

ห้องขจร

อ

915.982

น254ร

2514

๑

915.982

42545

2514

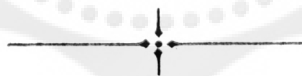

เรื่องไปชว

สายพระหัตถ์และบันทึก

ของ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
เมื่อคราวเสด็จชว

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมเจ้าหญิง ประโสมจิตร ไชยพันธ์

ณ วัดเทพศิรินทราวาส

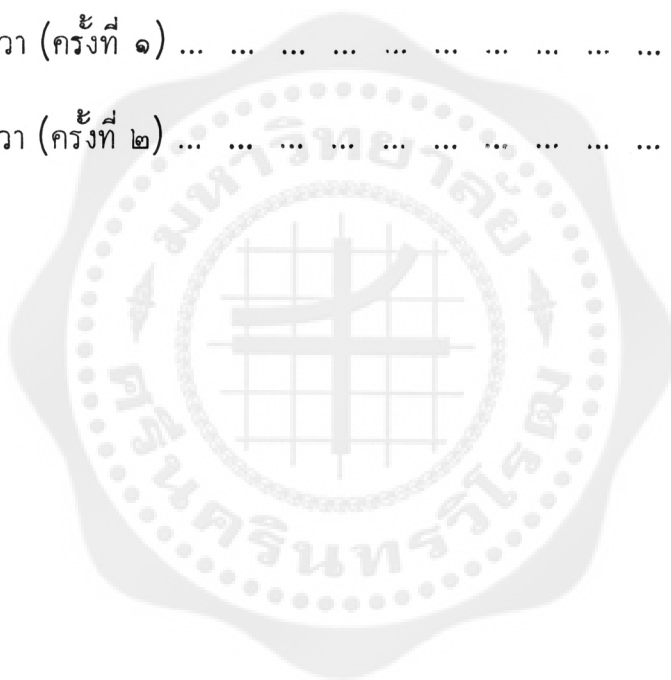
๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔

12 ค.ศ. 2557

9445962

สารบัญ

คำนำ	หน้า ก
ประวัติหม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตร ไชยนต์	หน้า (๑)
พระธรรมเทศนา ของ พระเทพกวี (ประยูร)	หน้า (๓)
หนังสือเรื่องไปชวา (ครั้งที่ ๑)	หน้า ๑
หนังสือเรื่องไปชวา (ครั้งที่ ๒)	หน้า ๑๑๐

คำนำ

ในการที่แม่ได้สิ้นชีพโดยฉับพลันเมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๓ ลูกๆ มีความเสียใจอาลัยในแม่และรู้สึกว้าวุ่นอย่างเหลือจะพรรณนา หากได้น้ำทิพย์ช่วยจัดการศพแม่ด้วยพระองค์เองทุกอย่าง ร่วมด้วยญาติมิตรมากมาย จึงทำให้ลูกๆ รู้สึกสะทกที่จะทำการสนองพระคุณแม่เป็นครั้งสุดท้ายให้ลูกลงไปอย่างเรียบร้อยทุกประการ

ความปลื้มปีติเหนืออื่นใดนั้น คือ เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเจ้าพนักงานมาจัดตั้งศพด้วยเครื่องประดับเกียรติยศตามฐานะ อีกทั้งพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์โดยทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในการพระราชทานเพลิงโดยตลอด และเมื่อได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นการส่วนพระองค์เป็นพิเศษจากสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถพระราชทานพวงดอกไม้ประดับตกแต่งให้งดงามทั้งที่บ้านและที่เมรุ ลูกๆ สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าฯ จึงพร้อมกันกราบถวายบังคมแทบฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยความรู้สึกซาบซึ้งใจเป็นที่สุด ถวายเกล้าด้วยกระหม่อม

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพวงดอกไม้และพระราชทานน้ำอาบศพ อีกทั้งเสด็จพระราชดำเนินมาในงานศพ ข้าพระพุทธเจ้าลูกๆ ขอกราบถวายบังคมได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยสำนึกในพระเดชพระคุณอันใหญ่ยิ่งสุดที่จะพรรณนา

หากแม่ซึ่งมีความจงรักภักดีอย่างแน่นแฟ้นในได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นล้นเกล้าฯ ทราบได้ด้วยญาณวิถีทางใด คงจะโสมนัสในพระมหากรุณาธิคุณเช่นเดียวกัน

อนึ่ง ขอกราบได้ฝ่าพระบาทสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และเจ้านายทุกพระองค์ ที่ได้ประทานน้ำอาบศพ พวงมาลา ผ้าไตร และทรงบำเพ็ญกุศลประทาน และที่ได้เสด็จไปในงานศพด้วยพระเมตตาปรานีด้วยประการต่างๆ ทำให้ลูกๆ เกิดความอบอุ่นสำนึกในพระเดชพระคุณเป็นล้นพ้น ขอถวายพระกุศลและกราบถวายบังคมแทบฝ่าพระบาทมาในโอกาสนี้ด้วย

เมื่อแม่วังมีชีวิตอยู่ แม่มีมิตรสหายมาก ให้ความเมตตารักใคร่ตลอดถึงเพื่อนทุกๆ คน ของลูก เมื่อแม่จากไปจึงพากันมาช่วย ด้วยกำลังใจบ้าง ด้วยกำลังกายบ้าง ด้วยกำลัง

ปัญญาบ้าง ทั้งในด้านการศัพและทางครอบครัวตามแต่จะหาโอกาสจะช่วยได้ทางใด ลูก ๆ จึงรู้สึกปลาบปล้มในน้ำใจเอื้ออารีครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง และขอขอบพระคุณไว้ในที่นี้ด้วยทุกคน

ในปลายชีวิตของแม่ แม่เข้าโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เพื่อตรวจร่างกายโดยเป็นคนไข้ อยู่ในความดูแลของนายแพทย์คุณหญิง ศรีจิตรา บุณนาค และ นายแพทย์ ม.ร.ว. อุดมพร เกษมสันต์ แม่ได้รับการเอาใจใส่พยาบาลรักษาจากนายแพทย์ทั้งสองอย่างดียิ่งจนกระทั่งถึงวาระสุดท้าย ลูก ๆ จึงขอขอบพระคุณนายแพทย์ทั้งสองท่านในครั้งนี้นด้วย

แม่มิมีนิสัยชอบอ่านหนังสือที่ให้ความรู้ ลูก ๆ จึงก๊อปปี้หนังสือเรื่อง “ไปขวา” เพื่อแจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพแม่ หนังสือนี้เป็นบันทึกของเสด็จตาและลายพระหัตถ์ซึ่งทรงมีโต้ตอบกับบุคคลหลายท่านเกี่ยวกับการเสกชิงวาทครั้งนี้และแม่ได้มีโอกาสตามเสด็จไปด้วย เป็นหนังสือซึ่งยังมิได้มีการตีพิมพ์มาก่อนและการจัดพิมพ์ครั้งนี้ได้ยึดถือต้นฉบับเป็นเกณฑ์ ตัวสะกดการันต์มิได้ถือตามพจนานุกรมเพื่อให้ นักศึกษาทางอักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ได้ทราบถึงอักษรวิธภาษาไทยในสมัยนั้น อันจะได้ใช้เป็นหลักฐานในทางประวัติอักษรศาสตร์และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระยะนั้น

วิทยาทานใด ๆ อันจะเกิดจากหนังสือเล่มนี้ที่ลูกทุกคนได้ร่วมแรงร่วมใจจัดทำขึ้นเพื่อสนองพระคุณแม่ในครั้งนี้ ขออุทิศผลกุศลนี้ให้แม่โดยลูกทุกคนเชื่อมั่นว่าแม่คงจะสบอารมณ์และอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง.

ลูก ๆ

๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔

หม่อมเจ้า ประโลมจิตร ไชยยันต์

๘ มีนาคม ๒๔๔๘ - ๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

ประวัติ

หม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตร ไชยันต์ เป็นธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ หม่อมราชวงศ์หญิงโต จิตรพงศ์ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๘ มีนาคม ๒๔๔๘ ที่วังท่าพระ ถนนหน้าพระลาน ทรงเป็นธิดาองค์ที่สองจึงได้รับประทานนามเรียกเล่นว่า “อี” มีน้องชายหญิงที่ยังมีพระชนม์อยู่ ๔ องค์ คือ

๑. หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร จิตรพงศ์ (อาม)
๒. หม่อมเจ้ายาใจ จิตรพงศ์ (ไส)
๓. หม่อมเจ้าเพ็ญโรจน์ จิตรพงศ์ (งั่ว)
๔. หม่อมเจ้าหญิงกรรณิกา จิตรพงศ์ (ไอ)

เมื่อยังเยาว์หม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตร ได้รับการศึกษาในโรงเรียนสตรีวิทยา ต่อมาได้ทำการเสกสมรสกับหม่อมเจ้าตระนักรัตน์ไชยยันต์ โอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย มีบุตรธิดาด้วยกัน ๗ คน คือ

๑. หม่อมราชวงศ์ชายเอก ไชยันต์ (ถึงแก่กรรมแต่ยังเยาว์)
๒. หม่อมราชวงศ์หญิงทวิ พิชัยศรัทธา
๓. หม่อมราชวงศ์ชายสัมพันธ์ ไชยันต์
๔. หม่อมราชวงศ์หญิงวิสาขา ไชยันต์
๕. หม่อมราชวงศ์ชายเฉลิม ไชยันต์
๖. หม่อมราชวงศ์ชายสาธุก ไชยันต์ (ถึงแก่กรรม)
๗. หม่อมราชวงศ์หญิงยิ่งวัน ไชยันต์

หลังจากเสกสมรสได้ประมาณ ๑๐ ปี หม่อมเจ้าตระนักรัตน์ไชยยันต์สิ้นชีพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงพระกรุณารับกลับมาอยู่ในพระอุปการะโดยทรงปลูกบ้านประทานให้อยู่ในบริเวณวังคลองเตย และทรงเลี้ยงหลานเล็ก ๆ ทั้ง ๖ คน ประทานการศึกษาให้ทุกคนมากที่สุดที่จะสามารถจะเล่าเรียนได้

(๒)

หม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตรโปรดการบ้านเรือน ชอบเรียนรู้อะไรและทำอาหารเป็นประจำ เมื่อเลี้ยงลูกมาจนโตพอจะช่วยตัวเองได้แล้ว ก็ช่วยแบ่งเบาภาระรับจัดเครื่องไทยถวาย สมเด็จฯ มาจนตลอดพระชนมายุของพระองค์ท่าน

ได้รับพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าฯ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทตียจุลจอมเกล้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖

ตามประวัติหม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตรทรงมีอนามัยดี ไม่ค่อยประชวรบ่อยนัก มีโรคประจำพระองค์ คือ ความดันโลหิตสูงเกินปกติเล็กน้อย เสด็จไปงานพระราชพิธีและงานอื่นๆ เป็นประจำมิได้ขาด จนกระทั่งเมื่อเดือนกันยายน ๒๕๑๓ ทรงปรารภกับลูกๆ ว่า ไปไหนมาไหนแล้วมักจะเหนื่อย ลูกๆ จึงได้ขอให้เสด็จไปประทับอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เพื่อตรวจสอบอาการเป็นเวลาประมาณสองสัปดาห์ แพทย์ลงความเห็น ว่า ประชวรด้วยโรคพระหทัยโตและไขมันในเลือดสูง ได้ถวายการรักษาและให้ประทับพักผ่อนให้มาก ก็ทรงปฏิบัติตามคำสั่งแพทย์ทุกประการ และก็ทรงสำราญดีจนกระทั่งเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๓ เส้นโลหิตใหญ่ในพระหทัยอุดตันจึงสิ้นชีพิตักษัยโดยฉับพลัน สิริรวมชนมายุได้ ๖๔ ปีเศษ.

ถ่ายเมื่อพระชนมายุครบ ๖๐ ปี
๙ มีนาคม ๒๕๐๕

หลานย่า หลานยาย 'สี่' ถ่ายเมื่องานสัตตมวาร

๓ พฤศจิกายน ๒๕๖๓

ตำนานพระธรรมเทศนา
ของ
พระเทพกวี (ประยูร) วัดเทพศิรินทราวาส
ในงานสัปดาห์
๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๓
ที่วังคลองเตย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
อุปสฺนฺโต อุปรโต มนุสฺสภานํ อนุทฺธโต
ธฺนาติ ปาปเก ฐมฺเม ทมฺปตฺตํ ว มาลฺลฺโตติ ฯ

บัดนี้ จะถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาอนุสรณกถา ว่าด้วยเรื่องอนุสรณ์ พอเป็นเครื่องสนองพระคุณประทับพระบัญชาบารมี เพิ่มพูนพระกุศลบุญราศี เนื่องในพิธีทักษิณานุประทานกิจสัตตมวารที่ท่านเจ้าภาพทรงบำเพ็ญอุทิศส่วนพระกุศลถวายแด่ ม.จ. หญิงประโลมจิตร ไชยันต์ ก็การที่ทรงบำเพ็ญพระกุศลครั้งย่อมเป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นผู้ทรงปฏิบัติธรรมถึง ๔ ประการ คือ กตัญญูกตเวทิตาธรรม ๑ ปุณฺณียปุชา คือ บุษายุกตเวทิตาธรรม ๑ บำเพ็ญกุศลทานในการอันควร ๑ ญาติสงฺกหะ สงฺเกราะหฺพระญาติ ๑

ก็ ม.จ. หญิงประโลมจิตรนั้น นับว่าทรงเป็นกุลสตรีที่ปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ดีที่สุด กล่าวคือ ในหน้าที่เป็นภพปตานีก็นำทรงปฏิบัติได้สมบูรณ์ ในหน้าที่เป็นมารคาก็ทรงปฏิบัติได้อย่างวิเศษ ในการปฏิบัติต่ออันโตน และพาหิรชน คือ คนภายในภายนอก ก็ทรงปฏิบัติได้โดยไม่บกพร่อง ในหน้าที่เป็นพุทธศาสนิกชน ก็ทรงปฏิบัติได้ดีเยี่ยม โปรดความสงบและสันโดษ จะพอพระทัยหรือไม่ก็มีพระอาการเป็นปรกติ ซึ่งข้อนี้ย่อมเป็นที่ทราบกันดีทั่วไป ดังนั้น การที่ทรงปฏิบัติดังนี้จึงเป็นแบบฉบับอย่างที่ดีสำหรับอนุชนภายหลัง

ต่อไปนี้จะถวายวิสัชนาความตามพระบาลีที่พระมหาโกฏฐิตเถระกล่าวไว้ในขุททกนิกายว่า อุปสฺนฺโต อุปรโต เป็นต้น แปลความว่า ผู้สงบระงับ สนใจต่อสัจธรรม ฉลาดพูดไม่พุ้งซ่าน ย่อมขจัดบาปธรรมได้ เหมือนพายุพัดใบไม้ที่กิ่งไม้ให้ล่วงหล่นไปฉะนั้น ซึ่งมีอรรถาธิบายก็จะถวายวิสัชนา ดังนี้

ก็ผู้ที่ได้ชื่อว่า เป็นอุปสันตบุคฺคฺล คนสงบระงับนั้น ย่อมเป็นผู้มีกายสงบ มีวาจาสงบ มีใจสงบ ที่ว่ามีกายสงบนั้น คือ ไม่ฆ่าเบียดเบียนทำร้าย ทำลายใครด้วยกาย ไม่ลักฉ้อโกงแย่งชิง ปล้นใครและไม่ประพฤติดิฉิประเวณี ผิดทำนองคลองธรรมต่อใคร มนุษย์และสัตว์ก็เป็นเพื่อน เกิด แก่ เจ็บ ตาย ต่างกลัวเจ็บ กลัวตาย ต่างก็รักชีวิต รักตัวด้วยกันทั้งนั้น โดยปรกติแม้จะไม่มีใครเบียดเบียนทำร้ายใคร มนุษย์และสัตว์ก็ถูกความแก่ ความเจ็บ ความ

หิวโหย ความวิตกกังวล ความกลัว ความแค้นใจเป็นต้นเบียดเบียนทำร้ายอยู่เป็นประจำแล้ว จึงไม่จำเป็นจะไปเบียดเบียนเพิ่มเติมทุกข์แก่เขาให้ทุกข์ยิ่งขึ้นไปอีก อนึ่ง สัตว์มักเบียดเบียน กันและกัน แต่นั่นเป็นเรื่องของสัตว์ที่ไม่รู้จักผิดถูกดีชั่ว แต่คนเป็นสัตว์มีใจสูง มีสติปัญญา รู้จักดีชั่ว ผิดถูก แต่กลับไปเบียดเบียนกันเองบ้าง เบียดเบียนสัตว์ผู้ด้อยกว่าตนบ้าง ช้อนนี้ ไม่ควร ควรจะมีเมตตาต่อกัน ประรณาคือต่อกันเพราะต่างก็มีจุดจบอย่างเดียวกัน การลัก การฉ้อโกงก็เช่นเดียวกัน เป็นการแสดงความเห็นแก่ตัวอย่างแรง และเป็นการฉวยโอกาส อย่างน่าอับอาย เจ้าของทรัพย์อุตสาหกรรมยากลำบากสะสมทรัพย์ไว้ ตนกลับไปลักไปปล้นแย่ง กรรมสิทธิ์ในทรัพย์ของเขา โดยคิดแต่จะได้ ไม่คิดถึงความลำบากของเขา คนโกงก็เป็น คนคิดสั้นไม่คิดว่าตนโกงไปให้ตนใช้เอง หรือให้คนอื่นใช้ เมื่อตายแล้วที่โกงไว้นั้น จัก ตามตนไปปรโลกได้หรือไม่ และสมบัติที่โกงนั้นเป็นของไม่บริสุทธิ์ จะนำไปบำเพ็ญกุศลก็เท่า นำของเน่าของเสียไปทำบุญ การประพฤติดิพประเพณีก็เป็นเรื่องละเลยศีลธรรมเกินไป ส่วน มีวาจาสงบนั้น คือเว้นจากการพูดปดหลอกลวง เว้นจากการพูดคำหยาบ ไม่พูดขู่ข่ม ไม่พูดมาก เหลวโลลไร้สาระ หรือนินทาว่าร้ายใคร การพูดปดให้ผู้ฟังเข้าใจผิด เป็นการกระทำของคน สั้นคิด หกคบ์ปัญญาที่จะต่อสู้ด้วยความจริง จึงต้องสู้ด้วยความเท็จ การพูดขู่ข่มให้เขาแตกร้าวกัน เป็นการกระทำของผู้มีนิสัยมักริษยา คนชนิดนี้จะไม่มีความสุข จะร้อนดั่งเก็บไฟไว้ในอก เสมอ คำหยาบเป็นคำระคายหู คนพูดหยาบเป็นคนเห็นของเลวเป็นของดี จูจแมลงบาง ชนิด จึงเข้าสมาคมของสุภาพชนไม่ได้ เข้าได้แต่พวกที่ชอบของเลวด้วยกัน ส่วนการพูด เหลวโลลไร้สาระ วิพากษ์วิจารณ์คนอื่นด้วยอกุศลจิตก็เช่นเดียวกัน เป็นเรื่องของชนที่ชอบหา เรื่องไม่มีอะไรทำ ชอบมองคนอื่นในแง่ร้าย ย่อมแสดงถึงความไร้สาระของผู้พูดด้วย ที่มี ใจสงบนั้นคือ มีใจไม่อยากได้ของคนอื่น พอใจเฉพาะแต่สมบัติของตนที่หามาได้ พอใจ ในการเสียสละ มีความเมตตากรุณา มีความเห็นใจ มีความปรารถนาดีในผู้อื่น ไม่พยายาม ปองร้ายใคร ไม่ริษยาใคร มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง กล่าวให้ยิ่งขึ้นไปอีก บุคคล ผู้สงบระงับนี้ ย่อมเป็นผู้มีใจสงบจากนิเวศธรรม มีกามฉันทะ คือ ความรักใคร่พอใจในสิ่ง ที่น่าใคร่ น่ายินดี เป็นต้น อันเป็นธรรมเครื่องกันจิตจากกุศลธรรมชั้นสูง และมีใจสงบจาก กิเลสเครื่องเศร้าหมอง คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด

(๕)

ก็บุคคลผู้สงบระงับด้วยอาการดังกล่าวแล้ว ย่อมเป็นผู้สนใจต่อความจริงในธรรมทั้งหลาย เป็นต้นว่า ขันธห้า อันได้แก่รูปร่างกาย เวทนา คือความรู้สึกอารมณ์ว่า เป็นสุข เป็นต้น สัญญา คือความจำ สังขาร คือความคิดนึกสร้างสรรค์เรื่องราวต่างๆ วิญญาณความรู้ทั้งห้านี้เป็นของไม่จริง ไม่คงทน ไม่มีสาระ และสังขารธรรม คือ สิ่งที่มีขึ้นเพราะการปรุงแต่งหรือสิ่งหลายสิ่งรวมกัน เช่น ร่างกาย เป็นต้น เป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหมดเป็นอนัตตา คือ หาตัวตนไม่ได้ ไม่มีตัวตน ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าตัว เหล่านี้เป็นของจริง

ก็ขันธห้าเป็นของไม่จริง ไม่คงทน ไม่มีสาระนั้น เพราะรูปมีอาการตั้งตอมน้ำ ซึ่งไม่ทนอยู่ได้นาน เวทนามีอาการตั้งฟองน้ำ ซึ่งงามนำคอยู่ชั่วครู่ แล้วก็แตกสลายไป สัญญามีอาการตั้งพยับแดด เพราะมักจะลวงให้เห็นเป็นจริง เช่น ให้เห็นเป็นน้ำเป็นต้น สังขาร มีอาการตั้งท่อนกล้วยเพราะไร้แก่นสาร วิญญาณ มีอาการตั้งนักเล่นกล เพราะเล่นกลลวงสนิท ขันธห้าเป็นของไม่จริง ไม่คงทน ไม่มีสาระดังนี้

ข้อที่ว่าสังขารธรรมทั้งหลาย มีร่างกาย ต้นไม้ บ้านเรือน เป็นอาทิ ไม่เที่ยงเป็นต้นเป็นของจริงนั้นเพราะ อุปปทวยปวัตติโต เกิดแล้วก็เสื่อมไป วิปริณามโต แปรเปลี่ยนไปจากเดิม ทาวกาสิกโต เป็นไปชั่วคราวไม่ยั่งยืน นิจฺจปฏิเชปโต เป็นปฏิบัติขี้ต่อความเที่ยงยั่งยืน ด้วยลักษณะการตั้งนี้ สังขารจึงชื่อว่าไม่เที่ยง ความที่สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์นั้น เพราะอภินหสัมปปีฬนโต ถูกความทุกข์ยากเบียดเบียนเป็นนิตย์ ทั้งในขณะเกิด ทั้งในขณะที่ยังมีชีวิต ทั้งในขณะที่จะตาย ทุกขโต เป็นทุกข์ ชุกขมโต ทนอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ ทุกขัตถุโต เป็นที่ตั้งแห่งกองทุกข์ สุขปฏิเชปโต เป็นปฏิบัติขี้ต่อความสุข ด้วยลักษณะการตั้งนี้ สังขารจึงชื่อว่าทุกข์ ความที่ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตานี้ เพราะอวสวัตติโต จะบังคับ หรือขอร้องว่าจงเป็นอย่างนั้น อย่าทำทุกุโทษเลย อย่าแตกทำลายเลย อย่างนี้ไม่ได้ สญฺญโต เป็นของว่างเปล่าจากสิ่งที่เป็นตัวตน อัสสามิกโต ไม่มีเจ้าของที่แท้จริง หรือไม่มีใครว่ากล่าวได้ อัตถปฏิเชปโต เป็นปฏิบัติขี้ต่อความเป็นตัวตน

เพราะท่านเป็นผู้สงบ สนใจในความจริงและไม่จริง จึงได้ประสบความจริงจากความจริงพบของแท้จากของเทียม เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจึงเป็นผู้ฉลาดในการพุดด้วย กล่าวคือ ท่านเป็นผู้พุดพอประมาณไม่มากไม่น้อยจนเกินไป หรือพุดมากเมื่อควรมาก พุดน้อย

เมื่อควรน้อยนี้ประการหนึ่ง สองพูดถูกกาลเทศะ ถูกต้องตามฐานะของบุคคลและบริษัท เรื่องไม่จริงไร้ประโยชน์ไม่พูด แม้เรื่องจริงบางเรื่องที่ถูกไปแล้วไร้ประโยชน์หรืออาจเกิดโทษ ก็ไม่พูด สามไม่นินทาว่าร้ายใคร ถ้าจะพูดถึงความไม่ดีของผู้อื่น ก็พูดด้วยกุศลจิต คิดปรารภนาดีต่อเขา ไม่พูดด้วยเฟื่องโทษ สี่พูดแล้วทำให้ผู้ฟังสบายใจ ไม่เกิดทุกข์ ห้าพูดแจ่มแจ้ง มีปฏิภาณในการโต้ตอบ ท่านผู้ฉลาดพูดย่อมพูดด้วยอาการดังนี้

บุคคลผู้สงบสนใจในความจริง ฉลาดพูด ดังกล่าวแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่พุ้งซ่านด้วยอำนาจความดีใจ กำเรบใจ แค้นใจ และเสียใจในเหตุการณ์ต่างๆ ที่ได้ประสบโดยเฉพาะในโลภธรรม ๘ ประการ อันได้แก่ ลภ คือ ความได้ เช่น ได้รับผลประโยชน์ เสื่อมลาภ คือ ความเสียไม่ได้ เช่น ไม่ได้สมหวัง ความไถ่ยศ คือ ยกย่อง หรือแต่งตั้งให้เป็นนั่นเป็นนี่ ความเสื่อมยศ คือ เสื่อมความยกย่อง ความดูถูกนินทาว่าร้าย ความได้รับสรรเสริญ ชมเชย ความสุข และความทุกข์เมื่อประสบโลภธรรม ท่านกลับวางเฉยโดยรู้ถึงความจริงของโลภธรรมว่า ย่อมเกิดแก่คนทุกคนไม่เว้นแม้แต่พระอริยเจ้า มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น แต่พระอริยเจ้าเหล่านั้นท่านไม่เคียดชัง เพราะท่านรับรู้โลภธรรมนั้นเท่านั้น แต่ไม่รับรองไว้ยึดถือ และท่านรู้ความจริงว่า โลภธรรมทั้งหมดเป็นของไม่เที่ยง คงอยู่อย่างนั้นตลอดไปไม่ได้ มีความแปรเปลี่ยนไปเป็นธรรมตา แล้วท่านก็วางเฉยไม่ยึดถือ แต่บุคคลไม่เป็นเช่นนั้น พอประสบโลภธรรมก็ทั้งรับรู้ ทั้งรับรองไว้ยึดถือ ด้วยจิตใจในโลภธรรมส่วนที่ชอบใจ หรือเสียใจในโลภธรรมส่วนที่ไม่ชอบใจ เช่น บางคนประสบความเสื่อมลาภ ผิดหวังในการค้า หรือในการงานอื่นๆ ก็เสียใจแล้วก็ทำลายตนเองโดยไม่คิดว่า เมื่อมีเสื่อมก็ต้องมีได้ หรือบางคนดูถูกนินทาว่าร้ายก็โกรธ เกิดต่อว่าทะเลาะวิวาทกันโดยไม่คิดว่าเรื่องนินทานั้น เป็นเรื่องธรรมดา ไม่มีใครที่จะไม่เคยดูถูกนินทา เรื่องนินทายังสนใจมากก็ยังยึดมาก ยิ่งยึดมากก็ยังทุกข์มาก ถ้านึกว่าเรามีตาสองตา ไม่สามารถจะสำรวจดูความบกพร่องของเราได้เต็มที่ การที่เขานินทาเราก็เป็นการดีเหมือนกัน เป็นการช่วยคุณแลความประพฤติของเราโดยที่เราไม่ต้องจ้าง เมื่อเป็นอย่างนี้ เรื่องที่ทำท่าว่าจะยาว ก็สั้น คนผู้สงบสนใจในความจริง ฉลาดพูด ย่อมเป็นผู้ไม่พุ้งซ่าน ดังนี้

(๓)

บุคคลดังกล่าว^๕ ย่อมจัดบาปธรรมได้เหมือนพายุพัดใบไม้ที่กิ่งไม้ให้ล่วงไป ก็
บาปธรรมนั้นมี ๓ คือ อย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด อย่างหยาบได้แก่ความประพฤติก
ชั่วทางกาย ทางวาจา มีฆ่าเขา ทำร้ายเขา ลักทรัพย์ฉ้อโกงเขา และทำผิดประเวณี พุคปก
หลอกลวงเขาเป็นต้น อย่างกลาง ได้แก่นิรณัน กล่าวคือ ธรรมเป็นเครื่องกั้นจิตมิให้บรรลุธรรม
ชั้นสูง นิรณันมี ๕ คือ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งที่น่าใคร่น่ายินดี ซึ่งเรียกว่า กามฉันทะหนึ่ง
พยาบาทหนึ่ง ความที่จิตหดหู่เคลิบเคลิ้ม อันเรียกว่า ถีนมิทธะหนึ่ง ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ
อันเรียกว่า อุทธัจจะกุกกุจจะหนึ่ง ความลังเลใจ อันเรียกว่า วิกิจจนาหนึ่ง อย่างละเอียด
ได้แก่ โลภะ ความโลภ โทสะ ความประทุษร้าย หรือความโกรธ และโมหะ ความหลง
ไม่รู้จริง ธรรมทั้งหมดนี้ ท่านผู้สงบเป็นต้น ย่อมจัดได้ ก็พายุย่อมพัดใบไม้แห้งที่ยัง
คงอยู่ที่กิ่งให้ล่วงหล่นจากกิ่งไปได้ฉันใด ท่านผู้มีลักษณะดังกล่าวแล้ว ก็ย่อมจัดบาปธรรมได้
คู่กันด้วยฉันนั้น

ก็ ม.จ. หญิงประโลมจิตร ไชยนต์ นั้น โดยปรกิติทรงเป็นผู้โปรดความสงบ ทรงมี
ความสนพระทัยในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันเป็นสัจธรรม ทรงเป็นผู้เข้าพระทัย
ใช้คำพูดให้ถูกกาลเทศะ และบุคคล ขณะที่ทรงประสบกับโลกธรรม ไม่ว่าจะเป็นส่วนที่ต้อง
พระทัย หรือไม่ก็ไม่ทรงแสดงความผิดปรกติเกินไป บุคคลอย่างนี้ย่อมหาได้ไม่ยากนัก ต้อง
เป็นผู้มีหลักใจ จึงจะทำได้ สมควรแล้วที่จะเป็นกุลสตรีตัวอย่างได้ทั้งในวิฤติขณะ คือ ขณะ
ทรงมีชีวิตอยู่ และภักคขณะ คือขณะที่แตกดับ และเป็นการสมควรแล้วที่ทรงอุปมาใน
ราชสกุล

กุศลบุญราศีที่ท่านเจ้าภาพได้ทรงบำเพ็ญครั้ง^๕ นี้ จงเป็นพลบ่จ้าย อำนวยอัญญวิบาก
สมบัติไพบูลย์มณูผลและความนิรทุกข์ แต่ ม.จ. หญิงประโลมจิตร ไชยนต์ ในสัμπรายภพ
เบื้องหน้า^๕นี้ทุกประการ

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนา^๕ นี้ พระเปรียญทั้ง ๔ จะได้สวดคาถาธรรมบรรยาย
โดยสรภัญญะเพื่อเป็นเครื่องเพิ่มสุตสมบัติ และอัปมาทธรรม ตามควรแก่กาลเวลา
ณ กาลบัดนี้ ขอถวายพระพร ฯ

เรื่องไปชวา

ลายพระหัตถ์โต้ตอบและบันทึก

ของ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

เมื่อคราวเสด็จชวา

พ.ศ. ๒๔๘๐ และ ๒๔๘๑

วันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๖๙

ด้วยมีข่าวภาวะบาทมาว่า ไม่ปราศจากหวังที่ฝ่าพระบาทจะเสด็จประพาสชาวสักครั้งหนึ่ง พวกนักปิตินก็อย่างยิ่ง ต่างก็รับประทาน “กาว” พวกนักจัดการต่าง ๆ เช่น ที่ประทับเครื่องเสวย ที่ประพาส และอื่น ๆ ทั้งลงกะโปรแกรมในการทอดพระเนตรศิลปและโบราณวัตถุ หม่อมฉันมีความยินดีที่จะสนองพระเดชพระคุณเป็นมัคคุเทศน์นำทางและตามเสด็จทั่วไป และถ้าเสด็จด้วยรถยนต์ของเราเองก็จะไม่สิ้นเปลืองมากมายเท่าไรนักจะเสียแต่ค่าโฮเทลที่พักเท่านั้น ซึ่งเวลานี้ก็ลดราคาลงมาก

เมื่อต้นเดือนนี้หม่อมฉันได้ไปเที่ยวทางรถยนต์ภายในเกาะนี้ ได้ตั้งหน้าไปคันสถานโบราณวัตถุที่ไม่เคยไป บางแห่งต้องทูลสารภาพว่าไปไม่ถึง เพราะมีการจะต้องเค็ดทำ บางตอนที่รถยนต์ไปไม่ได้ พวกผู้หญิงพากันท้อเสียหมด โดยที่ไม่ใคร่ชอบดูของพรรณนี้ อยู่ด้วย แต่แห่งหนึ่งที่ได้ไป เรียกว่า จันตี ปะนาตารัน งามน่าดูอย่างยิ่ง และบริเวณก็ใหญ่โตมาก เปนรองปรัมปารันแห่งเดียวเท่านั้น แต่สถานต่าง ๆ โดยมากเหลือแต่ฐานมีภาพสลัก มีติดอยู่หลังหนึ่งฝาผนังยังคงอยู่ มีรูปงูพันรอบและมีอักษรแบกงูงามนัก หม่อมฉันได้สอดรูปถ่ายซึ่งได้ถ่ายเองเมื่อไปคราวนี้ถวายมาด้วยแล้ว ที่นี้ไม่ปรากฏว่าคนไทยใครได้เคยไปในหนังสือก็ไม่ใคร่มีกล่าวถึง คนในเกาะชวาก็ไม่ใคร่พบใครที่เคยรู้เคยได้ยินถึงสถานที่นี้ เพราะอยู่นอกทางไปมาของคนที่เที่ยว แต่ถ้าฝ่าพระบาทเสด็จชว เห็นว่าควรต้องพยายามเสด็จให้ถึงโดยแท้ เขารักษาเย็นดีมาก

ในที่สุดขอทูลว่าความฝันในเรื่องจะเสด็จนั้นหวังว่าจะกลายเป็นฝันจริงสักวันหนึ่ง

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

Whitson

X

x

x

บันดุง

วันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

กราบทูล ทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยองค์หม้อออกมาให้ข่าวว่า ทรงพระคำริจะเสด็จขวเป็นแนในปีหน้า เสด็จนำและหม่อมฉันมีความยินดีเป็นล้นพ้น องค์หม้อได้บอกด้วยว่าให้กะโปรกรรมถวายพอเป็นเค้าและว่ามีพระประสงค์จะเสด็จเยี่ยมสมเด็จพระยาตำรงที่ป็นในโอกาสนี้ด้วย จะกะโปรกรรมถวายแต่บัดนี้ก็ยังนานนัก แต่ควรจะกราบทูลเรียนพระคำริไว้บ้างบางประการ คือ

๑. การที่จะเสด็จเยี่ยมสมเด็จพระยาตำรง จะเป็นก่อนหรือหลังเสด็จขวานั้น หม่อมฉันใคร่ทูลเสนอว่า เสด็จขวก่อนแล้วแวะประทับที่ป็นขากลับจะดี ด้วยจะได้ทรงคุยกันในเรื่องต่าง ๆ ของขว มีโบราณวัตถุเป็นต้น เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว

๒. เรือที่จะเสด็จจากสิงคโปร์นั้น คิดว่าจะกำหนดให้เหมาะกับเรือเดินยุโรปอย่างดีที่สุดของพวกซอแลนต์เขา จะได้เข้าไปหรือขากลับก็เอาสักทางหนึ่ง เพื่อจะได้ทอดพระเนตรเรือใหญ่อย่างหรรหาคตามสมัย

๓. เวลาที่จะเสด็จนั้น หม่อมฉันเห็นว่า เดือนกรกฎาคมคาสิงหาคจะเหมาะ เพราะที่กรุงเทพฯ กำลังฝนชุก ส่วนทางนี้กำลังแล้ง จะได้หนีฝนมาหาแล้ง อนึ่ง ถ้าเสด็จบาหลิรวทันเดือนสิงหาคม เป็นเวลาเหมาะ เพราะเขามักจะเลือกเดือนนั้นเป็นเวลาทำพิธีต่าง ๆ

๔. การเสด็จขวจะประทานเวลาสักเท่าไร ถ้าคิดถึงจำนวนวันเที่ยวที่จำเป็นและเพิ่มสำหรับเป็นวันพักบ้าง อย่างที่เคยเที่ยวกัน ตลอดขวและบาหลิ ประมาณ ๒๐ วันพอ แต่เป็นการคุดะโรอย่างลวก ๆ สักหน่อย ส่วนฝ่าพระบาทคงจะโปรดทอดพระเนตรข้า ๆ ในสิ่งที่เกี่ยวกับโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ จะต้องเพิ่มวันสำหรับการนั้น แต่ในส่วนการเที่ยวอย่างอื่น เช่นชมภูมิประเทศคุดะห้วยเขาและไปหาที่หนาวเย็นอะไรเหล่านั้น คงจะตัดได้บ้าง เมื่อรวมกัน คิดว่าสัก ๒๕ หรืออย่างมาก ๓๐ วันจะพอ แต่ต้องขอประทานวันประทับพักที่บ้านหม่อมฉันที่บันดุงนี้พอขึ้นอกขึ้นใจอย่างน้อยสัก ๗ วัน

การเสด็จนั้นเชื่อว่าคงโปรดเป็นการเจียบ ๆ มีปัญหาว่าจะเสด็จเยี่ยมเกาเวอนเนอร์เยเนรลหรือไม่ ถ้าเราจะโมเมหนึ่ง ๆ เสียก็พอจะได้ แต่ถ้าจะเสด็จเข้าวังที่ยกยาและโซโลแล้วจะไม่เยี่ยมเกาเวอนเนอร์เยเนรล ก็ดูจะขัดกันไป ไม่เหมาะ การเข้าวังที่ยกยาและโซโลนั้นเป็นของน่าดูมาก ค่ายจะได้ทอดพระเนตร์เห็น แบบธรรมเนียมประเพณีของเขา รวมทั้งพิณพาทย์ ตะคร ระเบ้า ซึ่งนอกจากที่วังแล้วจะหาหาฟังไม่ใคร่ได้ที ใจหม่อมฉันเห็นควรเสด็จเข้าวัง มิฉะนั้นจะขาดอะไรไปอย่างสำคัญทีเดียวในกระบวนสิ่งที่น่าดูในเมืองนี้ และถ้าเสด็จเข้าวังก็ควรเสด็จเยี่ยมเกาเวอนเนอร์เยเนรล ร้อนถึงเครื่องแต่งพระองค์และเครื่องแต่งตัว ผู้ตามเสด็จจะต้องมีอิวินิงเตรสและมีเครื่องราชอิสริยาภรณ์มาด้วย การเยี่ยมเกาเวอนเนอร์เยเนรลเวลากลางวัน จะต้องใช้เครื่องมือยิงโค็ต แต่ว่าไม่สู้กระไร พอจะออกตัวได้ ว่าเป็นระหว่างเดินทาง ไม่ได้นำมาด้วย

ผู้ตามเสด็จจะเป็นจำนวนหญิงชายสักกี่คน ถ้าประทานให้ทราบล่วงหน้าได้บ้างจะเป็นการดี ค่าใช้จ่าย ถ้าอยากจะทรงทราบพอประมาณตอนมาถึงชาวแล้วก็พอทูลได้ว่า เวลาเสด็จเที่ยวในชาว นอกจากเวลาประทับบ้านหม่อมฉัน มีค่าโฮเต็ลเป็นสำคัญ ซึ่งถ้าคิดเฉลี่ยถูกบ้างแพงบ้างต่างกันเป็นแห่ง ๆ คนหนึ่งวันละ ๗ ถึง ๘ กิลเคอร์เห็นจะได้ ค่าพาหนะเสด็จทางรถยนต์ ใช้นรถของหม่อมฉันไม่ต้องเสีย เว้นแต่ตอนบาทลิต้องเช่ารถทางโน้น รวมทั้งค่ารถค่าเรือค่าโฮเต็ล ตามที่เคยไปกันประมาณสัก ๗ วัน เฉลี่ยคนหนึ่งราว ๒๕๐ กิลเคอร์ก็จะพอ ค่าเรือข้ามฟากจากสิงคโปร์มาปัตตาเวีย ถ้าซื้อตั๋วไปและกลับชั้นที่ ๑ เหมากนละ ๑๔๔ กิลเคอร์ จะใช้เรือเดินยุโรปหรือเรือเดินประจำฝั่งก็ได้ แต่ถ้าใช้เรือประจำฝั่งล้วนอาจตีตัวชนดิชอลิตะทั้งไปและกลับเพียง ๘๐ กิลเคอร์เท่านั้น แต่ต้องกลับภายใน ๒ เดือน และจะใช้เรือเดินยุโรปค่ายเห็นจะไม่ไ้

เวลายังมีมาก หม่อมฉันทูลมาเพียงเพื่อจะประทานพระดำริให้ทราบไว้ได้บ้างเป็นเค้าก่อนเท่านั้น

เวลานี้ ที่กำลังตระเตรียมกันจะไปเที่ยวอาฟริกาภาคใต้ ซึ่งคิดว่าจะสนุกมาก พวกผู้หญิงกำลังตัดเสื้อเตรียมแต่งແหม่มกันวุ่นวาย กำหนดจะออกจากนี้วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน กลับวันที่ ๒๕ มกราคม

หม่อมฉันกราบมาแทบฝ่าพระบาท มีความรำลึกถึงเป็นอันมาก มีเรื่องอะไรๆ ที่จะถวายคุ้ยหลายอย่าง เช่นเกี่ยวในเรื่องดนตรีเทียบกับของไทย เรื่องการพ้องร่ำ กับเรื่องศัพท์คำพูดภาษาไทย ซึ่งมาค้นพบว่าตรงกันกับภาษามะลายูหลายอย่าง เช่นตรงกัน เพราะต่างเอาศัพท์สันสกฤตหรือมคตมาใช้ก็มี ต่างกันเฉยๆ ในสิ่งที่นึกว่าเป็นคำไทยแท้ๆ ก็มี คำเช่นนี้น่าจะแปลว่า เราเอาคำภาษามะลายูไปใช้ หรือควรเรียกว่าภาษามะลายู แต่ยังไม่มีการรู้ เคยคิดจะร้อยกรองจดไปถวาย แต่นี้ก็ได้เฝ้าแล้ว จึงจะรอไว้ทูลด้วยปากจะสนุกกว่า

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

(สำเนา)

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๔๗๔

กราบทูลทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๖ ตุลาคม ได้รู้สึกสำนึกในพระกรุณาคุณเป็นล้นพ้น จะกราบทูลสนองความในลายพระหัตถ์เป็นข้อๆ ไป

๑. ในการแวะเยี่ยมสมเด็จพระยาตำรางนั้น เอาไว้ทีหลังดี จะได้ใช้เวลาที่เหลือเป็นเครื่องขยับขยายให้ชำเรวพอได้ ถ้าแวก่อนก็ต้องมโพรกรรมจำกัด ทำให้เกิดตาเหลือกต้องปลิ้น

๒. เรื่องเรือที่จะมา สมัครงจะมาทางเรือจากกรุงเทพฯ ทีเดียว เพราะรู้สึกว่ายเรือสบายกว่ารถไฟเป็นอันมาก เบื่อรถไฟเหลือเกิน ถ้าไปเพียงสองสามชั่วโมงก็ไม่ใช่ไร แต่ถ้าต้องไปนอนค้างในรถไฟด้วยรู้สึกก็ไม่สบายเต็มที่ หากมีพระประสงค์จะให้ดูเรือใหญ่ที่เดิน

ยุโรปก็เอาไว้อากลับ เดินสารไปขึ้นที่ป็นังทีเดียว หรือถ้าเขาไม่ไปป็นัง จะไปขึ้นเปลาวัน แล้วจับเรือข้ามไปป็นังอีกทีหนึ่งก็ได้

๓. ควรรมาเมื่อไรนั้นละไว้ถวายผ้าพระบาททรงพระตำริ

๔. กำหนดวันยาวเท่าไรนั้นไม่สำคัญ เกล้ากระหม่อมไม่ติดกิจการสิ่งไร จะอยู่เท่าไรก็ได้ แต่ขอผ้าพระบาทได้โปรดเข้าพระทัยว่า ร่างกายเกล้ากระหม่อมเวลานี้ปลกเปลี้ยลง ไม่แข็งแรงอย่างแต่ก่อน จะบงอับบงรามากนักไม่ไหว ต้องไปมาอย่างซดๆ ที่คิดจะมานั้นก็มีปรารณาเพียงสองประการเท่านั้น คือคิดถึงผ้าพระบาทกับกรมหลวงทิพยรัตน อยากรจะได้เผ่าเสียก่อนตายนั้นอย่างหนึ่ง กับปรารณาจะกุสสถานและวัตถุของเก่านั้นอีกอย่างหนึ่ง นอกกว่านั้นก็มีได้มีปรารณา หากจะได้เห็นก็ให้เป็นแต่ทิวแห่งทางไปมา ส่วนที่หนวนั้นไม่เพียงปรารณาอย่างเอก คิดว่าถูกหนวเป็นตายเพราะหัวใจจะหยุด ผ้าพระบาทไม่ได้ตรัสบอกเสียข้อหนึ่ง ว่าอากาศประเทศชาวตามทางที่จะผ่านไปมาร้อนหนาวสักเท่าไร จะได้เตรียมเครื่องแต่งตัวมาให้ควรกัน เพราะมีความปรารณาเพียงสองประการตามที่กราบทูลมาข้างต้นแล้วนั้น จะอยู่ด้วยผ้าพระบาทนานสักเท่าใดก็มีแต่พอใจเท่านั้น และการไปกุโบราณสถานนั้น ถึงแม้จะไปแช่อยู่ที่ไหนนานก็ไม่มีเบื่อ เมื่อเกล้ากระหม่อมไปเที่ยวพระนครหลวงที่เมืองเขมร กำหนดเวลา ๑๕ วัน มีคนทักว่าไปคุอะไรเป็น ๑๕ วัน แม้กระนั้นก็ยังไปคุไม่ทัวเสียอีก ใช้เวลาเข้าไปเที่ยวกุโบราณสถานที่ไกล เวลาเย็นขึ้นคุพระนครวัด เพราะโฮเทลที่พักตั้งอยู่หน้าพระนครวัด เดินหย่องๆ ไปประเดี๋ยวกก็ได้คุ คุทุกวันสิ้นเวลา ๑๕ วัน ยังจำอะไรไม่ได้ทัว เพียงแต่รูปภาพซึ่งจำลักไว้รอบพระระเบียงเท่านั้นก็คุไม่อืม ไม่ใช่แต่เกล้ากระหม่อมคนเดียวที่เป็นบ้าเช่นนั้น นายเฟโรจีช่างปั้นในศิลปากร ไปเที่ยวกับหมู่พวกสยามโซซิเอตี กลับมาบ่นอุว่าคุอะไรไม่ได้ถึงใจ เราคุแต่เขาไปก็ต้งไปกับเขา เลยสังเกตอะไรไม่ได้

๕. เรื่องแต่งตัวนั้น همینเป็นยารุยังแก้ยัง همینหนักเข้า จะแต่งตัวไปแลกกับเห็นความทหรานั้นไม่สู้ปรารณานัก อนึ่งการบีฬาทย์คนตริกก็ไม่มีประโยชน์เสียแล้วเพราะหูเสียฟังได้ยินเครื่องไม่ทัวเสียง จะกราบทูลถวายตัวอย่าง เช่นมิงานในพระที่นั่งอมรินทร์ เขาประโคมบีฬาทย์อยู่ที่หลังขวางหน้าพระที่นั่ง ฟังไม่ออกว่าเขาทำเพลงอะไร รู้แต่ว่าเขาประโคม เท่ากันกับคนที่เล่นไม่เป็น

๖. ผู้ซึ่งจะมาด้วยก็คงมีแต่แม่โตกับลูกผู้หญิง นอกนั้นก็จะเป็นแต่บ่าว ซึ่งไม่สำคัญอะไร แต่จะเป็นก็คนด้วยกันนั้นจะกราบทูลได้ตลอดเวลาจน ความซุกซนหลักจะมีที่ความพึงใจต่างกัน ฝ่ายผู้หญิงยินดีเที่ยวตามร้านตลาด ฝ่ายเกล้ากระหม่อมยินดีเพียงดูของโบราณ แต่เข้าใจว่าอาจจืดแยกเกี่ยวกันเสียได้ ส่วนผู้หญิงมอบให้องค์หญิงเธอพาไปเที่ยวร้าน ส่วนเกล้ากระหม่อมได้ฝ่าพระบาททรงนำเที่ยวคุ้ยฝ้าง ๆ

๗. เรื่องเงินนั้นเห็นจะทุ้นขึ้นมาก ด้วยก่อนนี้ร้อยบาทแลกได้ ๖๖ กิลเดอร์ เกียวนั้นแลกได้ถึง ๘๒ กิลเดอร์

๘. เรื่องภาษานั้นเกล้ากระหม่อมก็ทิ้งเหลือเกินเห็นหนังสือชาวก็เกือบอ่านออก คล้ายหนังสือไทยมาก ภาษาที่ทราบแต่น้อยคำใช้อยู่ในเมืองไทยก็มี ได้เคยสืบถามถึงปทานุกรมภาษาชาว เขามีแต่แปลเป็นภาษาวิสันตาก็ทอดถอย เลยระงับไม่พยายามที่จะเสาะหา ตามที่ตังพระทัยเตรียมจะตรัสบอกให้ทราบลงคำนั้นพอใจอย่างยิ่ง จะจดจำไป เพื่อนกันที่เขาแสวงคำต่างประเทศที่เขาไปใช้ในเมืองไทยหรือโคนกันมีหลายคน จะได้บอกเขาให้ทราบเพื่อเป็นความรู้กว้างออกไปด้วย

ได้จัดของตามมีตามได้ ฝากถาวรมาถวาย หวังว่าฝ่าพระบาทเสด็จไปเที่ยวอาฟริกาได้ คงสนุกสำราญ มีความระลึกถึงได้ฝ่าพระบาทเป็นอย่างยิ่ง

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

พรหม

×

×

×

(สำเนา)

บันดุง

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔

กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒ เดือนนี้ ซึ่งประทานมอบมากับถาวร ได้รับเมื่อวานนี้ มีความยินดีมากที่ได้เห็นว่าการเสด็จประพาสชาวตั้งแก่นั่นนาขึ้น คำตอบที่ประทานมาเป็นที่แจ่มแจ้งแล้ว จะพยายามจัดการให้สมพระประสงค์ทุกอย่าง

เรื่องการหนาวร้อนนั้น เมื่อเสี่ยงเสียไม่ไปแสหาที่หนาวอย่างเขาเท่านั้นแล้วก็ไม่สู้
กระไร ที่ทางที่จะผ่านโดยมาร้อนเหมือนกรุงเทพฯ เว้นแต่บางแห่งเช่นอย่างบันดุงนี้ มี
อากาศซึ่งควรจะเรียกว่าสุกๆ ไม่ร้อนไม่หนาว คือตลอดปีมีปรอทอย่างต่ำเพียง ๖๒ องศา
เข้ามีต อย่างสูง ๘๔ ในเวลาที่เราเรียกว่าร้อนจัด ถ้าเป็นอากาศปานกลางก็อยู่ระหว่าง ๖๘
ถึง ๗๘ ร้อนหนาวกว่านี้ไม่มีใครจะมี ที่อื่น ๆ ที่จำเป็นจะต้องผ่านและพักเดินทางจะมีเย็นกว่านี้
สักแห่งเดียว และจะเย็นกว่าเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ทูลเท่านั้นที่จะพอทรงสนนิจฐานได้ในเรื่อง
เตรียมเครื่องแต่งพระองค์

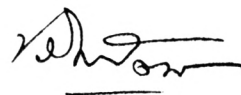
เรื่องเข้าวังเจ้าแซกนั้น เมื่อไม่โปรดก็ไม่จำเป็น และจัดเสี่ยงได้จนถึงการพบเกาเวอร์
เนอร์เยเนราล แท้จริงที่เกาเวอร์เนอร์เยเนราลนั้น คนใหม่นี้ก็ไม่สู้เข้มงวดในเรื่องเครื่อง
แต่งตัว หม่อมฉันไปหาทำความรู้จักและเขาเลยเชิญเลี้ยงอาหารกลางวันเมื่อเร็ว ๆ นี้ ก็บอก
มาขอให้แต่งเครื่องปกติ แต่ว่าที่เจ้าแซกนั้น เป็นวันอิวันิงเทรสสไม่ได้ จะต้องบังคับให้คน
ติดตามไปหาให้จงได้ ตัวแเองไปเที่ยวเขาไฟ ไปดูสวนสัตว์ ไปดูโรงทำเบียร์ แกกก็ต้อง
สวมสายสะพาย ติดตามดาราไม่น้อยกว่าสองสามดวง ถ้าเป็นงานเต็มยศ แกกติดตามเสียเต็ม
เสื้อข้างหน้าหมด ตั้งแต่คอลงไปจนถึงชายเสื้อ ไม่มีว่างทั้งขาทั้งซ้าย กงเว้นแต่ข้างหลัง
และกางเกงเท่านั้น

เรื่องที่จะแยกผู้หญิงเที่ยวร้าน ผ่าพระบาททอดพระเนตร์ของฟังๆนั้น จะยากสักหน่อย
เพราะอ้ายของฟังๆนั้นมักจะอยู่นอกเมืองและห่างเมือง ส่วนพวกห้างร้านอยู่ในเมือง แต่ก็
คงพอจะจัดได้ ให้มีที่เที่ยวอย่างอื่น กันความเบื่อหน่าย เดิมหม่อมฉันคิดจะกะโปรแกรม
ถวายไปให้เสร็จ แต่เมื่อทราบพระประสงค์ดังนี้ เห็นว่าอย่ากะให้แน่นแฟ้นดีกว่า พอพระทัย
จะประทับที่ไหนดานเท่าไรก็อยู่ได้ไม่มีอะไรขัดข้อง และเมื่อเป็นกระบวนเล็ก จะหาที่อยู่
ก็ได้ง่าย ไม่จำเป็นต้องกำหนดจับจองล่วงหน้า

หม่อมฉันจะทูลลาออกเรือไปอาฟริกามะรีนั้น และขอรับพระพรไปด้วย เพื่อความ
สนุกสบายมีความระลึกฝ่าพระบาทเป็นอันมาก.

ควรมิควรสุดแล้วแต่โปรด

(ลงพระนาม)

๘
(สำเนา)

บันดุง

วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔

กราบทูลทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยถาวรกลับเข้าไปกรุงเทพฯ หม่อมฉันได้ตั้งใจว่าจะฝากกำหนดกระยะวันเสด็จ
ประพาสชาวเข้าไปถวาย แต่จัดการหาไม่ทัน จึงส่งตามเข้ามาพร้อมด้วยจดหมายฉบับนี้

บันดาผู้ที่อยู่ที่นี่มีความปิตินดีด้วยกัน ในอันจะได้รับเสด็จและเฝ้า ยิ่งเมื่อกำหนด
เข้าแล้วก็อันนับวันไม่ได้ เด็กเห็นยังนานเต็มประดา แต่ผู้ใหญ่เห็นว่าเวลาเพียงสี่เดือน
เหลือเสียประเดี๋ยวก็ถึง

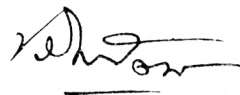
หม่อมฉันได้ไปตรวจสอบสวนสนามบาทลีมาเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ด้วยแม่คลองไม่เคยไปจึง
พาไปเที่ยว ในโอกาศนี้จึงทำความตกลงใจว่าถ้าฝ่าพระบาทเสด็จเพียงเจ็ดวันก็เห็นจะพอ
ทอดพระเนตรได้ทั่วโดยไม่ต้องรุกรันเห็นเจ็ดย่อยมากนัก เพราะจะมีเรื่องทอดพระเนตรก็แต่
ในเชิงศิลป์ ในเชิงโบราณคดี หาสู่มอะไรไม่ ถ้าประทับที่บาทลีมานานกว่านั้นอาจจะเบื่อหรือ
สิ้นเปลืองไปเปล่าประโยชน์.

การเที่ยวอาฟริกาสนุกมากอยู่ แต่ความสนุกเป็นไปในเชิงธรรมชาติเท่านั้น เวลาที่ไป
จำกัดน้อยเต็มที ด้วยเด็กจะต้องขาดโรงเรียนมากไป การเที่ยวก็จำเป็นต้องเป็นอย่าง่างกาย
กรากกรำที่สุด ออกจะฟกจัดสักหน่อย แต่เสด็จนำทรงทนได้อย่างอัศจรรย์.

หม่อมฉันกราบมาแทบฝ่าพระบาทด้วยความระลึกถึง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

×

×

×

(สำเนา)

บันดุง, วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๔๗๔

กราบทูลทรงทราบฝ่าพระบาท

สงกรานต์ปี พ.ศ. ๒๔๘๐ นี้ หม่อมฉันขอถวายภาพฝีมือชาวบาหลีสี่ต่างเครื่องทรงนำ
ถวายความเคารพ

ภาพนี้เป็นของใหม่ และยังไม่แพร่หลายเป็นสินค้า ถ้วยคนนิยมซื้อภาพหุ่นกันเสีย
โดยมาก แม้เวลาไปเที่ยวบาหลีสักไม่ใคร่พบภาพเขียนมีชายที่ไหน ฝรั่งเศสสมาคมขึ้นบำรุง
ช่างบาหลีสักให้กลับเฟื่องฟูขึ้น จึงได้เกิดมีภาพเหล่านั้นขึ้นมา เขาได้มีการแสดงที่บันดุงเมื่อ
สามสี่เดือนมานี้ หม่อมฉันจึงได้ซื้อไว้ถวายยังได้ซื้อไว้ทำของถวายเวลาเสด็จมานี้อีก มีหลาย
แผ่นทรงเลือกแล้วแต่จะโปรด

ได้ทราบจากถาวรว่าโปรแกรมที่ถวายไปนั้นพอพระทัยแล้ว หม่อมฉันยินดีมาก วัน
นี้ได้ทราบข่าวที่ว่าบันฑูเขาทำทางรถยนต์ขึ้นถึงยอดเขาเพียงสำเร็จแล้ว เขาเพียงนี้มีโบราณ
วัตถุมาก แต่ชั้นเล็ก ๆ โดยมากเป็นศาลเทพารักษ์เก่ากว่าที่อื่น ๆ ทั้งสิ้นในชาว ออกจะเป็น
ความคิดสร้างเมืองเทวคาบนเขาสูง เทียบวิมานสวรรค์ แต่นับว่าเดิมเป็นเมืองมีเจ้าแผ่นดิน
อยู่ด้วย ไม่เข้าใจว่าขึ้นไปอยู่ทำไม เพราะกันดารที่สุด ไม่เป็นชัยภูมิที่ควรจะต้องตั้งเมืองเลย
ทุลกระหม่อมเสด็จประพาสชาว ๓ ครั้งก็หาโอกาสเสด็จถึงไม่ สมเด็จพระยาราชดำรงก็ยังไม่
เคยเสด็จ แต่ทุลกระหม่อมอาวได้เสด็จครั้งนั้นหม่อมฉันตามเสด็จด้วย ลำบากลำบากมาก เวลา
นั้นพื้นที่ในจังหวัดนั้นยังเป็นป่าอยู่มาก ไม่มีทางรถไฟเค็รต้องไปรถม้าร้อนแรมไปหลายวัน
แล้วต้องขึ้นไปนอนแรมบนยอดเขาค้นหนึ่งด้วย ตอนบนเขาต้องขี่ม้าหรือเก้อหาม ครั้น
ตอนหลังนั้นหม่อมฉันไปอีก ใช้รถยนต์ได้ตอนหนึ่ง ๑๖ กิโลเมตรจากโฮเทล ตอนนั้นไปจึง
ต้องขี่ม้าและเก้อหาม สามชั่วโมงขึ้นสามชั่วโมงลง กลับโฮเทลได้ในวันเดียวไม่ต้อง
นอนค้างบนเขา แม้กระนั้นก็พักมาก เมื่อนึกกะโปรแกรมสำหรับฝ่าพระบาท หม่อมฉันได้
คัดออกไม่คำนึงถึง เพราะเห็นว่าจะทรงพักมากและออกจะหนาวด้วย แต่ถ้าไปรถยนต์ได้
ถึงยอดแล้วเห็นจะเสด็จได้เป็นแน่ ระยะทางจากโฮเทลที่ไวโนโซโบถึงยอดเขาก็เพียง ๒๐
กิโลเมตรเศษ ๆ เท่านั้น แม้ถึงว่าทางจะยังใหม่เค็รไม่ได้เร็วก็คงถึงได้ภายในชั่วโมงเดียว
ไม่ทันทรงพัก

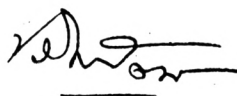
เมื่อภิกษุรายวันสำหรับรับเสด็จฝ่าพระบาท สังกะตอะไร ๆ ปลอกศวกไปหมด ไม่พบอุปสัณชิตต้องเสียเลย รวมทั้งเรื่องเตียงนี้ด้วย หม่อมฉันเห็นเป็นนิมิตรดีว่าจะได้ฝ่าตามกำหนดเป็นแน่ เป็นที่ยินดีมาก

ในเรื่องเครื่องแต่งพระองค์ หม่อมฉันใคร่จะขอประทานให้ทรงตัดเครื่องสักหลาดแบบสามัญสำหรับใช้เดินทางหรืออยู่กับบ้านสักชุดหนึ่ง เพื่อจะได้ทรงใช้ที่บันทึงเวลาเสด็จไหนกลุ่กัน ใช้สักหลาดสบายดี หรือเมื่อเสด็จไปประพาสพบที่อากาศหนาวบ้าง เช่นที่ไวโนไซโบ สำหรับจะขึ้นเขาเตียง เย็นกว่าที่บันทึงนี้เล็กน้อย และบนเขาเตียงหนาวจัดอยู่บ้างซึ่งจำเป็นจะต้องสู้เพราะเรื่องโบราณวัตถุ ที่หนาวจัดแห่งอื่น ๆ ก็ได้คิดจะเชิญเสด็จไปกับการเดินทางในเรือเมล์ใหญ่ ควรมีเครื่องราตรีสักชุดหนึ่งใช้เฉพาะเวลาเสวยมื้อค่ำ ความจริงไม่ต้องแต่งก็ได้ แต่เขาแต่งกันเกือบจะหมดทั้งนั้น ไม่แต่งอยู่คนเดียวก็ออกเป็น ๆ เครื่องราตรีนั้นเป็นเม็สสแยกเกิด อย่างที่เคยทรงกับเครื่องแบบทหาร เอาของเดิมนั่นเอง เละซอของเสียบนท่อนนอกเสียเท่านั้นก็ได้ จะต้องตัดแต่สนับเพลาใหม่องค์เดียว ด้วยสักหลาดดำแบบกางเกงสำหรับเครื่องสะโมกิง เช็ตก็ใช้ก่อนได้ ไม่ต้องออกแข็งให้ลำบาก รับสั่งให้หาตำรวจไปจัดการถวายก็จะเข้าใจดีกว่าควรอย่างไร

หม่อมฉันกราบมาแทบที่ฝ่าพระบาท ด้วยความระลึกถึงเป็นอันมาก และมีความรื่นรมย์ในเกล้าที่จะได้ฝ่าได้รับเสด็จนั้นอยู่เรื่อย ๆ

ลืมทูลไปในหนังสือระยะทางข้อหนึ่งว่า เรือตัมมันที่กะถวายให้เสด็จนั้นเป็นเรือของบริษัท เค. บี. เอ็ม. ที่กรุงเทพฯ ว่างดีเซลล์เป็นเอเยนต์

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

ป.ล. มีฉลองพระองค์ฝันทวยสักองค์ เอาชนิดที่ใช้เป็นโอเวอร์โค้ทก็ได้นั้น สดวกดีสำหรับเดินทาง

×

×

×

(สำเนา)

วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๕.

หญิงอ๋

จดหมายของเธอได้รับแล้ว ที่บอกมาเรื่องจะเผาศพพี่ถึกของเธอนั้น เสียใจที่ฉันจะไม่ได้ช่วยเผาค่าย ไม่พร้อมวงศ์ญาติ แต่ก็ตั้งใจที่จะได้เผาเสียให้เสร็จไป ฉันรู้สึกเป็นห่วงมานานแล้วที่ศพค้างอยู่ เมื่อจัดการเผาเสียแล้วก็จะได้เป็นอันสิ้นธุระกันไปเสียที แต่ว่าการที่จะพร้อมพี่น้องนั้นเป็นอันไม่มีหวังแล้ว

เรื่องเสด็จพ่อของเธอจะเสด็จมาที่กรุงเทพฯ นั้น ฉันตั้งใจมากที่จะได้เฝ้าอีกสักหนหนึ่ง อยากให้เธอได้ตามเสด็จมาด้วยเหลือเกิน ถ้ามีโอกาสที่จะมาได้ขอให้เธอพยายามตามเสด็จมาให้ได้ ฉันจะตั้งใจมาก เพราะคิดถึงอยู่เสมอ แต่ลูกของเธอมากมักจะทิ้งไว้จะมีใครดูแลหรือไม่ก็ไม่ทราบ เพราะเด็ก ๆ โตตามกันแล้ว ถ้าอยู่กันตามลำพังโดยไม่มีผู้ใหญ่ดูแลก็จะเลยสนุกกันใหญ่ แต่ถ้าเธอมาได้ฉันจะตั้งใจยิ่งนักทีเดียว เพราะหาโอกาสพบกันได้ยาก

ส่วนจดหมายที่ไม่ค่อยได้เขียนถึงกันนั้น เธอกับฉันก็ออกจะใจเดียวกันนั้นแหละ มันไม่มีเรื่องอะไรจะเล่าจะเขียนบอกก็เลยไม่ได้เขียน และฉันเองก็เป็นคนอยู่กับบ้านเท่านั้น ไม่ได้ไปเที่ยวเตร่ข้างไหนเลยรู้สึกว่ายู่บ้านเป็นธรรมดาไม่มีอะไรจะเขียน

หลาน ๆ ของฉันคงจะเป็นหนุ่มเป็นสาวตามกันแล้ว หวังใจว่าเธอและหลาน ๆ จะเป็นสุขสบายดี

ประสงค์สม

×

×

×

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๘๐

กราบทูลทราบฝ่าพระบาท

นายนาภิบาลนำรูปเขียนฝีมือชาวบาหลิปไปให้บอกว่าฝ่าพระบาททรงพระเมตตาโปรดประทานแทนเครื่องรดน้ำสงกรานต์ พ.ศ. ๒๔๘๐ คล้อออกตุ๊กให้พิศวงหลงไหลแต่จะกราบทูลทีหลัง จะถวายพระพรเสียก่อน ตามที่ทรงพระเมตตาโปรดระลึกถึง เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ขอถวายพระพรให้เจริญพระชันษาหาโรภภัยมิได้ ทรงสำราญพระทัยสบายพระกายพร้อมด้วยพระญาติทั้งหลายอยู่เป็นนิจติ

ลายเขียนซึ่งโปรดประทานไปนั้น แรกครู่รู้สึกแปลกประหลาดมาก นึกไม่ออกว่าจะเป็นลายแบบชาว หรือว่าจะเป็นลายสมัยใหม่ซึ่งฝรั่งสอนให้ทำขึ้น แต่เมื่อพิจารณาไปก็เห็นว่าเหมือนกับลายรดน้ำของไทย ซึ่งเขียนด้วยพระธรรมกันอยู่ทั่วไปนั้นเอง ต่างกันไปแต่ที่เป็นลายเขียนด้วยสีแล้วชำระบายให้อ่อนแก่ไปด้วย จึงเห็นผิดกันไปกับของไทย ที่แท้ก็เป็นอย่างเดียวกันนั่นเอง เชื่อได้ว่าเป็นแบบของบาหลิม้าแต่ดั้งเดิม เว้นแต่ที่ระบายสีลงที่จะเป็นฝรั่งแนะนำก็ได้

รุ่งขึ้นอีกสองวันจึงได้รับประทานลายพระหัตถ์ตรัสพรรณมาถึงลายนั้น กับเรื่องมาชวาค้วย ขอใ้วางพระทัยว่าเป็นมาแน่ เพราะรำลึกถึงฝ่าพระบาทเป็นล้นพ้น หากจะพลาดไปก็แต่ด้วยเกิดอุปสัคอะไรขึ้นใหญ่โตทำเอามาไม่ได้ มีการเจ็บป่วยเป็นต้น ขอประทานกราบทูลให้ทรงทราบว่าจะมา ๖ คนด้วยกัน คือเกล้ากระหม่อม หมิงอี หมิงอาม หมิงไอ แม่โต กับนายอัคร ณ บ่อมเพชร ถูกพระยาเพชรตากับแม่เฒ่า คนนี้จะใช้ช่วยต่างบ่าวแลเป็นเพื่อนเดินทางด้วย

เรื่องเขาดังตามทีตรัสเล่าออกจะเข้าใจ บรรดาพระเจดีย์ในพุทธศาสนา หรือเทวาลัยทางไสยศาสตร์ ย่อมชอบทำกันบนยอดเขาอันสูงสุดแต่จะหาได้ ด้วยปรารถนาจะให้เห็นไปไกลเพื่อจูงใจคนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสเป็นการแผ่ศาสนาอย่างหนึ่ง บวรพุทโธ (โบโรบูโค)

นั่นก็ได้ทราบความแต่สมเด็จพระยาคำรง ทรงว่าศาสตราจารย์ กัลเลนเฟลส์ (กุมภกรณ) ทูลว่า แคนในแห่งฐานบรรพทุโธนั้นเป็นภูเขา เล่นเอาเปลี่ยนความเข้าใจของเกล้ากระหม่อม ไปตรงกันข้ามด้วยคูปแต่เดิมที่นึกว่าทำฐานขึ้นไปแล้วคาง คนภายหลังก่อพระเจดีย์ต่อ ทำแต่พอให้สำเร็จด้วยกำลังไม่พอ (เพราะเห็นทรงฐานตั้งขึ้นเป็นจอม แต่แล้วยกไปคว้น แบนแตกแต่ ซัดไซ้ฐานกับพระเจดีย์ก็ไปคนละทางเสียด้วย แต่เมื่อมาได้ทราบว่าแคนใน ฐานเป็นภูเขา ก็กลับความเห็นเป็นว่าพระเจดีย์นั้นสร้างก่อนบนยอดเขา ภายหลังคนนับถือ มากเข้าจึงก่อฐานต่อหุ้มเขาเสีย ในเมืองเขมรก็มากที่ทำเทวาลัยบนยอดเขา ชื่อที่มีคำประ- กอบว่า “พนม” นั้น ทำบนเขาทั้งนั้น พนมแปลว่า เขา แม้ไทยเราก็อศไม่ค่อยได้ มีเขา ที่ไหนก็มักจะสร้างเจดีย์ขึ้นที่นั่น เขาพนมมวตินิกเคียวก็ยังอุตสาหะสร้างพระเจดีย์ขึ้นไว้ ชื่อ ที่ว่าบนเขาเคียง เคยตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองมาก่อนนั้น จำจะต้องพักไว้ที่ เมืองแปลว่าที่ประชุม ชนคนอยู่มาก คนต้องกินข้าวกินน้ำ ถ้าหากว่าบนเขานั้น มีสระที่ขังน้ำอันใหญ่มีที่ทำไร่ทำนา ได้ จึงควรเชื่อว่าเคยเป็นเมืองตั้งมาก่อน ถ้าไม่มีเห็นจะเชื่อยาก

เรื่องเครื่องแต่งตัวนั้นได้คิดมาก่อนแล้ว ว่าจะให้ถาวรช่วยจัดให้ เพราะเกล้ากระ- หม่อมไม่รู้ประสีประสาในทางนั้น พอได้รับลายพระหัตถ์ก็มีพระดำริเช่นเดียวกัน เกล้ากระ- หม่อมจะให้เธอพักให้ตลอดไป จะมอบให้เธอทำให้ตลอดถึงเรื่องเรือและหนังสือเดินทางกับ ทั้งอะไร ๆ ที่จำเป็นเสร็จหมดทุกอย่าง ส่วนโปรแกรมนั้นยกไว้ถวายพระบาทแล้วแต่จะโปรด จะมาให้ถึงประเทศชวาเป็นแล้ว ก็คงจะทูลลากำหนด ๓ เดือน หวังว่าจะพอ เกล้ากระหม่อม ทำการปลงศพชายตึก สร้างหนังสือขึ้นแจกฉบับหนึ่ง ได้ส่งมาถวายด้วยคราวนี้.....เล่ม ได้ทรงพระเมตตาโปรดแจกจ่ายไปตามบาณูซีที่ถวายมากับหนังสือนี้ด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

×

×

×

(สำเนา)

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศ ๗ ทูลกรมหลวงทิพยรัตน

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๘๐

ทูลให้ทรงทราบ

นายนาภิบาลนำเสือกกทอด้วยขนสัตว์ไปให้ ๒ ตัว บอกว่าท่านประทานเป็นเครื่อง
ร่อนสำกรานต์ พ.ศ. ๒๔๘๐ หม่อมฉันได้รับไว้แล้วด้วยความปีติมาก ตั้งใจจะเอามาใช้ที่
ชาวค่าย เพราะเชื่อว่าอากาศที่นั่นคงหนาว ขอถวายพระพรให้พระชนมายุยืนไม่หลงไหล
สำราญพระกายสบายพระทัยทุกเมื่อเถิด

อีกอย่างหนึ่งก่อนนี้หน้อย หม่อมฉันออกจากบ้านไปเที่ยว กลับมาถึงบ้านเห็นห่อ
กระดาษวางอยู่ คูหลังห่อเห็นมีหนังสือเขียนปิดไว้ อ่านได้ความว่าท่านประทานเป็นของฝาก
อันได้ทรงนำมาแต่ประเทศอาฟริกาได้ เป็นปกติของคนพอหยิบห่อก็อดนึกไม่ได้ว่าในนั้น
จะเป็นอะไร ยิ่งกว่านั้น ขวนให้บีบกระดาษห่อก่อนเสียด้วย สันนิษฐานว่าในนั้นเป็นเกือก
แต่ครั้นแกะออกดูผิดคิดนึกใจ ก็คิดว่าเกือกเป็นไหนๆ พอใจในฝีมือที่ทำเป็นอันมาก ไม่ใช่
ของประณีตนั้นจริงอยู่ แต่ทำดีที่แกะอนุโลมไปตามท่าแห่งเขา แต่รักษากิริยาท่าทางให้เป็น
ไปเหมือนนกจริง ๆ ได้ คุณไม่สมหน้าเลยว่าคุณชาวพื้นเมืองอาฟริกาจะทำได้ถึงเพียงนั้น ทั้ง
พอใจที่ท่านทรงทราบในน้ำใจหม่อมฉันว่าจะชอบอย่างไร ทรงเลือกหาประทานที่ตองใจ
ขอบพระทัยเป็นล้นพ้น รู้สึกในน้ำพระทัยซึ่งทรงพระเมตตาเป็นอย่างยิ่ง หม่อมฉันได้เก็บ
เข้าตู้ไว้คุณเพื่อให้พลัดหายพ้นตาไปเสีย

อีกไม่ช้าจะได้ออกมาเฝ้าพบกันที่ชาวความยินดีจะมีมากกว่าอย่างอื่นหมด

(ลงพระนาม)

×

×

×

(สำเนา)

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๔๘๐

เจ้าฟ้ากรมพระนิศรานุวัดติวงศ์ แจ้งความมาถึงราชเลขาณการในพระองค์

ฉันมีปรารถนาจะกราบถวายบังคมลาไปประเทศชวา พร้อมด้วยลูกหญิงสามคน คือหญิงประโลมจิตร หญิงดวงจิตร และหญิงกรณิกา ลงทจะกลับผ่านทางสุมาตรา มลายู และหัวเมืองปักใต้ในพระราชอาณาเขตต์ ด้วยประสงค์จะเยี่ยมเยียนพระบรมวงศานุวงศ์ กับทั้ง เป็นโอกาสที่จะได้ชมโบราณสถาน และโบราณวัตถุ ที่ในประเทศชวาคด้วย จะไปในฐานะ ที่เป็นคนสามัญ ไม่เปิดเผยให้มีเกี่ยวข้องไปในทางราชการ แม้ว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ขอพระราชทานกราบถวายบังคมลา มีกำหนดตั้งแต่วันที่ ๘ มิถุนายน เป็นต้น ไปประมาณสามเดือน จะกลับมาอยู่สนองพระเดชพระคุณตามเดิม ขอได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท จะควรมิควรประการใด แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

(ลงพระนาม)

พรหม

รายการเสด็จไปชวา

คัดจากลายพระหัตถ์ทรงบันทึกจดหมายเหตุรายวัน
ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ

วันอาทิตย์ ที่ ๖ มิถุนายน ๒๔๘๐

- ๒๐.๐๐ น. ขึ้นรถกับหญิงอามแม่โต หญิงอีหญิงโอ ทวี วิสาขาชันอีกรถหนึ่ง พาขึ้นไป
วังสระปทุม เฝ้าสมเด็จพระพันพรรษา ทูลลาไปเที่ยว เป็นการฝากเด็ก
หลานๆ ถวายด้วยเพราะหญิงภิรมย์จะรับไปเลี้ยงไว้ที่วัง
- ๒๐.๔๕ น. ทูลลากลับบ้านคลองเตย

วันจันทร์ ที่ ๗ มิถุนายน ๒๔๘๐

- ๑๔.๑๕ น. ขึ้นรถกับหญิงอามไปซาเตอร์เบงก์
- ๑๕.๐๐ น. ออกจากเบงก์ไปวัดพระแก้ว บูชาพระแก้ว แล้วไปปราสาทพระเทพบิดร
บูชาพระบรมรูปกราบถวายบังคมลา
- ๑๖.๑๐ น. ออกจากวัดพระแก้วไปบ้านท่าพระ พบแม่โตกับหญิงอีหญิงโอที่นั่น ได้บูชา
พระอิฐทูลลา
- ๑๖.๒๐ น. ขึ้นรถกับหญิงโอ เปลี่ยนตัว เพราะหญิงอามจะไปราชวงศ์กับแม่ ออก
จากบ้านไปวัดมกุฏกษัตริย์ โดยปรารถนาจะพบพระศาสนโศภณเพื่อแสดง
ความขอบคุณท่านที่ฝากพระกริ่งกับหนังสือไปให้ แต่ไม่พบท่าน ได้จกกระท
ให้ไว้แล้วกลับบ้านคลองเตย

วันอังคาร ที่ ๘ มิถุนายน ๒๔๘๐

- รายการ — ๑๒.๐๐ น. ไปขึ้นรถรางศาลาแดง ไปลงเรือปากน้ำออกไปเรือ
“คัสมัน” ซึ่งจอดอยู่ต้นคอน
- ๑๐.๕๕ น. ขึ้นรถไปสถานีศาลาแดง พร้อมด้วยแม่โต หญิงอี หญิงโอ ผู้มาส่งที่บ้าน
มีพระยาศรีสุริยราช คุณหญิง หลวงอำนาจ แม่สอย อรชร พระยาประเสริฐ

แม่เรณู แม่เพื่อน ใจรักนำขององค์หญิงอาทมาประทานด้วย ยังอีกแม่หม
แม่บุบผา เด็กแมว พระยารัตนภักดี พระยาเทวา ถึงสถานีหัวลำโพงมีคน
คอยส่งอยู่ที่นั่น คือ กรมหมื่นเทววงศ์ พระยาอนุรักษ พระยาอมเรศ
พระยาเพชรท้าว พระยาศรีธรรมราชฯ ลงพักที่สถานีประเดี้ยวหญิงอาท
ตามไปถึง บอกว่ารถออก ๑๒.๒๐ น. อีกบัคเคียวมีคนมาส่งเนื่อง ๆ กันมา
มีทันคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ หญิงสุภาภรณ์ ถาวร หญิงประคับ
จิตรปรีดี ที่เป็นข้าราชการผู้ใหญ่มี พระยาชาติเดช กับใครต่อใครซึ่งเป็น
ข้าราชการผู้น้อยอีกมาก สุดท้ายจะจำและจะพรรณนา มายืนตากแดดกันโดยมาก
ผิวดำหมากนิกว่าวันเวลาเข้ามาจะไม่มีใครรู้จักกัน เพราะเดิมบริษัทเกียตเฮลล์
นัดให้ไปขึ้นรถที่สถานีหัวลำโพงเวลา ๑๔.๐๐ น. ไปลงเรือกรุงเก่าที่ปากน้ำ
เรือออก ๑๖.๐๐ น. ถึงเกาะสีชัง ๑๙.๓๐ น. แต่ตากว่าว่า ไม่ดี ถึงคำ
ลำบาก และเรือกรุงเก่าก็ไม่ดี จึงไปยืมเรือแจวชื่อ “พิชัย” มาให้ และกำหนด
ให้ไปขึ้นรถไฟที่สถานีศาลาแดงเวลา ๑๒.๐๐ น. ตามความเปลี่ยนแปลง
ไปเช่นนั้นจึงนึกว่าจะไม่มีใครรู้จักกัน แต่ที่ไหนได้ รู้กันมากมาย หากรู้ว่าคน
จะมาส่งมากแล้วไปขึ้นรถที่สถานีหัวลำโพงเสียดีกว่า คนมาส่งจะได้ไม่ต้อง
ตากแดด

- ๑๒.๒๐ น. รถมาถึง ลาผู้มาส่งทั้งหลายขึ้นรถ รถออกไปปากน้ำ ผู้ที่สนทนียงขึ้นรถไป
ส่งถึงปากน้ำด้วย
- ๑๓.๑๕ น. ถึงปากน้ำยังมีคนไปคอยส่งอยู่ที่นั่นอีก มีนายแมนพุ่ม เป็นต้น กันทั้งหมด
จำรัสท้าวและนายพิกับพวกบ้านท่าช้าง
- ๑๓.๓๐ น. ลาผู้มาส่งลงเรือ “พิชัย” ออกปากน้ำไป พอถึงสันดอนก็ถูกคลื่น หญิงอี
หญิงอาท แม่โตเมากลิ่นหมก เหลือแต่อาทมาทกับหญิงไอไม่เมา หญิงไอไม่เมา
มีประโยชน์ได้ช่วยพยาบาลแม่และพี่อย่างดี
- ๑๗.๓๐ น. ถึงเรือ “ตัสมัน” ที่เกาะสีชัง หัวหน้าสจ๊วตรับรองมอบห้องให้อยู่ ขนของ
เข้าที่เรียบร้อยจน ๒๐.๓๐. น. เรือกรุงเก่าจึงมาถึง ขอบใจตากว่าอย่างยิ่ง

วันพุธ ที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๕๐

เรือ “ตัมมัน”

เสียงชนของลงบันทุกเรือกันอยู่จนเวลา

๐๓.๐๐ น. เสียงเปิดหลอดยาว ๓ ครั้ง เป็นที่ว่าเรือจะออก แต่ก็ยังได้ยินกวั่นชักของ
อยู่นั่นเองแล้วก็หลับไป

๐๘.๐๐ น. ตื่นนอน เห็นเรือเดินอยู่ในท้องทะเลแล้ว มีแต่ฟ้ากับน้ำ หึงถือว่าเรือออก
เวลา ๐๕.๐๐ น. ต่อมาทั้งวันก็ไม่มีอะไร นอกจากกินกับนอนอ่านหนังสือ
ในเรือนี้เขาตั้งที่เขียบุหรี่ไว้ทุกหนทุกแห่ง แสดงว่าอนุญาตให้คนเดินสถาน
สูบบุหรี่ได้ และแสดงว่าคนเดินสถานชอบสูบบุหรี่กันมากห้ามไม่ได้ แต่เขามี
จดหมายบันทึกห้ามไว้ ไม่ให้ทั้งกันบุหรี่ กันไม้ขีดไฟ ที่มีไฟติดลงบนพื้นคางฟ้า
และไม่ให้ทั้งออกนอกเรือ ให้ทั้งแต่ในที่เขียบุหรี่ ส่วนในห้องที่อยู่นั้นห้ามขาด
ไม่ให้สูบบุหรี่ ทั้งนี้ด้วยกลัวเกิดไฟไหม้ ห้ามเพื่อป้องกันไฟ

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๕๐

เรือ “ตัมมัน”

แม่โตนอนชมอยู่วานนี้ตลอดทั้งวัน เพราะข้าชอกที่เมาคลื่นมาในเรือเล็กแต่
วันมา เพิ่งแจ่มใสลุกขึ้นทำอะไรได้วันนี้ ค้วยเรือโยกเยกเพียงเล็กน้อย
เพราะทะเลมีคลื่นเล็กทั้งเรือก็ใหญ่พอที่จะไม่ทำความเค็ดรอนให้ แต่ก็
เห็นอะไรนอกจากน้ำกับฟ้า แม่โตไม่เมาก็เป็นที่ยินดีพอแล้ว ทางปฏิบัติตัว
ก็ไม่มีอะไรนอกจากกินกับนอนอ่านหนังสือ

๑๗.๐๐ น. รู้สึกว่าง เห็นที่เขียนหนังสือเขาจัดไว้ให้บนห้องคางฟ้า ๒ ที่ มีกระดาน
สำหรับเรือวางไว้ให้เขียนหนังสือได้ นึกอยากเขียนจึงเขียนถวายสมเด็จพระ
พระยาจารย์ สอดโปสตกักไป ๒ แผ่นมอบให้ตาอัครไปจัดการทั้งเมื่อถึง
สิงคโปร์โดยกำหนดจะถึงพรุ่งนี้ แต่ตาอัครเอาไปทั้งในเรือนั่นเอง ว่า
หัวหน้าสจ๊วตเข้ารับธุระ มีสแควร์บอย รับส่งค้วยเสร็จ ขาดแต่รับเรียดเตอ
ไม่ได้เท่านั้น ก็พอแล้ว เราไม่ต้องการ

วันศุกร์ที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๕๕๐

เรือ “ตัสมัน”

- ๐๗.๕๐ น. ตื่นนอน เข้าเรือผ่านเห็นเกาะต่างๆ อยู่เนือง ๆ
- ๑๕.๐๐ น. ฝนลงเม็ด และเห็นฝั่งทางแหลมมลายู
- ๑๖.๓๐ น. ถึงสิงคโปร์ เรือจอดทอดสมอในเบรกวอเตอร์ แต่ท่าฝั่ง เห็นจะเป็นเพราะเรือใหญ่พ่วงทอดสมอก็มีเรือสำปั้นเข้ามาเทียบ พวกแขกขายของพากันขึ้นมาพลุกพล่านเที่ยวไปทั่วลำเรือ แลกเงินก็มี ขายสแตมป์ขายโปสต์การ์ดก็มี ขายพลอยขายเสื้อผ้ามก็มี ที่คาบฟ้าหัวเรือนี้วางของออกร้านทีเดียว ขายพวกเดินสานชั้นที่ ๓ ต่อมาเรือสตีมลอนช์มาจอด พวกฝรั่งพากันมาขึ้นเรือ ที่จะเดินสานไปก็มี ที่มาส่งกันก็มี มาเยี่ยมกันก็มี เปนอันว่าพลุกพล่านไปหมดทั้งลำเรือ หญิงเฝ้าต้องจัดการใส่ประแจห้อง ค่ายได้เห็นจดหมายของบริษัทเรือเซาธ์ทีกไว้ ว่าเมื่อเรือถึงทำให้ระวังชะโมะ ลูกก็เห็นสมจริง อาจะมีใครที่ลงมาพลุกพล่านคอคเข้าไปลักของในห้องก็ได้
- ๒๑.๔๕ น. เขาตีมาล่อเป็นสัญญาณไล่คนลงจากเรือ ค่ายใกล้เวลาเรือจะออก เจ้าพวกออกร้านมันเก็บของเร็วจริง พากันลงเรือสำปั้นไปหมด เจ้าพวกฝรั่งที่มาส่งกันก็ร่ำลากันลงเรือสตีมลอนช์กลับไป
- ๒๒.๑๐ น. เรือ “ตัสมัน” ถอนสมอออกเดินต่อไป ค่ายรู้สึกว่างสบายเหมือนตังเดิม

วันเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๐

เรือ “ตัสมัน”

เรือเดินผ่านฝั่งเกาะสุมาตรา เวลา

- ๑๖.๓๐ น. สังเกตเห็นฝั่งเกาะสุมาตราทางตะวันตกมีลักษณะแนวไม้ให้เห็นปรากฏว่าเป็นที่ราบตลอดไป ทางฝั่งตะวันออกเปนเกาะมีภูเขา สังเกตได้เท่านั้นเอง ทางปฏิบัติตัวก็ว่างตามเคย

วันอาทิตย์ที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๔๘๐

เรือ “ตัสมัน”

๑๑.๔๕ น. เรือถึงบตาเวีย เลื่อนเข้าเทียบท่า

๑๒.๐๐ น. พอที่เข้าที่เรียบร้อยแล้วทอดสะพานเสร็จ องค์หญิงสองกับองค์หญิงสามลงมารับ องค์หญิงสามเชิญลายพระหัตถ์ทูลกระหม่อมมาให้ ว่าตั้งพระทัยจะเสด็จมารับ แต่ฝ่าเณรประจวบเสียวัยต่อมทอนซินพิการ จึงทรงจัดให้หญิงสองคนกับ หลวงทิพยรัตนมารับ และในขณะที่เดียวกันนั้นก็มีฝรั่งลงมามาก ในหมู่หนึ่งมี องครักษ์ของเกาวนาดีหนึ่งสื่อนำของเกาวนามาให้เป็นการต้อนรับ ทั้งผู้ แทนกงซุลสยามก็มาต้อนรับบอกว่ากงซุลไม่สบายให้มาแทนตัว ทั้งสองคน ถามว่าจะต้องการอะไรบ้าง เราตอบขอบใจ ไม่ต้องการอะไร เขาก็กลับไป ส่วนหญิงทั้งสองคิดว่า เวลารดไฟถึงบ่าย ๒ โมง ควรจะไปคูมิวเชียมก่อน แล้วไปพักที่อะไรที่ไฮเตล จวนเวลาจึงไปสถานีรถไฟ เป็นตกลงตามเธอว่า

๑๒.๑๕ น. เธอพาชั้นรดยนตร์เข้า จะเป็นก็กันไม่ได้สังเกต แต่อาตมชั้นรดยนตร์กับ หญิงสอง และหญิงสาม ที่แรกไปหยุดจอกที่คูมิวเชียม พอหยุดหญิงสามก็มา แตรรถหลังว่าเวลาไม่พอควรจะไปไฮเตล เป็นตกลงเธอก็พาไปสู่ไฮเตลเคส อินเคส (Hotel des Indes) นั่งคิมน้ำหวาน มีคนไปพลุกพล่าน มีวงดนตรี บรรเลงประจำอยู่ที่นั่นด้วย

๑๓.๒๕ น. ชั้นรดยนตร์ออกจากไฮเตลไปสถานีรถไฟ นั่งคอยอยู่ครู่หนึ่งรถไฟก็มาถึง

๑๔.๐๐ น. พวกชั้นรดยนตร์ไปบันดุง องค์หญิงเธोजักการเลี้ยงเข้าผัดในรถไฟ แล้วนั่ง ชมภูมิประเทศมาตลอดทาง ตอนแขวงบตาเวียเป็นที่เนินคล้ายทางบักได้ ทำนาในที่ลุ่มราบ ส่วนที่สูงทำไร่ทำสวน ส่วนบนหลังเนินทั้งรก เรือน ราษฎรเป็นกะท่อมเตี้ยๆ แต่มุงกระเบื้องทั้งนั้น ตอนแขวงบันดุงเป็นเขาหิน มีห้วยลึกๆ หาทิราบทำนายาก แต่เขาทำนากันตามเนินพื้นดินเป็นคันๆ สังเกตว่ามีทางน้ำส่งไปให้ใช้ทั้งนั้น ที่ทำเป็นรางข้ามหัวไปมีหลายแห่ง รถไฟเข้าท่าแห่งหนึ่ง นานพอๆ

๑๖.๔๕ น. ถึงสถานีรถไฟบันดุง กรมหลวงทิพยรัตน์ องค์เหม หึงสีมากอยรับ ทักทาย
ปราศรัยกันตามควรแล้ว กรมหลวงทิพยรัตน์พาขึ้นรถยนต์ในพระองค์
รถหน้า กรมหลวงทิพยรัตน์ องค์เหม อาตม องค์หึงสาม กับหึงอี
นอกนั้นไปรถหลัง ครั้นถึงตำหนักทูลกระหม่อมเสด็จออกมาพบกับหึง
ประสงค์ แสดงความยินดีถวายแล้วทรงนำเข้าตำหนัก หม่อมสมพันธ์ออก
มาไหว้แล้วทูลกระหม่อมทรงนำไปมอบห้อง เข้าอยู่กันโดยความสุข

ตอนเย็นออกเที่ยวเดินดูตำหนัก ตำหนักทูลกระหม่อมชายชื่อ
“ประเสริฐ” ตำหนักสมเด็จพระหึงน้อยชื่อ “คาหาปัติ” ตำหนักกรมหลวง
ทิพยรัตน์ชื่อ “ปัญจรากัน” เรือนหึงประสงค์ชื่อ “สะตามัน” หม่อมตำหนัก
อันนี้อยู่ถนนเนยแลนด์ เวก ๑๓๐ (Nijland Weg 130) หึงใหญ่ กับหึง
มารยาตร หึงเพี้ยนไม่อยู่ ไปเที่ยวเกาะบาหลิ

ทูลกระหม่อมชายมีพระประสงค์เจาะจง จะให้ได้ไปคู่อิตาเลียนโอเปร่า
ซึ่งเขามาเล่นที่บันดุงสามคืน วันนั้นเป็นคืนกลาง จึงทรงจัดให้หึงสีพาไป
กินเข้าแล้วเวลา

๒๐.๕๕ น. หึงสี องค์เหม อาตม หึงอี หึงโอพากันไปสโมสรสำหรับเมืองนี้ที่
เขาเล่นโอเปร่า ไปถึงพอดีเข้าไปดูเขาก็ลงโรง ละครั้นนั้นเห็นไม่ประหลาด
อะไร แต่ดนตรีดีเหลือเกิน ร้องก็ส่งเกดว่าดี แต่หูไม่สมประกอบพอที่จะ
ฟัง ตกลงเป็นอันว่าคาบอดก็ไปนั่งฟังได้พอใจ สองจากเขาหยุดพัก หึงสี
พาออกมานั่งพักห้องนอกเพื่อคิมอะไรๆ ที่ห้องนั้นเขานั่งคิมกัน และมีเต็นรว
ถ้วย มีดนตรีวงหนึ่งถ้วย แต่เล่นฟังเลวเต็มที่ เพราะดนตรีโอเปร่ามันทับ
เสียหมด ถึงเวลาเขาเปิดม่านเข้าไปนั่งดูหรือฟังอีก คนมาคิมมากอยู่ แต่
ไม่เต็มที่นั่ง เหลืออยู่มาก อยู่ข้างหนาวจัด

๒๔.๐๐ น. ละครเล็ก พากันกลับตำหนักประเสริฐ

×

×

×

๒๒

(สำเนา)

บันดุง

วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๐

กราบทูล ทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยหม่อมฉันได้ตั้งใจจะไปรับเสด็จถึงท่าเรือ แต่บัดนี้มาป่วยเป็นไข้ต่อมทอมซิน
อีกเสบไม่สามารถจะไปได้ จึงได้ให้ลูกหญิงกลางหญิงเล็กและหลวงทิพย์รัตน์ ลงไปรับ
เสด็จแทน

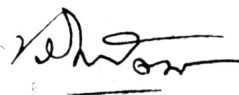
เดิมหม่อมฉันได้กะเตรียมไว้จะถวายให้ประทับที่ปัตตาเวียสัก ๒ วันก่อนเสด็จขึ้นมา
บันดุงเพื่อจะได้ทอดพระเนตรมิวเซียม แต่บัดนี้กำลังมิโอเปร่าอีตาเสียมาเล่นอยู่ที่บันดุงเป็น
ครั้งที่ ๒ และเล่นเพียง ๓ วัน คือที่ ๑๒, ๑๓, ๑๔, เดือนนี้เท่านั้น หม่อมฉันได้เคยดู
แล้ว เห็นว่าน่าทอดพระเนตรเป็นอันมาก ไม่ควรจะปล่อยให้โอกาสล่วงไปเสียเปล่า จึงได้สั่ง
ลูกไป ให้คิดเชิญเสด็จขึ้นมาบันดุงในวันเรือถึงนั้นที่เดียวส่วนปัตตาเวีย นั้น จะย้อนไป
ทอดพระเนตรตอนเสด็จกลับ หรือเมื่อไรก็ได้

การเสด็จจากปัตตาเวียมาบันดุง ได้สั่งจัดถวายให้เสด็จรถไฟ เพราะมีหลายเที่ยว
และใช้เวลาเพียง ๒ ชั่วโมง ๔๕ นาทีเท่านั้น ถ้าจะเสด็จรถยนต์ จะกินเวลาไม่น้อยกว่า ๓
ชั่วโมงครึ่งหรือ ๔ โมง เกรงจะทรงพัก ส่วนเครื่องบินนั้นสะดวกมาก และไม่เหน็ดเหนื่อย
แต่วันเสด็จถึงเป็นวันอาทิตย์ เขาหาเงินไม่

มีความยินดีที่จะได้เฝ้าโดยเร็วแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

x

x

x

วันจันทร์ที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๔๘๐

ตำหนัก “ประเสบัน” บันดุง

๑๖.๒๕ น. กรมหลวงทิพยรัตนกิริยาไปเที่ยวชมเมืองด้วยรถ ๒ หลัง รถหน้ากรมหลวงทิพยรัตน องค์เหม อาคม แม่โต รถหลังหญิงสี่ หญิงอี หญิงอาม หญิงโอ เที่ยวชมเมืองแล้วไปแหวะร้านเจ๊ก แต่ซื้อเบญจรงค์จำไม่ได้ ลงท้ายว่า “ซัน” คือพระอาทิตย์ มีของต่างๆ ขายล้นแล้วแต่เครื่องแต่งตัว ชมแล้วไปร้านขายขนม ซึ่งสมเด็จพระยาตำรงโปรด เจ้านายลูกทูลกระหม่อมชายทั้งฉายาว่า “ร้านท่านย่า” คือมีขนมใส่พานทั้ง เหมือนร้านพระวิมารดาเธอ ซึ่งออกที่วัดเบญจมบพิตร ท่านเลี้ยงขนมน้ำชาแล้วพากันกลับเวลา

๑๘.๒๕ น. ถึงตำหนัก “ประเสบัน”

คืนวันนี้ทูลกระหม่อมชายเรียกพวกชาวเครื่องสายมาเล่นให้ฟัง มีเครื่อง ๓ สิ่ง คือ กระจับปี่ของชาว ชิงสายลวดเรียงที่เหมือนเงาของจีน กับซอฝรั่ง และสีตา คนตีสีตาร้องด้วย ซอฝรั่งนั้นทำเนื้อเพลง แทนซอสามสาย กระจับปี่ดีด ตุงตึงตุงเท็ง เป็นเสียงประกอบ สีตาแทนอะไรไม่ทราบ แต่ดีดทำจังหวะเท่านั้น เสียงเพลงเราจะเอาอย่างไรไปเล่นไม่ได้ เพราะเสียงเพี้ยนเหนือเหนือ เครื่องของเราไม่อำนวย แต่เพลงของเขาถึงว่าเสียงเหนือก็ฟังไม่ขัดหูเลย

วันอังคารที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๔๘๐

ตำหนัก “ประเสบัน” บันดุง

วันนี้ตื่นนอนได้พบหญิงใหญ่ กับหญิงมารยาตรกลับจากบาหลี่ ได้แจกรูปของฝากที่ตั้งใจเอามาแจกทั่วกัน

๑๖.๓๐ น. กรมหลวงทิพยรัตนกิริยาไปเที่ยวเหมือนเมื่อวันก่อน ไปแหวะที่ต่างๆ คือ ๑. บ้านขายของฝีมือเมืองต่างๆ ของฝรั่งวิลันดา? ๒. ร้านขายของเก่าของฝรั่งรัสเซีย และ ๓. ร้านเจ๊ก ขายของเก่าใหม่ปนกันซึ่งทูลกระหม่อมโปรดว่ามีพิมายามเสาะหา ๔. ร้านขายขนมอีกร้านหนึ่ง ท่านเลี้ยงขนมน้ำชาอีกเหมือนวันก่อน กินแล้วกลับ

๑๘.๑๕ น. ถึงตำหนัก “ประเสบัน”

วันนี้ทูลกระหม่อมชายทรงฉายหนังซึ่งทรงถ่ายให้ดู

วันพุธ ที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๕๐

ตำนาน “ประเพณี” บันดุง

วัน^{นี้}ทุลกระหม่อมนี้จะทรงพาไปเที่ยวบ่าย ๔ โมง แต่พอบ่าย ๓ โมง ก็ฝนตกจึงสั่งเลิก และตรัสนึกใหม่ว่าพรุ่ง^{นี้}เช้า เป็นเวลาดีกว่าเย็น ฝนไม่ตกและปราศจากอันตรายมีโดนอะไรต่ออะไรเป็นต้น

ค่าวัน^{นี้}ทุลกระหม่อมทรงฉายหนังทรงถ่ายให้ดูอีก

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๕๐

ตำนาน “ประเพณี” บันดุง

๑๐.๑๕ น. ทุลกระหม่อมชายเสด็จพาไปเที่ยว รถหน้า ทุลกระหม่อม กรมหลวงทิพยรัตน์ หญิงไอ แม่โต รถหลัง หญิงอี หญิงอาม ทาอัคร ที่แรกไปคูมิวเซียมก่อน แต่เขาปิด เขามีกำหนดวันเปิด แต่เราไม่รู้ ทุลกระหม่อมก็ยังไม่เคยเสด็จ

ออกจากคูมิวเซียมเสด็จพาไปสวนสัตว์ มีสัตว์ไม่มากนัก ที่งามที่สุด นั้นที่เลี้ยงปลา เป็นอ่างแก้วผั่งฝาตามเคย แต่พื้นที่ในดังแต่งามมาก เป็น^{พื้น}พื้น ชายมีก้อนหิน และมีไม้^{น้ำ}น้ำเป็นฉากบังหลัง เหตุการณ์ที่ขึ้น ๆ ก็มี มีนกอะไร ตัวหนึ่ง เขาปล่อยเหมือนนกกาเรียน มันตามคนเพื่อหยอกด้วยปาก ต้องพากันหลบหลีกและบ้องกันเพราะกลัวเจ็บ อีกอย่างหนึ่งไปคูตัวลามมา หญิงอามเอาตัวไปให้มันกิน มันดมน้ำลายรดเอาเต็มหน้า อาตมเข้าไปคูก็ถูก มันดมน้ำลายรด แต่รู้เสียแล้วอยู่ห่างหาถูกไม่

กลับจากสวนสัตว์ เสด็จพาไปแวะโรงบิลเลียดอันมีเสียง ทรง^{เสียง}เสียง น้ำหวานและไอศกรีมแล้วเสด็จพากลับ

๑๒.๕๕ น. ถึงตำนานประเพณี

วันศุกร์ ที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๔๘๐

ตำนาน “ประเสนัน” บันดุง

๑๐.๕๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไป ขึ้นรถเดียว มีพระองค์ อาตม กรมหลวงทิพย
หญิงอี ทาอัคร ไปร้านเจ้าสกลด้วยความร้องขอให้เสด็จพาไปดู ด้วยตรัสว่า
เจ๊กเจ้าของร้านเหมือนเจ้าสกล ไปเห็นก็คล้ายมากพอใช้ หากจะทำหนังสือ
เป็นเรื่องเกี่ยวกับเรื่องเจ้าสกลแล้ว เอาเจ๊กคนนั้นแทนตัวก็ได้ ร้านนี้เป็น
ขายเครื่องกะป๋องและของแห้ง ๆ ออกจากร้านนี้เข้าไปเข้าร้านศาสตราจารย์
ซีลิก (Seelig) เป็นศาสตราจารย์ทางดนตรี เคยเข้าไปเมืองไทย ได้แต่งเพลง
มหาชัยให้เตรทหารเรือเป่า เป็นคนชอบกับทูลกระหม่อมชาย ร้านของแก
ขายเครื่องดนตรีและรับซ่อมเครื่องดนตรี ทูลกระหม่อมให้แกดัดเบียงโนเพลง
ที่แกแต่งให้ฟัง มีเพลงไทยอยู่หลายเพลง ได้ความสำคัญจากศาสตราจารย์
คนนั้นว่า “เพลงชาติ” ของเรานั้นเป็นเพลงเยอรมัน อะโมยเขามา แกให้รูปหมู่
พวกอาตม ซึ่งช่างหนังสือพิมพ์ถ่ายเมื่อเรือมาถึงบตาเวีย ต้องขอบใจแกมาก
รูปนี้ได้หลงอยู่เมื่อคืนนี้เอง ตามหญิงเล็กว่ารูปที่ถ่ายในเรือสำเร็จหรือไม่
สำเร็จ ด้วยสำคัญว่าพวกทูลกระหม่อมถ่าย เธอบอกว่าพวกหนังสือพิมพ์ถ่าย
สิ้นเคราะห์ผิดนัด ออกจากร้านศาสตราจารย์ไปโฮเทล ซื่ออะไรลืมเสียแล้ว
ทูลกระหม่อมตรัสว่า ศาสตราจารย์ก่อสร้างอยู่ที่ข้างบ้านทำเป็นโฮเทลใหญ่
หรูหรา แต่ไม่เห็นมีคน ประทานเลี้ยงเครื่องคิม ๆ ออกจากโฮเทลไปแวะ
ร้านขายสมุดและเครื่องเขียนต่าง ๆ ซื่ออะไรกันเล็กน้อย แล้วกลับ

๑๓.๐๕ น. ถึงตำนานประเสนัน

๑๔.๐๐ น. ฝนตั้งต้นตกพรวด ๆ เรื่อย ๆ ไป

วันเสาร์ที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๔๐

ตำนาน “ประเสนัน” บันดุง

- ๑๐.๔๕ น. ทูลกระหม่อมชายเสด็จพาไปเที่ยว ไปสองรถ รถหน้า ทูลกระหม่อม กรมหลวงทิพย อาตม หนึ่งโอ แม่โต รถหลัง หนึ่งอี หนึ่งอาม ทาอัคร ไปภูเขาไฟชื่อว่า ทังกูบัน เปราว (Tangkoeban Prahoe ทังกูบัน แปลว่า คั่ว เปราว แปลว่า เรือ มีตำนานเหลวๆ ประกอบ) เป็นทางลัดเลี้ยวขึ้นไป สูงกว่า ๑๔๐๐ ม. ถึงชุมไฟ แต่ไม่มีไฟ ในชุมมีน้ำซัง ได้กลั่นกำมะถันไหม้ ระเหยขึ้นมา มีรูปในเมนูในเรือตัดมันแสดงไว้ ได้เอาปัดไว้ด้วยนี้แล้ว กลับ จากชุมไฟแวะโฮเทลที่ใกล้ชุมไฟนั้น ทรงเลี้ยงน้ำชากาแฟ ที่โฮเทลนั้นมีบ่อ เล่นน้ำ มีฝรั่งที่ไปพักอยู่ที่โฮเทลมาเล่นน้ำกันมาก ๆ เวลาสมควรขึ้นรถกลับ
- ๑๓.๒๐ น. ถึงตำนานประเสนัน
- ๑๘.๕๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปสโมสรบันดุง ให้ชมรูปเขียนสีน้ำมัน ซึ่งกรรมการ เขาเอามาจัดตั้งอวด เป็นรูปเขียนมาจากประเทศฮอลันดาเห็นจะโดยมาก รูปเก่าก็มีใหม่ก็มี ชอบรูปเก่ารูป ๑ ใหม่ ๒ รูป นอกนั้นก็ดูพอประมาณ ๆ ออกจากสโมสรไปแวะร้าน Shanghai Dream แปลว่าฝันถึงเซี่ยงไฮ้ ทำด้วย ความคิดดี เป็นที่วาจัน แต่ฝรั่งทำ เป็นฉากทะเลและเขาอยู่โดยรอบ ตั้งโต๊ะ เลี้ยงสามชั้น คือ นอก กลาง และใน สิ่งที่ดีที่สุดก็คือ คนตริ่วงรัสเซียขาว ซึ่งเคยเข้าไปเล่นถวายเป็นชื่อว่า Banyan แต่ร่วงโรยเสียแล้ว เล่นฟังเพลง เสด็จพากลับเวลา
- ๒๐.๔๐ น. ถึงตำนานประเสนัน

วันอาทิตย์ที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๔๐

ตำนาน “ประเสนัน” บันดุง

- ๑๒.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวด้วยรถเดียวมี ทูลกระหม่อม อาตม องค์เหม แม่โต ไปตามถนนเล็กลงนอกเมืองบนเนินสูง คุแม่น้ำและแก่ง แล้วเวียน กลับ

๑๓.๑๐ น. ถึงตำหนักประเสบัน

๑๖.๐๐ น. โปรดให้หาวยังคตลิก คือ หุ่นมาเล่นให้ดู (หนังเรียกวายังคตลิก โชน เรียกวายังวอง) หุ่นนั้นก็ออกมาจากหนังนั่นเอง แต่ทำตัวกลมเป็นลักษณะหุ่นกระบอก มีแกนปักหัวหมุนให้เหลียวหน้าได้ มีไม้สองอันผูกติดมือ คนเชิดคนเดียว เป็นคนสำคัญ มือซ้าย โขกไม้กับทาบเป็นกรับอย่างเสภา ตีนขวาตีแผ่นทองเหลืองซ้อนสามแผ่น เป็นสัญญาณบีพาทย์ และทำเสียงตักกันเมื่อรบให้กึกก้องด้วย มือขวาเชิดหุ่น ถ้าถึงบทรบกันก็วางกรับเชิดหุ่นมือละตัวปากก็พากเจรจาไป โรงหุ่นนั้นไม่ต้องอะไร เอาหยวกมาทอเคียงกันสองท่อนบนมาให้สูงสักเท่าเกาอี้ เอาตัวหุ่นเสียบเป็นแถวไว้หัวท้าย เว้นกลางเป็นห้องเชิด เครื่องบีพาทย์มีมาก ๑ ซอสองสาย (เหมือนซอสามสายของเรา) ๒ ระนาดไม้สิบแปดลูก ๓ ระนาดเหล็กหกลูกสองราง ๔ ระนาดเหล็กมีปี่ม เป็นฆ้องห้าลูกสองราง ๕ ระนาดเหล็กมีปี่มเป็นฆ้องหกลูกสองราง ๖ ฆ้องโหม่งแขวนสองใบใหญ่กับเล็ก ๗ กลองใหญ่กับเล็ก รวมเครื่อง ๑๒ สิ่ง แต่คนตีใช้เพียง ๙ คน แม้เครื่องมากถึงเพียงนั้นก็ไผ่ล่น้อยเต็มที ซอเป็นเนื้อเพลง ระนาดไม้เป็นคอค นอกนั้นเป็นจังหวะ ชักกันอย่างฆ้องสองใบของโนรา แต่เปลี่ยนเสียงไปให้เข้ากับเพลง ตีขึ้นมาก เวลาคนเชิดหุ่นพักเครื่องประโคม คนตีร้องเพลงไปด้วย ท่วงทีคล้ายลิเกหรือกองเตี๊ยะ ในการหลุกๆ ละเลงขนมเบื้องเลี้ยงด้วย เวลา

๑๘.๐๐ น. เลิก

พรุ่งนี้เป็นวันประสูติสมเด็จพระยาตำรง เตรียมจะทำโทรเลขส่งไปถวายพระพร แต่ไม่ทันทำ ทูลกระหม่อมทรงทำเข้าชื่อรวมกันหมดเอามาประทานให้ดูเสียก่อนแล้ว เป็นการดียิ่ง ไม่มีอะไรนอกจากถวายอนุโมทนาสาธุเท่านั้น

วันจันทร์ ที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๔๘๐

คำหนัก “ประเสบัน” บันดุง

๑๐.๒๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวด้วยสองรถ รถหน้า ทูลกระหม่อม กรมหลวงทิพย อาคม หญิงโฮ รถหลัง หญิงอี หญิงอาม แม่โต ไปป่าช้าใหม่ของเทศบาล ได้ความพอใจมาก ข้อค้นวางถนนไว้ที่ดี พอผังศพได้สองแถวทั่วไป ที่ผังศพมีสองอย่าง ตามปกติอย่างหนึ่ง เสือกเข้าไปในหีบเหล็กข้างฝาอีกอย่างหนึ่ง แต่อย่างหลังนี้เขาทำได้เพราะที่ของเขาเป็นเนินเราทำไม่ได้ รักษาสะอาดอันดี และของเช่น ขวดแก้วและทองเหลืองเอาไปตั้งไว้ก็ไม่หาย ทูลกระหม่อมตรัสบอกว่าเรียกเอาทีละ ๓๐๐ เหรียญ มีกำหนด ๓๐ ปีแล้วพวกกันใหม่ ผังได้หมดไม่ว่าชาติใด ภาษาใด ที่เผาไม่มี เพราะเขมมันไม่เล่นด้วย ฝรั่งเศสโธลิมนันก็ไม่เล่นด้วย มีลงใจแต่พวกฝรั่งโปรเตสตัน มีน้อยคนจะเรียวยากก็เก็บเงินได้ไม่พอลงทุน ฯ ออกจากป่าช้าไปแวะวัดฝรั่งซึ่งตั้งอยู่ใกล้กันเอง เป็นวัดทำใหม่เมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๕ นี้เอง ทำอย่างเกลี้ยง ๆ ง่าย ๆ ตกแต่งงามเรียบร้อย ดูแล้วกลับ

๑๑.๔๐ น. ถึงคำหนักประเสบัน

วันอังคาร ที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๘๐

คำหนัก “ประเสบัน” บันดุง

๑๐.๕๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวสองรถ รถที่หนึ่งทูลกระหม่อม กรมหลวงทิพย อาคม หญิงโฮ รถที่สอง หญิงอี หญิงอาม แม่โต ตาอัคร ไปบ่อน้ำร้อน มีน้ำตกที่นั่นด้วย เขาทำที่อาบน้ำร้อนไว้เป็น ๓ ชั้น เป็นชั้นที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ตีเลวต่างกัน ทำเป็นอ่างลงอาบได้ในห้อง แต่ไม่ได้ลงอาบมิได้ เป็นแต่คุณเล่นเท่านั้น พวกลูก ๆ ไม่พอ พวกนั้นปั่นเขาขึ้นไปคูน้ำตกสูง แม่โตก็ขึ้นไปด้วย อาคม ทูลกระหม่อม กรมหลวงทิพย พวกนั้นคอยอยู่ที่โฮเทล เขาทำเป็นเรือนเล็ก ๆ ไว้รับคนพัก อยู่ได้คนตี ๒ คนรอง ๒ แต่ไม่มีคนอยู่ เป็น

แต่ว่าจะอยู่ก็อยู่ได้ น้ำร้อนซึ่งผุขึ้นสำหรับไขลงอ่างอาบไม่สุ้นร้อนมากนัก
เห็นจะพออาบได้

๑๒.๓๐ น. กลับจากบ่อน้ำร้อน ถนนไปบ่อน้ำร้อนทำยังไม่สู้ดีนัก พอรถยนต์ไปถึงได้
ขึ้นเขาลงเขาตึกจะชัน

๑๓.๐๐ น. ถึงท่าหนักประเสนัน

บ่อน้ำร้อนหรือน้ำตกที่ไปวันนี้ เรียกชื่อว่า มาริบาจา (Maribaja)

วันนี้เป็นวันตายแม่ ได้บริจาคเงิน ๒๐ กิลเดอ ให้ตาอัครเขาไป
บำรุงโรงพยาบาลคนตาบอด อุทิศกุศลไปถวาย

วันพุธ ที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๔๘๐

ดำเนิน "ประเสนัน" บันดุง

๑๐.๔๕ น. ทูลกระหม่อมชายเสด็จพาไปเที่ยวด้วยรถ ๒ รถหน้า ทูลกระหม่อม อาตม
องค์เดิม หญิงไอ รถหลัง หญิงอี หญิงอาม แม่โต ตาอัคร ที่แรกไปแบ่งกั
ซื้ออะไรวายเต็มทีจำไม่ได้ เบิกเงินมาใช้ด้วยเลตเตอออฟเกรดิก๕๐ ปอนด์
แล้วเสด็จพาไปคูมิวเซียม ในที่นี้เขาจัดเป็นมิวเซียมสิ่งที่ค้นพบในแผ่นดิน
มีแร่ธาตุต่างๆ อย่างหนึ่ง กระตุกและเครื่องมืออย่างหนึ่ง กับแสดงเขาไฟ
อีกอย่างหนึ่ง มีเครื่องวัดแผ่นดินไหวอยู่ในที่นี้ด้วย

๑๒.๓๕ น. กลับ รถเลาะลัดเที่ยวดูทำเลเมืองมา

๑๒.๕๕ น. ถึงท่าหนักประเสนัน

คืนวันนี้หนาวมากเล่นเอาเป็นหวัดไป

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๘๐

ดำเนิน "ประเสนัน" บันดุง

๑๑.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวด้วยรถ ๒ รถหน้า ทูลกระหม่อม กรมหลวง
ทิพย อาตม หญิงอาม หญิงไอ รถหลัง หญิงอี แม่โต ตาอัคร ไปร้าน
ญี่ปุ่นชมของขาย ชื้อมาลงอย่าง

๑๒.๑๕ น. กลับถึงท่าหนักประเสนัน

วันศุกร์ ที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๘๐

คำหนัก “ประเสนัน” บันดุง

วันนี้ไม่ได้ไปไหน เพราะไม่สบายเป็นหวัด

๑๑.๐๐ น. เขียนหนังสือ ๔ ฉบับ

๑. ถึงพระงั่ว บอกข่าวที่มาและให้ส่งหนังสือ

๒. ถึงพระยาเทวา บอกข่าวคราว

๓. ถึงพระยาอนุนมาน บอกศัพท์ชาว

๔. ถึงลูกชาย กำชับให้รักษาตัว

๒๒.๐๐ น. ได้รับหนังสือฉบับหนึ่งทางเครื่องบิน พระงั่วบอกว่า กรมรถไฟเขาจะเข้ามา
ตรวจสอบเส้นทางรถไฟในบ้านคลองเตย

๒๒.๓๐ น. เขียนหนังสือฉบับหนึ่งให้ส่งทางเครื่องบินถึงพระงั่ว ให้อนุญาตให้กรม
รถไฟเขาเข้ามาตรวจสอบเส้นทาง

× × ×

(สำเนา)

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศ ถึง พระยาเทวาริราช

Preseban

Nijland weg 130

Bandoeng Java

วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๘๐

พระยาเทวาริราช

ฉันออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๘ ลงเรือเล็กไปลงเรือใหญ่ที่เกาะสีชัง ถูกคลื่นยับเยิน
แต่ไปถึงเรือใหญ่แล้วสบาย วันต่อไปก็ไม่ถูกคลื่นจนถึงบะตาเวีย พอถึงทุลกระหม่อมก็ส่ง
พระธิดามารับเอาตัวไปตำหนักประเสนัน ที่บันดุงที่เดียว พระองค์เองเสด็จมารับไม่ได้ประชวร
ก่อนมทอนชิลอกเสบแต่เกียวน้ำหายแล้ว

ท่านคงเข้าใจ ในกาลนี้ฉันมีความเบิกบานใจเป็นล้นพ้น ค้วยได้พบกับเจ้านายซึ่งจากกันมานานแล้วได้มาอยู่ร่วมวิสาสะกันฉันญาติสนิทคราวหนึ่ง เวลานี้ยังไม่ได้ไปเที่ยวไหน นอกจากในเมืองบันดุง ซึ่งไม่มีอะไรสำคัญควรจะเล่ามาให้ฟัง

ไปในเรือของบริษัท K.P.M. เขามีสมุดวางไว้ให้คนเดินสารทุกข์เหงา ในเรื่องเมืองบาดาลี่มีรูปปราสาทหลังคาซ้อนกันเป็นชั้น ๆ โกล่ไปทางข้างตะจีน ทรจันชั้นหลังคาของเขา คุ มาเข้าแบบฉัตรของเรา มี ๓ ชั้น ๕ ชั้น ๗ ชั้น ๙ ชั้น ๑๑ ชั้น ชิมทราบที ตึกที่ว่าการาการเมืองบันดุง ที่เขาใช้ประชุมมีอะไรกัน ซึ่งไทยเราก้ไปประชุมกับเขาค้วยนั้น อ้ายอาทิเก็กฝรั่งมันผูกแบบ เอาสิ่งในพื้นเมืองเข้าประกอบตึกฝรั่ง ทำหลังคาหอกกลางเป็นปราสาทซ้อนสามชั้น พวกชาวพื้นเมืองเขาเรียกว่าตึกซาเต๊ะเพราะหลังคาซ้อนกันเหมือนเนื้อซาเต๊ะเสียบไม้ ฉันช่างสนใจเสียจริง ๆ เพราะฉันเกลียด ที่อ้ายฝรั่งคุยไม่ว่าทำสไต้ลั่นสไต้ลั่น ฉันเห็นไม่ได้ อันสไต้ลั่นมันเป็นมาแต่แผนผังทีเดียว ที่จะทำตึกตามชอบใจแล้วไปเต็จเอาลายของใครมาประทับเข้า แล้วถือว่าเป้นสไต้ลั่นของลายที่เอามาประทับเห็นหาได้ไม่ จะเปรียบให้ฟังว่าพระที่นั่งดุสิต แม้ว่าจะพันลายไทยทั้งเสียเอาลายโรมันประทับแทนที่ จะเป็นตึกโรมันสไต้ลั่นไปได้หรือไม่ ขอให้คิดดูเถิด

ทูลกระหม่อมชายฉายหนึ่งซึ่งทรงถ่ายเมื่อเสด็จไปเกาะบาดาลี่ให้ดู ในนั้นมึงงานทำศพอยู่ค้วย ทรงฉายพลางดลกไปพลางเท่าที่ได้ทอดพระเนตรเห็น เป้นพิริชชอบกลมาก เหมือนโน่นเหมือนนี้อย่างละเล็กละน้อยขึ้นต้นซักศพออกประตูบ้าน ศพห่อผ้าขาวใส่ในรางอย่างพระพุทเจ้า มีผ้าโยงเป็นผ้าขาวทั้งพับคี่ผูกชักนี้มาข้างไทย พอพันประตูก็แย่งศพกันนี้ไปทางมอญ แล้วเอาศพขึ้นวางบนพนมศพ ที่ปรากฏในหนังสือเป็นโรงที่ทั้งโรงทีเดียว ตั้งบนคานการางไม้ไม้ คนหามตั้งร้อย เดินหันรีหันขวาง จะว่าเป็นวิธีเดียวกับเวียนเมรุก็ได้กระมัง กระบวนแห่มีรูปสัตว์หามมีคนขี่เข้าแบบเก่าของเราที่ว่า “เอกองค์ทรงคชสีห์จ้อง” หรืออะไรทำนองนี้ นอกนั้นก็มั่งธวัและเครื่องเล่น เมื่อถึงทุ่งที่เฝ้าหามเอารูปโคกระทิงมาตั้ง เปิดหลังซึ่งแขวะไว้มากศฟใส่ลงไปในนั้นแล้วเปลื้องเครื่องทั้งผ้าออก ทูลกระหม่อมตรัสบอกว่า همینเต็มทีต้องหนี แล้วจะทำอย่างไรกันต่อไปอีกไม่ทราบ

เห็นหนังสือพิมพ์ เขาลงเรื่องราวกษัตริย์อังกฤษเขาว่าเชิญเสด็จขึ้นพระแท่นนั้นใช้
คำว่า if ถ้าจริงทั้งนั้นก็ชะรอยแต่ก่อนจะอ้อมขึ้นมาตรงกับประเพณีเก่าของเรา

คิดถึงมาก

(ลงพระนาม)

พรหม

×

×

×

วันเสาร์ ที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๔๘๐

คำหนัก “ประเสบัน” บันดุง

๐๙.๐๐ น. หึงมารยาตรกลับไปสู่ที่นั่ง

วันนี้ไม่ได้ไปไหน อยู่ในฐานที่ยังเจ็บ

วันอาทิตย์ ที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๘๐

คำหนัก “ประเสบัน” บันดุง

วันนี้ไม่ได้ไปไหน อยู่ในฐานที่เจ็บพักเสีย

วันจันทร์ ที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๘๐

คำหนัก “ประเสบัน” บันดุง ๒๓๐๐ ฟุต

๑๐.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวด้วยรถ ๒ รถม้า ทูลกระหม่อม กรมหลวง
ทิพยรัตน์ อาคม กับหึงไอ รถม้า หึงอี หึงอาม แม่โต ไป ๓ แห่ง
(๑) ไปดูร้านทำหม้อเครื่องเคลือบขาว มีชื่อว่า เอ. เทน (A. Thein) มีของ
เครื่องเคลือบทั้งขาวเป็นขวด เป็นที่เขียนรูป เป็นตุ๊กตา และอื่นๆ เคลือบดี
พอใช้ ทูลกระหม่อมขออนุญาตให้เข้าดูโรงงานทำหม้อแก้วอยู่แถวร้าน
มันไม่ให้เข้าดู ว่าเจ้าของโรงไม่อยู่ ให้ดูไม่ได้เราจึงกลับ (๒) ไปดูโรงงาน
ทอผ้าของรัฐบาล โรงงานนี้เป็นแต่ทำตัวอย่างให้ราษฎรดู ว่าอะไรทำได้
อย่างไร เครื่องจักรเหล็กฝรั่งทำมาก็มี เครื่องจักรไม้ทำขึ้นเองก็มี เอามาจาก
ญี่ปุ่นก็มี แต่มีเพียงกรอกกับทอผ้า ไม่มีการทำเส้นด้าย เส้นด้ายไหมและเส้น
ขนสัตว์ เส้นกกทอเสื่อ ซื้อมาจากเมืองญี่ปุ่น ว่าราษฎรรายได้ชอบจะตั้ง

โรงงาน จะซื้อเครื่องชนิดใดก็ขายให้ ๆ (๓) ไปตลาดขายนก เป็นนกขาย
ให้กินก็มี ขายให้เอาไปเลี้ยงก็มี พวกเราไม่มีใครซื้อ คุณแล้วพากันกลับ

๑๒.๑๕ น. ถึงท่าหนักประเสนัน

๑๔.๐๐ น. หญิงประสงค์กับลูก ๔ คน พากันยกมาห้อง เอาตะเกียงไฟฟ้าสำหรับ
เขียนมาให้ ดีเหลือเกิน จะหันเหก้มเงยไปข้างไหนก็ได้ แต่อยู่ข้างใหญ่เอาไป
บ้านยาก หญิงใหญ่รับธุระต่อหีบให้

วันนี้พวกท้องหนัก ปวดลามไปถึงหัวหน้าและหน้าขาขวา จะเป็น
ด้วยเหตุใดไม่ตระหนัก แม่โถลงสูบด้วยเครื่องสูบที่มีอยู่ประจำห้องน้ำ ไม่
ค่อยสำเร็จ เพราะน้ำรั่วเสียได้ แม้กระนั้นก็มีพรรคิกลและลมออก ทำให้
ปวดหายไป

คำวั้นนี้ทูลกระหม่อมเสด็จไปทอดพระเนตรออกจากร้านกับพระญาติ
เราเรียกกันว่างานบุญเขาทอง แต่อาตมไม่ได้ไปด้วย เพราะท้องไม่สบายอยู่

วันอังคาร ที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๘๐

ดำหนัก “ประเสนัน” บันดุง

รายงาน — วันนี้เป็นวันประสูติ ๕๖ ปีของทูลกระหม่อม

๑๐.๐๐ น. เฝ้าทูลกระหม่อม ถวายของเฉลิมพระขวัญวันประสูติที่เตรียมมาถวายแต่
กรุงเทพฯ ลูก ๆ และแม่โต่ก็ถวายของรายตัว เป็นดอกไม้บ้าง เป็นของบ้าง
หาเอาที่นี่ มีคนส่งของมาถวายมาก และที่มาเฝ้าเองก็มี

๑๐.๒๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวด้วยรถ ๓ รถหน้า ทูลกระหม่อม กรมหลวง
ทิพย์ อาตม องค์เหม หญิงไอ รถถัด พระองค์หญิงกลาง องค์หญิงเล็ก หญิง
อินทุรัตนา รถหลัง พระองค์หญิงใหญ่ หม่อมสมพันธ์ ทาอัคร ไปคูโรงต่อ
กระจกบานหน้าต่าง โดยขอร้องให้ท่านพาไปคู เขาต้อนรับให้คูโดยดีถ้วน
คิดว่าจะทำยาก แต่ทำง่ายเกินคาดมาก แบบที่จะทำเขาเขียนลงกระดาษโตะ
เท่าตัวปิดไว้บนโต๊ะ การตัดกระจกเอากระจกทาบลง แล้วตัดด้วยมือไปตาม
เส้นด้วยความชำนาญ ไม่ได้อาศัยไม้ประทัดตรงประทัดโค้งงอใด แต่เพชร
ที่ถนัดนั้นฝึกกันกับเพชรปกติที่เราใช้ ที่เราใช้เป็นเพชรยอดแหลมนี้เขาเป็น

เพชรแบนกลม ลักษณะจุเลื่อม ตะกั่วที่ขลิบหัวต่อกระจกนึกว่าจะทำยากแต่
ทำงานเต็มที เขาทำเอง ใช้ตะกั่วในพื้นที่เมืองบอกให้คนจนเอามาขาย เขา
เทหล่อในพิมพ์เหล็กเป็นรูปโกลนก่อน แล้วเอาเข้าเครื่องรีด เครื่องรีดเป็น
เครื่องเล็กๆ รีดออกมาได้ ๓ ขนาดมีร่องสองข้าง เอาปรับเข้ากับกระจก
ที่ตัดแล้วจะทอดตรงหรือจะดัดโค้งไปตามกระจกรูปใดก็ได้ด้วยมือตัวเอง
ไม่ต้องมีเครื่อง สุดกระจกก็ดัดเสีย แล้วปรับต่อๆ ไป เมื่อเสร็จแล้วเขาก็
บัดกรีที่หัวต่อกะกั่วเป็นสำเร็จ เขาว่าถ้าจะทำเป็นรูปภาพต้องเขียนช่วยด้วย
น้ำยาสำหรับเขียนกระจก ที่เมืองนอกเขาเอาเข้าไฟเผาอีกทีหนึ่ง แต่เขาทำ
ไม่ได้ ต้องเป็นแต่เขียนเฉยๆ แม้กระนั้นก็อยู่ทนนาน แต่เป็นแนวว่าไม่ทน
เท่ากับเข้าไฟๆ การต่อกระจก แล้วเขาพาไปบูชาคริมกระจกบูโต๊ะ ไม่
ประหลาดอะไร มีหินกลมเป็นลูกโม่ม้วน แล้วเอากระจกเข้าไปรอเท่านั้น
ที่สุดเอาไปรอกับลูกโม่ม้วนจะทำด้วยไม้ มีดินแดงทาบนลูกโม่ม้วน เพื่อให้กั
ริมกระจกนั้นเกลี้ยงเกลาๆ ดูแล้วกลับ

๑๒.๑๕ น. ถึงตำหนักประเสบัน

ก่อนนี้ไปทูลกระหม่อมทรงอำนวยการให้ถ่ายรูปผู้ซึ่งอยู่และมาอยู่ที่
ตำหนักพร้อมด้วยพระองค์

ถ่ายรูปแล้ว ทรงแจกผ้าห่มแก่ข้าหลวงมหาดเล็กแขก แล้วแจกสลาก
แก่เจ้านายข้าหลวงมหาดเล็กไทย แล้วเลี้ยงข้าหลวงมหาดเล็กด้วยอาหาร
หาบเร่ขาย เจ้านายก็พลอยเสวยด้วยบ้าง

๑๓.๓๐ น. เวลาอาหารกลางวัน ทรงจัดเลี้ยงเจ้านายด้วยอาหารจีน หาจินมาทำ แต่ทำ
ไม่ดีเหมือนกรุงเทพฯ

๑๖.๓๐ น. มีว้ายวง (โชน) เครื่องดุริยางค์ผัดกันกับที่เห็นหุ่นมาแล้วบ้างเล็กน้อย
มีซอแซกอันหนึ่ง ระนาดไม้ ๑๘ ลูกวางหนึ่ง ระนาดทอง ๖ ลูกสองวาง
ระนาดเล็ก ๖ ลูกวางหนึ่ง มโหรี ๑๐ ลูกวางสองแถววางหนึ่ง ห้องโหม่งใหญ่
สองใบ กลองสองใบ โชนเล่นเรื่องเกี้ยวเปนมหาภารตะแถมรามายณะ มี
อะไรใหม่ๆ อยู่ในนั้นมาก มีฉาบบังหลัง (เอาอย่างฝรั่ง) มีจับมือค้ำนักกัน

อย่างฝรั่ง ทำทางเจือไปข้างข้างว่าไม่หยัก แต่ทำทางคู่ได้ ทำหนุมนามีแปลกกว่าของเราที่มีกัก

๑๗.๓๐ น. เลี้ยงน้ำชา หญิงอี หญิงอามทำขนมเบ้องเลี้ยง มีฝรั่งเป็นแขกมาสองคน
คำเล็ก

วายัง

อันการเล่นของชาว ซึ่งขึ้นชื่อเรียกว่า วายัง มีหลายอย่าง เช่น หนั หุ่น โขน ละคอน เป็นต้น เหตุที่เรียกชื่อการเล่นหลายอย่างพ้องกัน จึงต้องประกอบคำต่อสร้อยให้เข้าใจว่าพูดถึงการเล่นสิ่งใด เช่น หนั เรียกว่า วายัง-กุกิต หุ่น เรียกว่า วายัง-โกเล็ก โขน เรียกว่า วายัง-วอง และละคอนเรียกว่า วายัง-โอวัง เช่นนี้เป็นต้น

สอบสวนคำที่เรียกชื่อสิ่งเหล่านั้นได้ความดังนี้ วายัง หมายความว่า เล่นเงา กุกิต แปลว่า หนั โกลเล็ก หมายความว่า หุ่น วอง แปลว่า คน และ โอวัง ก็ว่าคนเหมือนกัน สังเกตคำเหล่านี้ เห็นเป็นภาษาที่อยู่แต่ ชื่อเรียกการเล่นหนั วายัง-กุกิต ชื่อเดียว แปลได้ความว่า เล่นเงาหนั ส่วนชื่ออย่างอื่น คือ วายัง-โกเล็ก แปลได้ว่า เล่นเงาหุ่น วายัง-วอง และ วายัง-โอวัง แปลได้ว่า เล่นเงาคน เห็นได้ว่าเป็นภาษาไม่ดี เพราะ หุ่น โขน ละคอน เป็นของเล่นคู่ตัว ไม่ใช่คู่เงา ทำให้เข้าใจได้ว่า หนัเป็นประธาน เป็นของเกิดก่อน สิ่งอื่นเกิดตาม จึงได้เรียกชื่อตามหนัไป

เห็นจะบ๊วยกล่าวพรรณนาโดยพิสดารว่าหนัเป็นอย่างไร ถ้วยย่อมเห็นอยู่ด้วยกันมา มากแล้ว จะกล่าวแต่โดยสังเขปพอเป็นเลาให้เห็นทาง ว่าหนันั้นฉลั้ก้วยหนัจ้วหนัควาย ให้เป็นรูปภาพ เอาเชิดฉายกับแสงไฟตะเกียงให้เงาติดที่จอซึ่งทำด้วยผ้าขาว คนเชิดตัวหนั นั้นเรียกว่า คาหลัง เป็นผู้พากย์และเจรจาบอกเรื่องถ้วยเสร็จ เมื่อเล่นแต่ในเวลาค่ำ ตัวหนั ทาค่าเหมือนเงาเท่านั้นก็พอแล้ว ภายหลังเลื่อนมาเล่นแต่วัน คุหนัตัวดำเห็นไม่งามจึงแก้ไข ระบายสีบนตัวหนัให้งามขึ้นนั่นเองเป็นทางให้เกิดความคึกเปลี่ยนหนัตัวแบบให้เป็นรูปหุ่น ตัวกลมขึ้น วิธีเล่นหนัก็เหมือนกับเล่นหนัวันแต่ยกเลิกจอเสียเท่านั้น เพราะตัวหนัไม่ ต้องการเงา และหนันั้นเองเป็นทางทำให้เกิดความคึกขึ้นว่าเอาคนเล่นแทนตัวหนัก็ได้ จึงเกิด มีโขน ละคอนขึ้น เสียใจที่ไม่สามารถจะแยกโขนละคอนออกได้ว่าต่างกันอย่างไร แม้ของไทย

ก็แยกได้เป็นอย่างดีเหลือแหล่ว่า ถ้าเล่นเรื่องรามเกียรติ์แล้วเรียกว่าโชน ถ้าเล่นเรื่องอื่นแล้วเรียกว่าละคอน เรื่องที่เล่นในชวาก็แยกเป็นสองทางเหมือนกัน ถ้าเล่นเรื่องของพวกฮินดู เช่นเรื่อง มหาภารตยุทธ์ หรือรามายณะ คือ รามเกียรติ์ เป็นต้นแล้ว เรียกว่า วายัง – ปูระวะ (เห็นจะเหมือนกับที่ไทยใช้คำว่า ตีกล่าบรพพ์ หมายความว่า เรื่องเก่า) ถ้าเล่นเรื่องของพื้นเมือง เช่น เรื่องพวกกระเต็นบันหียี ที่สงเคชอย่างกล่าหาญ เรียกว่า วายัง – กะต็อก คำว่า ละคอน ที่ใช้มาข้างต้นแล้วนั้นใช้อย่างไทย เพื่อให้ความเข้าใจดี ทางชาวเขามีคำ ละคอน ใช้เหมือนกัน แต่เขาไม่ได้หมายเป็นชื่อพวกเล่น เขาหมายความว่าเรื่อง จะให้ตัวอย่างเป็นไทยเพื่อให้เข้าใจดี เช่น ละคอนนิเหนา เขาจะหมายความว่า เล่นเรื่องนิเหนา หรือละคอน มโนหร่า จะหมายความว่า เล่นเรื่องมโนหร่า ทั้งนี้เป็นต้น

เมื่อรู้ว่าหนังเป็นของเกิดก่อนก็น่าคิด ว่าจะเกิดขึ้นครั้งคราวใด ประวัติแห่งเกาะชว นักปราชญ์ท่านแบ่งไว้เป็นสามตอน ตอนแรกก่อน พ.ศ. ๕๐๐ ขึ้นไปนั้นปกครองตัวเอง ตอน กลางตั้งแต่ พ.ศ. ๕๐๐ ลงมาพวกฮินดูเข้าปกครอง แต่ตอนหลังเมื่อราว พ.ศ. ๑๕๐๐ เปลี่ยน การปกครองเป็นทางศาสนาอิสลาม หนังจะเกิดในตอนหลังไม่ได้ เพราะทางศาสนาอิสลาม ห้ามทำรูป และจะเป็นตอนกลางก็ไม่น่าเห็นว่าจะเป็นไปได้ เพราะรูปภาพหนังไม่มีเค้าคล้ายรูปภาพ ทางฮินดูแม้แต่น้อยหนึ่งเลย แท้จริงยังไม่เคยเห็นเหมือนรูปภาพที่ไหนในโลกนี้ ต้องเป็นของ ชาวเอง เกิดขึ้นในตอนแรกมีอายุไม่น้อยกว่า ๑๕๐๐ ปีมาแล้ว แล้วจะมาเกิดหุ่นเทียมหนัง ขึ้นเมื่อไร ยังไม่เห็นอะไรเป็นหลักฐาน แต่ที่เกิดโชนขึ้นเทียมหุ่นนั้น ได้พบคำผู้รู้ ชื่อ ส.อ. เรทสมะ (S.A. Reitsma) กล่าวยืนยันว่าเกิดเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ (ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๔๓ ถึง ๒๔๔๓) พระเจ้ามังกุณกระ องค์ที่ ๑ เจ้ากรุงยกาการตะ ทรงคิดจัดขึ้นเล่นเป็น ประเดิม

สิ่งเหล่านี้เราก็มีเท่ากันทุกอย่าง จะว่าใครเอาอย่างใครก็ยากที่ใครจะว่าได้

×

×

×

วันพุธ ที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๔๘๐

คำหนัก “ประเสบัน” บันดุง

๑๑.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวด้วยรถ ๒ รถหน้า ทูลกระหม่อม กรมหลวงทิพย อาคม องค์เหม หญิงไอ หญิงเพียน รถหลัง หญิงอี หญิงอาม แม่โต ทาอัคร ไปร้านช่างหม้อ เอ. เทน (A. Thein) ด้วยเจ้าของร้านมีหนังสือมาทูลขอโทษทูลกระหม่อมที่ลูกสมุลไม่ยอมให้เข้าดูโรงงาน เชิญเสด็จไปคู่อีก จึงเสด็จไป โรงงานนี้เป็นโรงงานเล็กๆ ทำของคิวิโรไชยเท่านั้น ต้องขนเอาดินมาแต่ที่ใกล้เมืองสุรการตะเอามาผสมทรายเช่นน้ำหว่าใส่หีบไว้ว่า ๓ เดือน แล้วเอาเข้าถุงแขวนไว้อีก ๒ เดือนจึงปั้นได้ วิธีปั้นก็อย่างไทยเอาขึ้นเป็นข้อ เว้นแต่ไม่ต้องมีอีกคนหนึ่งหมุนข้อ คือ ถ้าปั้นด้วยมือเดียวใช้อีกมือหนึ่งหมุน ถ้าปั้นสองมือใช้เท้าหมุน ที่เป็นรูปสัตว์และหนังสือก็ใช้พิมพ์ที่ ยาคีเลียบอันเจ็ดด้วยแก้วซื้อมาจากเยอรมันและอังกฤษ มีเตาเผาเตาหนึ่ง มีช่องเปิดเอาหุ่นเข้าเตาช่องหนึ่ง เอาเข้าแล้วก่ออุคเหมือนเตาเผากระเบื้องที่สงขลา ไว้รูไว้คุไฟ มีประตูเตาบานเหล็กสำหรับใส่ฟืน ๔ ประตู เผาหุ่นใช้เวลา ๘ ชั่วโมง เผาเคลือบใช้เวลา ๒๔ ชั่วโมง พื้นที่ใช้ใช้ได้แต่ไม้ชิงโกนากับไม้รับเบอ เพราะมีควันน้อย ไม้อื่นใช้ไม่ได้เพราะมีควันมาก ทำให้น้ำเคลือบเสียไป ของที่ทำไว้ขายชอบพวงหรีดเคลือบ แต่ตามคิราคาแพงเต็มที ถึงพวงละ ๒๐ เหรียญเลยไม่ซื้อ

๑๒.๐๐ น. กลับถึงคำหนักประเสบัน

๑๔.๒๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวด้วยรถ ๒ รถหน้า ทูลกระหม่อม อาคม หญิงไอ แม่โต รถหลัง หญิงอี หญิงอาม หม่อมสมพันธ์ ไปที่เขากกร้านเราเรียกว่า ภูเขาทอง ตึกว่าออกร้านในเมืองไทยมาก มีร้านขายของเป็นอันมาก ที่เป็นร้านการพนันพบแต่ร้านยิงเป้าร้านเดียว นอกนั้นมีมหรสพมากร้าน การเล่นอย่างมณฑลหลายอย่าง ร้านอาหารเขาจัดไว้ร้านเดียวแห่งเดียว ๒๑.๑๕ น. กลับ

๒๑.๓๕ น. ถึงคำหนักประเสบัน

วันพฤหัสบดี ที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๕๐

คำหนัก “ประเสบัน” บันดุง

๑๑.๑๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวด้วยรถ ๒ รถม้า ทูลกระหม่อม กรมหลวงทิพย์ อาคม หึงอี หึงโอ แม่โต รถหลัง พระองค์หึงกลาง หึงมณฑนา หึงอามไปบ้านฝรั่ง ชื่อ โมสเซลมัน เคยเป็นทหารนักบิน ออกมาหากินด้วยการเลี้ยงไก่ บ้านอยู่ไกลมาก ทางไปต้องข้ามภูสูงไปลงที่ต่ำอีก เรียกชื่อตำบลต้นหยงบาลเลี้ยงไก่พันธ์ต่าง ๆ บำรุงพันธ์เดิมบ้าง ผสมบ้าง เล่นไปตามเห็นดี ถ้ามีไข่มากจัดเป็นไก่ดี ถ้ามีไข่น้อยจัดว่าไม่ดี ไข่ที่มีน้ำหนัมากเก็บเพาะให้เป็นตัวไว้ทำพันธ์ต่อไป หรือใครจะซื้อตัวไก่ไปทำพันธ์ก็ขาย ไข่ที่มีน้ำหนักละเอียดเอาออกขาย แต่ทูลกระหม่อมจะซื้อมาทำขนมแกไม่ขาย ถวาย อ้างว่าเสียสัญญาแก่ผู้รับช่วง ว่าไข่ที่ขายอย่างมีน้ำหนัมากใบละ ๗ ๑/๒ เซนต์ อย่างมีน้ำหนักละเอียดใบละ ๖ ๑/๒ เซนต์ แต่แกได้ ๗ เซนต์ ๖ เซนต์ อีกครึ่งเซนต์เป็นของผู้รับช่วง ๆ ดูไก่แล้วแกเลี้ยงน้ำส้ม

๑๒.๑๕ น. ลากลับ

๑๓.๐๕ น. ถึงคำหนักประเสบัน

ชื่อฝรั่งที่เลี้ยงไก่ เขียนหนังสือโรมันดังนี้ Mosselman

วันศุกร์ ที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๕๐

คำหนัก “ประเสบัน” บันดุง

๑๐.๑๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปหาหมอชื่อ สุรเบก (K.E. Surbek) ที่โรงพยาบาลของตัวเอง ทำขึ้นที่ไร่ชาเก่า เรียกว่าโรงพยาบาลโสโรนา (Sorona) ให้ตรวจโรคและตรวจร่าง เพราะเป็นหวัดนานวันไม่รู้หาย หมอตรวจแล้วว่าไม่มีอะไรนอกจากเป็นหวัดธรรมดา แต่ที่หายช้าเพราะแก่ โลหิตที่เลี้ยงร่างกายอ่อนไป ไม่กำจัดโรคให้ผ่านพ้นไปได้โดยเร็วเท่านั้น หมอให้ยา

หยดใส่จมูกมาขนานหนึ่งกับเขียนสั่งผสมยาให้สองขนาน เป็นยาแก้ไอขนาน
หนึ่ง เป็นยาบำรุงร่างกายขนานหนึ่ง ๖ ตรวจแล้วพาคุณโรงพยาบาล น่ายู่ มี
ลักษณะคล้ายโฮเทล ๖ คุณโรงพยาบาลทั่วแล้วลาขึ้นรถขับดูเรือนของ
โรงพยาบาลนี้ ซึ่งมีอยู่ก่อนและกำลังสร้างใหม่อยู่หลายหลัง

๑๑.๒๐ น. กลับถึงตำหนักประเสบัน

วันเสาร์ที่ ๓ กรกฎาคม ๒๔๘๐

ตำหนัก “ประเสบัน” บันดุง

วันนี้หยุดพักไม่ได้ไปเที่ยวไหน พรุ่งนี้จะไปเขาไฟป่าบ้านคายัน
๓ โมงเช้า

เวลากลางวัน ทูลกระหม่อมทรงต้อนรับให้ฟังเพลงขอทาน มีเล่น
อังกะลุงพวกหนึ่ง กับเล่นกระຈိပ်กับระนาดปี่มสามใบอีกพวกหนึ่ง ทำ
จังหวะทั้งนั้น เป็นพวกละ ๒ คน ตามอดคนหนึ่ง ตามตีคนหนึ่ง

เวลาเย็น ทูลกระหม่อมตรัสสั่งให้ทามวยแขกมาเล่นให้ดู โดย
พระประสงค์จะให้เห็นและได้ฟังกลองแขกปี่ชวา ซึ่งเขาประโคมในการเล่น
มวยนั้น เครื่องกลองแขกมีเท่ากัน คือ กลองคู่หนึ่ง ปี่เลาหนึ่ง โหม่งใบหนึ่ง
เรียกว่า กุณังเบญจะ (เบญจตุรยางค์) กลองแขกนั้นกลับกันกับที่ไทยเล่น
คือ (๑) เอาหน้าต๋านไว้ขวาเอาหน้ารู่ไว้ซ้าย (๒) ตัวเมียตีหน้ารู่เป็นตัวเมีย
แต่ตีหน้าต๋านเป็นตัวผู้ ส่วนตัวผู้ตีหน้าต๋านเป็นตัวเมีย แต่หน้ารู่คงจะเป็น
ตัวผู้ เรียกชื่อกลองว่า กุณัง ส่วนปี่นั้นเหมือนปี่ชวา แต่กระบังทำด้วยกะลา
เป็นรูปโค้งคูดุเขาควาย เวลาเป่าอ้อมเข้าแก้ม คืออยู่ที่บ้องลมได้มาก และ
รักษาแก้มไม่ให้พองออกมาได้ซึ่งจะทำให้ลมเบาไป ลั่นใช้ลั่นปี่จีน ชื่อปี่
เรียกว่า ตรมเบ็ต เห็นเป็นฝรั่งไป โหม่งนั้นเป็นโหม่งปกติ ทามวย
เห็นได้ว่ากระปี่กระบองของเรามาจากแขก ค้วยมีลักษณะอย่างเดียวกัน
ได้ความว่าทำไมทำว่ากระปี่จึงใช้ตีกันเสีย มาเห็นมวยที่เล่นวันนี้ มีตีกัน

ให้ล้มและมีจุดซากันให้ล้ม ต้องทำดินเตี้ยเพื่อรักษาตัว ไม้สั้นก็เป้นทำ
ดินเตี้ยรักษาเหมือนกัน

ลืมพูดถึงเพลงกุนังเบญจะ กลองมีสองเพลง คล้ายโยนส้าระหม่า
เพลงหนึ่งกับคล้ายแปลงอีกเพลงหนึ่ง เพลงบีเหมือนส้าระหม่า

ต่อไปทรงจัดให้แขกในวังร่ารองเงง เหลว คือรำซุ่ยเรานั่นเอง
ตามแบบที่แท้ว่ารำกับผู้หญิง

วันอาทิตย์ที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๐

ดำเนิน “ประเสบัน” บันดุง

- ๐๙.๑๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวด้วยรถ๒ รถหน้า ทูลกระหม่อม กรมหลวงทิพย์
อาตม หญิงไอ รถหลัง หญิงอี หญิงอาม แม่โต ตาอัคร ไปคุเขาไฟ
ชื่อ ปาบันคายัน ทางไปบนเขาทั้งนั้น เวลา
- ๑๑.๓๐ น. ถึงเขา ยอดขุนสูง ๒,๓๐๐ เมตร กินเวลาไป ๒ ชั่วโมงเศษ ที่แรกขึ้นไป
บนยอดภู ซึ่งเขาจัดไว้เป็นที่ชุมนุมไฟได้ดี บนนั้นมีโฮเทลเล็กๆ อากาศหนาว
มากและชื้นแฉะ

ออกจากที่นั่นไปที่ปากชุมเขาไฟ มีกี๋ยานำลงไปเที่ยวดูในชุม เขาว่า
ถ้าไม่มีคนนำเดินผิดทาง อาจถูกดินยุบเอาตีนพองได้ มีปล่องที่ควันขึ้นเหมือน
กำมะถันกลุ่มอยู่หลายปล่อง พื้นเป็นโขดเป็นแอ่ง ดินมีสีต่าง ๆ ขาว เหลือง
แดง เทาดำ มีหินก้อนลอยกลิ้งอยู่เกลื่อนกลาด คือว่ามีอะไรอยู่ใต้ดินมันก็
พ่นเอาขึ้นมา มีก้อนกำมะถันเจือปนอยู่ในดินตามที่ใกล้ปล่องไฟ เห็นได้ว่า
เป็นเชื้อเพลิงส่งเสริมไฟให้มีกำลัง และในชุมนั้นมีทางน้ำไหลอยู่ด้วย เอิบอาบ
ไปซังอยู่ในแอ่งที่อยู่ใกล้ ลางแห่งน้ำเดือดอยู่พลัก ๆ เข้าใจว่าเพราะไฟต้ม
อยู่ใต้นั้น ทำให้น้ำถึงชุมนรกโลหกุมภี ทูลกระหม่อมทรงแสดงพระดำริว่า
ผู้ที่เขาแต่งว่าด้วยชุมนรก เขาจะเห็นชุมเขาไฟอย่างนี้เอง เก็บเอาไปแต่ง

เพื่อปราชญ์คน แม่สวรงค์ก็กล่าวสัจฐานเป็นทำเลยอดเขาเหมือนกัน
ชะรอยคนต่างกล่าวถึงนรกสวรงค์จะเป็นคนชาวเขา อาตมเห็นชอบด้วย

๑๓.๑๕ น. ขึ้นจากขุมนรกไปขึ้นรถกลับทางเดิม ผ่านไปในไร่ชาอันใหญ่โต มีโรงจักร
ทำใบชาตั้งอยู่ถึง ๓ แห่ง แล้วทุลกระหม่อมพาแยกทางไปพักที่โฮเตลชื่อว่า
จิเตเร (Tjitere) เพื่อกินข้าวกลางวัน แม่โตเมารตที่เดินทางเหี่ยงพักไป
ตามไหล่เขา ถึงโฮเตลสลับหมือกพอกี้ หม่อมสมพันธ์พาหญิงอินทุ กับ
หญิงมณฑนาไปเที่ยวหรือไปรับที่นั่นด้วย เลยพาเอาแม่โตลวงหน้ากลับไป
ก่อน ส่วนเรากินข้าวแล้ว เวลา

๑๕.๒๐ น. จึงกลับตามมา เวลา

๑๖.๒๕ น. ถึงตำหนักประเสบัน

วันนี้เขียนหนังสือ ๔ ฉบับ

๑. ถึงพระเจ้า บอกร่างต่าง ๆ และให้ส่งหนังสือ ๓ ฉบับ คือ
๒. ถึงพระยาเทวา พรรณนาสิ่งที่เห็นลงอย่าง
๓. ถึงพระยารามาน บอกร่างต่าง ๆ
๔. ถึงท้าวควาย บอกร่างและขอบใจที่จัดเรือส่ง

×

×

×

(สำเนา)

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศ ถึง พระยาเทวธรรมา

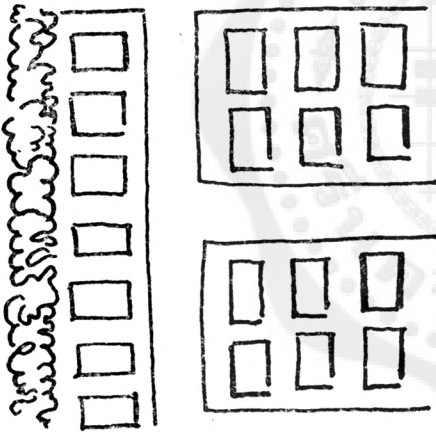
บันดุง วันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๔๙๐

พระยาเทวธรรมา

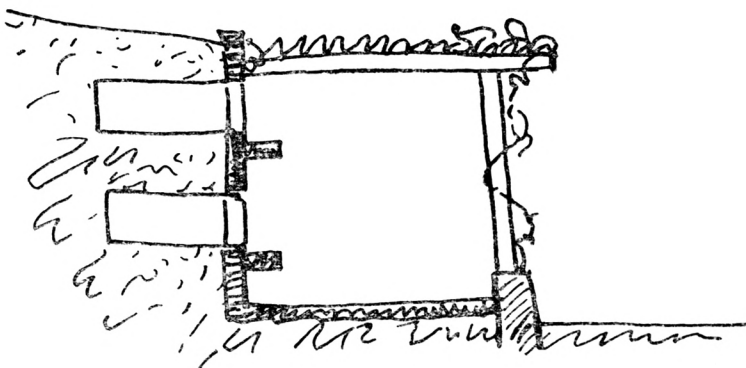
มาอยู่บันดุงได้ไปเที่ยวป่าช้า เป็นป่าช้าของเทศบาล ไม่เกี่ยวทางศาสนา ไม่ว่าศพชาติใด ก็เอาเข้าไปฝังได้ทั้งนั้น เสียเงินให้เขาเป็นแล้วกัน ที่เผาศพในเมืองนี้ไม่มี แต่ไม่ใช่รัฐบาล ห้ามหุงเป็นคัวหาทุนทำไม่ได้ เพราะพวกแขกชาวเมืองไม่ต้องการเผา ฝรั่งคาโธลิกก็ไม่ยอมเผาและฝรั่งโปรเตสแตนต์ก็น้อยตัวนัก ชั่วที่ทำการเผาก็เป็นแต่กลางคน การจึงเป็นไปได้

ป่าช้าที่กล่าวถึงนั้นเขาทำอย่างง่าย มีที่ฝังอยู่สองชนิด

๑. ฝังดินตามปกติ แต่เขาจัดดี มีถนนกว้างเปรียบเป็นทางเส้นเลือดใหญ่ สองข้างถนนปลูกต้นไม้เป็นรั้วอย่างร่มมะขามเทศ แบ่งเป็นห้องตามถนนเส้นเลือดใหญ่ ในห้องรั้วต้นไม้มีถนนซอยสายเล็กๆ ไว้ที่พอฝังศพได้สองแถว หันหน้าเข้าหากัน หันดินออกถนนตั้งนั้นจุกและระเบียบเรียบร้อยดี แล้วใครจะให้เงินจูงไว้สองสามที่ เช่นผัวเมียต้องการฝังเคียงกันแม้ยังไม่ตายก็จูงได้ นึกเทียบกับสุสานวัดราช-บพิธก็อ่อนใจ วางถนนอย่างเก๋ไม่ดีเลย ทำให้อนุสาวรีย์เกะกะก่ายกันไปหมด

๒. ที่ฝังสำเร็จ เขาตัดเนินดินเป็นคัน มีหีบเหล็กฝังเข้าไปในดิน สำหรับยกลอง

ใส่เข้าไปแล้วปิด ฝาช่อง ประดับหินจารึกทับ มีหิ้งศิลาสำหรับวางเครื่องสการศพ ตั้งรูปปั้นพระศพสมเด็จพระที่นั่งน้อยก็ซื้อที่ฝังนี้บรรจุไว้ก่อน แต่เราทำไม่ได้ เมืองที่

เราอยู่ไม่มีที่เบ้นเนินได้ ความรู้การจารึกศิลาอย่างหนึ่ง พวกศิลาไม่มีสีเทา ฉันเคยยึดคัต
ด้วยคมอะไรในเส้นก็ไม่เห็นเด่นขึ้น ที่เขาจารึกศิลาชนิดนั้น โดยวิธีจารเส้นลง ที่ตัวหนังสือ
ให้คงเป็นศิลาขั้อยู่ตามเดิม แต่ที่พื้นเขาเอาสีวกั้นแฉ่งสาบเดินปรายให้เป็นพื้นพุทธรูป กลับ
ดูตัวหนังสือให้เด่นขึ้นได้ ณ ที่ฝั่งศพทั้งนั้นเอาเครื่องประดับอะไรไปตั้งไว้ก็ได้ แม้จะมีราคา
อยู่บ้างก็ไม่หาย ไม่มีใครชะโมย

อีกอย่างหนึ่งได้เห็นรูปประตวงเมืองยกยาในสมุดนำทาง มีรูปยักษ์ทั้งสองข้างประตู
เห็นจะเป็นรูปศิลาขมาแต่เทวดานแห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งมีมาก พอใจที่เขาทำหลังคาปรกไว้
พาให้นึกถึงรูปเจ้าเงาะจงนา ไกรทองวิมาลา ในวัดพระแก้ว ฉันเคยปรารภต่อหน้าท่าน
ครั้งหนึ่งแล้ว ว่ามันจะเสียเสียหมด ควรยกย้ายเอาเข้ารวมเสีย ครั้นเมื่อก่อนจะมาชวา ฉัน
เข้าไปถวายนมัสการลาพระแก้วแล้วถวายบังคมลาที่พระบรมรูป ได้พบกับพระยารัตนพิมพา
อีกครั้งหนึ่ง แกตึกจะอีก ออกความเห็นเป็นทางเสียสละให้พ้นหน้า ว่าให้ใครมายกเอาไปไว้
เสียที่ไหนๆ จะเป็นดี ซึ่งฉันไม่เห็นด้วยเลย เมื่อมาเห็นรูปเขาทำหลังคาปรกยักษ์ประตวง
เมืองยกยา จึงพาให้นึกถึงรูปศิลาในวัดพระแก้ว ว่าเราทำหลังคาปรกเสียบ้างก็ได้มีอย่างอยู่
เช่น รูปสัตว์แห่งพระศพไปสู่พระเมรุ ถึงแม้เขาก็เอาเข้าโรงรายประดับไว้รอบพระเมรุ
เรียกว่าโรงรูปสัตว์ โรงยักษ์ที่ประตวงเมืองยกยา เขามีเสาดูแต่สองเสา อยู่ข้างหลัง รับ
หลังคาซึ่งเป็นโค้งขึ้นไปปรก คุงพระนาครปรกฉะนั้น นึกชอบใจที่เขาไม่ทำเสาดูหน้า เพราะ
เคยเห็นรูปภาพใด ๆ มีพระพุทธรูปเป็นต้น เมื่อเอาเข้าไปในบุษบกแล้ว เสด้านหน้าข่มเหงบังเอา
เสียงลมไปเสมอ หากเราจะทำเหมือนยกยาลงคาก็เข้ากับหลังคาที่มีอยู่ในวัดพระแก้ว
ไม่ได้ แต่จะอย่างไรก็ยังไม่ออก และไม่ไฉนจริง ๆ เพราะเป็นของยังไม่ต้องการจริง ๆ

(ลงพระนาม)

วันจันทร์ ที่ ๕ กรกฎาคม ๒๔๘๐

ดำหนัก “ประเศบัน” บันดุง

วันนี้ไม่ได้ไปไหน ทูลกระหม่อมประชวรพระบาทบวม ว่าไปสตุจ
หินเข้าที่ซุ่มนรกเมื่อวานนี้

วันอังคาร ที่ ๖ กรกฎาคม ๒๔๘๐

ตำนาน “ประเพณี” บันตุง

เมื่อคืนนี้หนาวหนัก นอนไม่ค่อยหลับ วันนี้ไม่ได้ไปไหน ทูล
กระหม่อมประจวบพระบาทยังไม่หาย

๑๗.๔๕ น. ทูลกระหม่อมทรงพระเมตตาให้ไปหารองเงงมาเล่นให้ดู มีผู้หญิง ๕ คน
แต่งตัวหรูหรา มีผู้ชายช่วยคู่เหมือน ๔ คน สังเกตยาก เพราะแต่งตัวปกติ
และปนมากับพวกบิ๊พาทย์ บิ๊พาทย์มีกลองสามใบ ตีคนเดียว ฆ้องสี่ใบ
อยู่บนตักใบหนึ่ง อยู่บนร้านสองใบ แขนงใบหนึ่ง ตีคนเดียว ซอแซก
สองสายคันหนึ่ง สีคนเดียว ซอทำเนือเพลงนอกนั้นเป็นจิ้งหะตามเคย
คนกลองเป็นตัวหลักตัวชักเพลง มีจิ้งหะช้า จิ้งหะเร็ว เมื่อจบเป็นร่ำ
อย่างเพลงมอญ ผู้หญิงผู้ชายลุกขึ้นรำ ผู้หญิงร้องบ้างด้วย รำก็รำซุ่ยเราเอง
ทำทางไม่น่าดูอะไร ภายหลังหลวงทิพย์ไปต้อนเอาพวกมหาดเล็กแขกเข้า
มารำ พวกผู้ชายประจำวงก็ถอยไปนั่งพัก พวกมหาดเล็กแขกกล้าหาญถึง
รำเข้าโลม ทูลกระหม่อมตรัสอธิบายว่า เป็นการเล่านาธารณะ ผู้ชายคนใด
อยากเต้นรำตอมผู้หญิง ยอมเสียเงินให้แล้วเข้าเต้นรำด้วยได้ทั้งนั้น พิจารณา
ดูจะเป็นไปอย่างเทวดานางฟ้าจักระบำในเรื่องรามเกียรติ์ การที่เสียเงินเห็น
จะเป็นของใหม่

วันพุธ ที่ ๗ กรกฎาคม ๒๔๘๐

ตำนาน “ประเพณี” บันตุง

๑๙.๔๐ น. กรมหลวงทิพย์รัตนพาเที่ยวด้วยรถ ๒ รถม้า กรมหลวงทิพย์ อาทม องค์
หญิงเหม องค์หญิงใหญ่ องค์หญิงกลาง แม่โต รถหลัง หญิงอินทุ
หญิงมณฑนา หญิงเพี้ยน ไปที่ออกร้าน ยาเบิด (ภูเขาทอง) โดยเจตนา
จะให้อาทมกับแม่โตคู่แขกกินปลา เป็นการอวดเล็ก ๆ ในเต็น พวกกันเข้า
ไปดู ๓ คนเท่านั้น คือ กรมหลวงทิพย์ อาทม แม่โต เพราะท่านองค์อื่น

ท่านเห็นแล้ว แหกเลน ๓ ตก ๑ กินน้ำเปล่าเข้าไปตั้งสิบถ้วย แล้วสารอก
พ่นออกมาคุดน้ำพุ ๒ ควักปลาในอ่างแก้วใส่ลงไปในถ้วยชามเบญจันเต็ม
ถ้วยน้ำ ปลาпенๆ ตั้งสิบถ้วย กินเข้าไปทั้งน้ำทั้งปลา แล้วสารอกน้ำพ่น
ออกมา ภายปลาคืนลงอ่าง ทำคั่นกันไปเป็นตอนๆ ๓ กินน้ำเข้าไปเหยือก
แก้วหนึ่ง แล้วสารอกกลับใส่ลงไปในเหยือกแก้ว มีปลาติดออกมาอีกสองตัว
น้ำนั้นเห็นมีมนทิล เชื่อได้ว่ากลับออกมาแต่กระเพาะ แต่ปลาก็ไม่ตาย
ประหลาดมาก ดีมาก

ออกจากเต็นกินปลา กรมหลวงทิพย์พาไปจะดูเขียนรูปเร็ว แต่เขา
เล่นอยู่แล้ว กลัวเข้าไปจะไม่ได้เห็น จึงละเลิกไปซื้อเข้าโพดขั้ว พบองค์
หญิงเหม ชูว่า เขียนคืนัก ตกลงกรมหลวงทิพย์พากลับย้อนไปดู ไปนั่งคอย
เสียแหย่นคนเข้ามาจึงเล่น เล่นในเต็นเหมือนกัน เล่น ๕ ตอน ๑ คีตสี
ตาเดียว ๒ นางเสื่อสีชมพูเต็นรำเข้าสีตา ๓ นางเสื่อสีชมพูเต็นรำกับชาย
เข้าสีตา ๔ สองนางเต็นรำกับชายเข้าสีตา ๕ นางเสื่อเขียวเต็นรำเข้าสีตา
ทำผ้าแวบ ๖ ชายเขียนรูป เขียนถ้วยสบัณชชุบสีบาย เป็นฟ้าเป็นน้ำ
มีพระจันทร์ มีต้นไม้ มีนก เขียนแสดงความเร็ว แต่ก็เลยไม่สู้ประหลาดนัก

๒๐.๕๕ น. กรมหลวงทิพย์ อาตม แม่โต พากันกลับตำหนักประเสนัน ท่านทั้งหลาย
ที่ไปด้วยกันอยู่รีบเร่งต่อไป ท่านจะกลับกันเมื่อไรหาทราบไม

๒๑.๐๕ น. กลับถึงตำหนักประเสนัน

วันพฤหัสบดี ที่ ๘ กรกฎาคม ๒๔๘๐

ตำหนัก “ประเสนัน” บันดุง

๑๐.๔๐ น. หม่อมสมพันธ์พาไปตัดผม ไปตัดคนเดียว คือ อาตม แม่โต หม่อมสมพันธ์
ตาอัคร ตัดผมแล้วแหวะร้านญี่ปุ่นสองร้าน หาซื้อของ แล้วกลับ

๑๑.๕๐ น. ถึงตำหนักประเสนัน

เวลาค่ำทุลกระหม่อมทรงฉายหนังสือทรงถ่าย อันนี้มีทิวสถานเคียง
ให้ดู

วันศุกร์ ที่ ๘ กรกฎาคม ๒๔๘๐

คำหนัก “ประเสนัน” บันดุง

รายการ - ๑๐.๐๐ น. ไปการุต (Garoot) และชมหนองสีตู-
บากันดิต (Sitoe Bagandit) แล้วเข้าเมือง พักที่โฮเทลวิลลาโดลเซ (Villa
Dolce) บ่าย เที่ยวชมเมือง ไปกินน้ำชาที่โฮเทลงามปลัง (Ngamplang)

วันนี้เป็นวันกำหนดที่ทุลกระหม่อมจะทรงพาออกเที่ยวแรมทาง
ใกล้เวลาไป ญาติที่ไม่ได้ไปด้วยพากันมาประชุมส่งเสด็จพร้อมกัน ทุล
กระหม่อมทรงจัดรถ ๓ คัน ของในกรม ๒ คัน เข้าเขามากันหนึ่งเพื่อ
ประทุกของ

- ๙.๓๕ น. ลาญาติขึ้นรถ รถหน้า ทุลกระหม่อม อาตม หญิงโอ แม่โต รถหลัง
หญิงอี หญิงอาม หม่อมสมพันธ์ ตาอัคร ส่วนนายแหม่มหาคเล็ก (พี่หม่อม
สมพันธ์) ขึ้นรถเข้าคู่มของออกจากกำหนดเดินทางไปเมืองการุต (Garoot)
ข้ามปากกะทะบันดุงไปลงกันกะทะการุต ไม่ต้องขึ้นเขาสูงมากนัก
- ๑๑.๓๐ น. ไปถึงบึงชื้อสีตูบากันดิต (Sitoe Bagandit) เป็นทางแยกเลยเมืองการุตไป
ที่นั้นมีเด็กมาเล่นอ่างกะลุงและพ่อน้ำ ทั้งชายดอกไม้ด้วย เป็นการขอทาน
ทั้งนั้น และที่นั้นมีโรงเรือ มีเรือต่าง ๆ สำหรับรับจ้างนำคนเที่ยวชมบึง
พวกเราลงเรือยนต์เครื่องติดท้ายลำหนึ่ง เขาพาเที่ยวในบึง ไม่สู้ใหญ่นัก
ทั่วทั้งที่ก็คล้ายหัวทะเลเมืองกาญจนบุรี หรืออะไรพวกนั้น
- ๑๒.๐๐ น. กลับจากบึงย้อนทางเข้าเมืองการุต ไปพักที่โฮเทลวิลลาโดลเซ (Villa Dolce)
หยุดพักร้อน
- ๑๖.๒๕ น. ทุลกระหม่อมเสด็จพาเที่ยวด้วยสองรถ รถหน้า ทุลกระหม่อม อาตม หญิงโอ
แม่โต นายแหม่ม รถหลัง หญิงอี หญิงอาม หม่อมสมพันธ์ ตาอัคร ไป
เที่ยวชมเมืองการุต คูโถมไม่รู้เรื่องเหมือนเมืองบันดุง ที่สุดขึ้นไปโฮเทล
งามปลัง (Ngamplang) อยู่บนภูตาคจะสูง อากาศหนาว แต่ฝรั่งแหม่มขึ้น
กันที่นั่น ทางไม่ไกลจากเมืองการุตนัก กินน้ำชาที่นั่น

- ๑๗.๓๐ น. ออกจากโฮเทลลงมปลั่ง ทูลกระหม่อมทรงพาไปโฮเทลชื่อ จิสุรบัน อยู่บน
ภูสูง ๑,๖๐๐ เมตรเพื่อลงหนาว ทางไกลจากเมืองไปมาก ว่าจะไปชุมนุมร
กษัตริย์ก็ไปทางนี้ ก็รู้สึหนาวเท่านั้น ไม่ได้ลงจากรถ เป็นแต่ผ่านคุ
แล้วกลับ
- ๑๘.๓๕ น. กลับถึงโฮเทลคอลลเซ พักแรมที่โฮเทลนี้ หนาวพอใช้ได้อยู่

วันเสาร์ ที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๔๘๐

โฮเทลวิลลาคอลลเซ การุท

รายการ—๑๐.๐๐ น. ไปขึ้นเขากาวา กาโมชัน (Kawa Kamodjan)
พักที่รอนท์ฮักส์ เรเดียมโฮเทล (Radium Hotel) ลงจากเขาไปเมือง
ตาสิก มลายา (Tasik Malaja) พักแรมที่โฮเทล เซนตราล (Hotel
Centraal)

- ๑๐.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาขึ้นเขากาวา กาโมชันเพื่อชุมนุมร ทางขึ้นภูสูงไปไม่
ไกลนัก แต่ต้องบุกไปในเมฆหรือหมอก
- ๑๑.๐๐ น. ถึงเรเดียมโฮเทลบนภู เป็นโฮเทลกำมะลอฝาดัดตะ เจ้าของโฮเทลเจ็บ
ผู้ช่วยจะพาขึ้นไปชุมนุมร แต่ทูลกระหม่อมพิจารณาเห็นว่าอากาศไม่ดี เป็น
หมอกขึ้นหรือเป็นฝนอะไรก็พูดไม่ถูก จะหาความสนุกมิได้ สู้ลงไปเที่ยว
ข้างล่างไม่ได้ จึงเปลี่ยนเป็นกลับ

สี่โมงไป ไปด้วยรถ ๒ รถม้า ทูลกระหม่อม อาตม หึงไ
แม่โต นายแหม่ รถหลัง หึงอี หึงอาม หม่อมสมพันธ์ ตาอัคร
ชากลับก็อย่างเดียวกัน

- ๑๑.๑๕ น. กลับลงมาเมืองการุท ไปดูเขาทำสำหรับชาว เอาผ้าขาวนอกมาเขียนลายซึ้ง
ด้วยกระบวยพวย แล้วเอาไปย้อมสี ย้อมแล้วต้มเอาซึ้งออก ถ้าสลับสีหลายสี
ก็ต้องเขียนซึ้งมากหน เพื่อห้ามไม่ให้สีทับสี สีที่ใช้เห็นมีฝางกับสีเสียด

- ๑๒.๑๕ น. กลับโฮเทล กินข้าวกลางวัน
- ๑๓.๑๕ น. ออกจากโฮเทลเมืองการุญด้วยรถ ๓ เหมือนเมื่อมาจากท่าหนักประเสนัน ไป
สู่เมืองตาสิก มลายา ทางขึ้นเขาลงเขา ผ่านโฮเทลงามปลั่งไป
- ๑๔.๐๐ น. ฝนลงเม็ดเปนละออง
- ๑๔.๑๕ น. ลงสู่ที่ราบ
- ๑๔.๒๐ น. ถึงหมู่บ้านใหญ่ เรียกว่าสิงหปารณะ (สิงหบรรณ)
- ๑๔.๔๕ น. ถึงเมืองตาสิก มลายา เข้าสู่รางค์โฮเทล ที่อยู่สบาย ห้องเล็กๆ ไม่ขึ้นไม่
หนานัก
- ๑๕.๑๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปคุเขาทำร่ม ชายใช้ในบ้านเมือง ลักษณะเหมือนพะม่า
เห็นเขากำลังปักผ้าและกำลังเขียนลายพื้น ใช้กระบวยพวยเขียนเหมือนเขียน
สำหรับ ส่วนลายดอกไม้เล็กซึ่งเป็นดอกกลอยไม่เห็นเขียน เข้าใจว่ามีช่างเขียน
ต่างหาก โคร่งก็เข้าใจว่าทำมาแต่อื่น เมื่อเขียนเสร็จแล้วเคลือบน้ำมัน ไม่ใช่
ชุบขผึ้ง
- ๑๕.๔๕ น. กลับรางค์โฮเทล พักแรมที่นั่น

วันอาทิตย์ ที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๔๘๐

โฮเทลเซนตราล เมืองตาสิก มลายา

รายการ - ๙.๐๐ น. ไปพักร้อนที่ตรัมโฮเทล (Tram Hotel)
เมืองปัววกรตอ (Poerwakerto) กินกลางวันแล้วไปเมือง
ไวโนโซโบ (Wonosobo) แรมที่โฮเทลเคียง (Hotel Dieng)

ในว่าที่เมืองนี้ไม่หนาว แต่เมื่อคืนนี้หนาวหนัก เกือบจะหลับไม่ได้

- ๐๙.๐๐ น. ออกจากโฮเทลเซนตราล เมืองตาสิก มลายาด้วยรถ ๓ คันเหมือนเมื่อมา
ทางขึ้นภูบ้าง ลงราบบ้าง แต่ไม่เปนภูสูงนัก

- ๐๙.๑๕ น. ถึงหมู่บ้านชื้อ มนุษยะ
- ๐๙.๓๐ น. ถึงหมู่บ้านชื้อบัญชา ต่อไปเลียบแม่น้ำสราย
- ๑๐.๐๐ น. ข้ามสะพานแม่น้ำสราย (สรย)
- ๑๐.๔๐ น. ถึงหมู่บ้านชื้อวนราชา บ้านนี้ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ว่า วนรัตโย อาจเป็นวนรัชช หรือ วนรัชโช ก็ได้ กระตะ ยังเป็นกรโตได้ เป็นหมู่บ้าน เล็ก ๆ ไม่มีอันใดวิจิตร เห็นได้ว่าชื้อบ้านชื้อแม่น้ำเหล่านี้ พวกพราหมณ์ เขาเอามาตั้งให้
- ๑๑.๓๐ น. ยางรถหน้าแตก ต้องหยุดเปลี่ยนล้อ
- ๑๒.๓๐ น. ถึงทางแยก หยุดคอยรถบรรทุกของกลั้วหลงกัน แล้วก็หลงจริง ๆ ตาม ไม่พบจึงเดินทางต่อไป
- ๑๒.๕๕ น. ถึงเมืองปุรวาการโต ไปสู่ตรัมโฮเทลซึ่งสั่งจัดให้คอยรับ ถึงโฮเทลรถที่หลง มาอยู่เรียบร้อยแล้ว พักผ่อนกินข้าวกึ่งกลางวันที่โฮเทลนั้น
- ๑๔.๐๐ น. ออกจากตรัมโฮเทล เดินทางต่อไป
- ๑๔.๑๕ น. ถึงเมืองชื้อ บัญฆูมาส
- ๑๔.๔๕ น. ถึงบัญชารนคระ ชื้อชิมทราบตี
- ๑๕.๓๕ น. ถึงเมืองโวโนโซโบ เป็นที่สูง ไปสู่โฮเทลเตียงซึ่งสั่งจัดไว้คอยรับ ที่นี้คาด กันว่าจะถูกหนาวมาก แต่ไม่ยักหนาว อยู่แรมที่นี่

วันจันทร์ ที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๔๘๐

โฮเทลเตียง เมืองโวโนโซโบ

รายการ - ๙.๐๐ น. ขึ้นเขาเตียง กลับโฮเทลเตียงกินกลางวัน

๑๖.๐๐ น. ไปเมืองมะกาลัง (Megalang) แรมโฮเทลโลเซ (Hotel Loze)

- ๐๙.๑๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาขึ้นเขาเตียง เตียงมาแต่คำเดิมว่า ตีหยัง หมายความว่า ที่อยู่ของเทวดา

๑๐.๑๕ น. ถึงโฮเทลบนยอดเขา ซึ่งฝรั่งเรียกว่า เปลโต ไปด้วยรถ ๒ คันอย่างไปเที่ยว
 ชั่วโมง ต่อจากโฮเทลก็แก้อื้อทามกันไปบ้าง ซึ่ม้าบ้าง เทียวดูสิ่งพัง ๆ เห็น
 ได้ว่าเคยเป็นสถานที่บ้านเมืองคนมาก่อน มีทุ่งราบอยู่กลาง มีภูเขาล้อมรอบ
 ในทุ่งราบมีเทวสถานหิน ๕ หลัง เรียงกัน ๔ หลัง อีกหลังหนึ่งซ้อนหน้า
 สถานต้น หักกระโตะตรงกัน เข้าใจว่าพระпенเจ้าจะต้องเกี่ยวกัน ในนั้นมี
 ฐานเทวรูปแต่ไม่มีองค์ ลักษณะสถานเหล่านั้นเป็นปราสาท คือเรือนชั้น
 อย่างจะแจ้ง เหมือนซุ้มพระที่โบโรบูคุร์ตามที่เห็นรูป เขาเรียกว่าห่มุปราสาท
 อรชุน นอกจากนั้นยังมีฐานเกยลากำแพงแก้วอีกมากมาย เห็นได้ว่าเป็น
 โบสถ์เป็นที่อยู่ของพราหมณาจารย์ ผู้รักษาสถานนั้น ออกจากนั้นไปดู
 ปราสาทอีกห่มุหนึ่ง เห็นมีสองหลัง เขาเรียกว่าห่มุสถานภิมะ อยู่บนเนิน
 เชิงภู มีลักษณะแปลกไปอีกอย่างหนึ่ง คล้ายปราสาทเขมรยกเป็นบรรพตสูง
 ซ้อนเป็นชั้น ๆ ในนั้นไม่มีเทวรูปไม่มีฐาน หน้าสถานตกทุ่งราบอันเดียวกับ
 สถานต่ำ เห็นได้ว่าสถานสูงนี้ทำคนละควรวกับสถานต่ำ ประวัตินาการของ
 นายโฮเทลเคียงเอาชื่อกษัตริย์ปันทวเข้าปรับ อาคมเห็นไม่ถูก เพราะเห็น
 ศิลารูปจำลองซึ่งติดอยู่กับสถานบ้าง เก็บเอามาไว้ที่โฮเทลบนเขาบ้าง มีรูป
 พระพรหม พระศิว พระวิษณุ พระศุक्रา รถพระอาทิตย์ เป็นฐานเทวรูปก็มี
 จะต้องเป็นสถานปูราณเทเวศร

๑๒.๒๐ น. กลับลงจากเขาเคียง

๑๓.๒๕ น. ถึงโฮเทลเคียง พักร้อนกินข้าากลางวัน

๑๖.๒๕ น. ออกจากโฮเทลเคียง เมืองไวโนไซโบ ด้วยรถ ๓ หลังตามเคย ทางลงสะพาน
 ไปสู่ที่ราบ

๑๗.๒๕ น. ผ่านเมืองทมหงง (Temanggong)

๑๗.๔๕ น. ถึงเมืองมะกาลัง (กาหลัง ?) เข้าสู่โฮเทลมอนตาญ (Montagne) พักรแรม
 ที่เปลี่ยนเป็นโฮเทลนี้เพราะโฮเทลโลเซทหารมาซ่อมรบเข้าอยู่เต็ม

วันอังคาร ที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๕๐

โฮเทลมอนตาญ เมืองมะกาลัง

รายการ - ๑๐.๐๐ น. ไปชมโบราณสถาน พักผ่อนที่โฮเทลโบโรบูร์
แรมที่มะกาลัง เป็นเวลา ๖ วัน

๐๙.๕๓ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปด้วยรถ ๒ หลัง คนขึ้นรถตามเคย ขาคแต่หญิงงาม
ไม่สบายเสีย เสด็จพาไปคูโบราณสถานที่โบโรบูร์

(๑๐.๑๓ น.) ถึงจันติ เมนคุด นี่เป็นเวลาประมาณเที่ยบด้วยชากลับ เพราะเมื่อถึง
ตื่นใจไปเสียไม่ได้คูนาคึกา ปราสาทเมนคุดลักษณะเป็นเรือนชั้น ย่อกะเปาะ
ชั้นเดียว ๔ ด้าน ด้านเหนือมีมุขลคเป็นทางเข้า มียอกเหลือแต่สามชั้น
มีบันชวรบรรพแสดงกลาง รอบนั้นประดับด้วยสถูปองค์เล็ก ๆ รายรอบ เห็น
จะมี ๕ ชั้นแต่พังตกไปเสียแล้ว ตั้งอยู่บนชั้นทักษิณชั้นเดียวก่อด้วยหินทราย
เขียว ในนั้นตรงกลางตั้งพระพุทธรูปแสดงธรรมจักรห้อยพระบาท สองข้าง
มีรูปพระโพธิสัตว์ ฝรั่งเขาว่าเปนอวลกิตศวรองค์หนึ่ง วัชรปาดีองค์หนึ่ง
ทั้งสามองค์นี้งามเลิศเป็นศรีแห่งเมืองชาวที่เดียว คุ้แต่ลวก ๆ ด้วยนักกับ
ทูลกระหม่อมว่าวันนี้จะคุดะไปทุกแห่งเสียก่อน ต้องการคุดะเยียดที่ไหน
จึงไปซ้ำ

(๑๐.๔๕ น.) ไปปราสาทปาวอน เวลาไปนั้นก็ประมาณ เพราะไม่ได้คูนาคึกาเหมือนกัน
ปราสาทปาวอนมีลักษณะคล้ายกับปราสาทเมนคุด แต่เล็กกว่า ฝรั่งเขาว่า
เปนสถานท้าวฤเวร เขานึกเอาจากรูปฉลักค่านนอก ด้วยมีรูปกนิกรแลกนิรี
อยู่สองข้างคั่นไม้ ซึ่งเขาเตาว่าเปนต้นกัลปพฤกษ ด้วยนี้กระไรได้เกี่ยวแก่
นิธิ ซึ่งท้าวฤเวรเป็นผู้รักษา แต่ในสถานไม่มีรูปอะไรที่เป็นหลักจะให้
ความจริง อาตมกิตว่าผิด ต้องเป็นพุทธสถานเช่นเดียวกับเมนคุด เพราะ
มีฉลักค่านนอกมีรูปโพธิสัตว์ด้วย คั่นไม้ต้องเป็นโพธิ์พฤกษ ถ้าปาวอน
คล้ายคำ ปาวานกร ซึ่งมีในปฐมสมโพธิ

๑๑.๐๐ น. ไปพระธาตุโบโรบูตูร์ คำนี้ฝรั่งเขาคิดว่าเป็น วรพุกโธ เห็นว่าใกล้เคียงนัก
เจดีย์ฐานเหล่านี้อยู่ใกล้กันทั้งนั้น จะว่าอยู่หมู่เดียวกันก็ว่าได้ ได้ขึ้นไป
ตรวจดูและให้พระธาตุมีความเห็นอย่างไรก็คงอยู่อย่างนั้นคงได้เขียนความ
เห็นไว้โดยจำเพาะส่วนหนึ่งแล้ว ลักษณะของโบโรบูตูร์ ฐานล่างเป็นสี่เหลี่ยม
ย่อกระเปาะสองชั้นทั้งสี่ด้าน มีฐานเขียงชั้นหนึ่ง ฐานรองชั้นหนึ่ง ชั้นเบญ-
จาห้าชั้น แบ่งชั้นต้นกับชั้นสองเป็นชั้นคู่ จัดชั้นสามสี่ห้าเป็นชั้นตรี ต่อขึ้น
ขึ้นไปทำเป็นฐานกลมสามชั้น ชั้นบนมีองค์พระธาตุใหญ่ตั้งอยู่กลาง มีstupa
บริวารตามรอบสี่ล้อมรอบ ชั้นกลางและชั้นต่ำมีstupaบริวารตามรอบเจ็ด
ล้อมรอบ มีพระพุทธรูปหกลูกอยู่ในองค์พระstupa คืออาการ สมาริ
มารวิชัย วรท อภย เทศน กับอีกอย่างหนึ่งเรียกว่าอะไรไม่ทราบ อาตม
ก็เอาเองว่านับนิ้วมือ ทำเช่นนั้นทำไมไม่ทราบ ดูข้างนอกแลไม่ค่อยเห็น
องค์พระ

ดูแล้วกลับลงมาตีมน้ำส้มและซื้อของที่ไฮเตล

๑๓.๐๕ น. พากันกลับ

๑๓.๓๐ น. ถึงไฮเตลที่พัก กินเวลา ๒๕ นาทีพอดี

๑๔.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จมาที่ห้อง ซ้ำให้คุเขา มะราปี อันเป็นเขาไฟใหญ่ในชวา
กับเขามรบาญ อันอยู่เคียงกัน เป็นเขาสูงจับแสงแดดแดงงาม อยู่ตรง
หน้าห้อง

๑๔.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปคุหนังฉายในเมืองมะกาลัง

๒๑.๐๕ น. กลับไฮเตล กินข้าวแล้วแรมอยู่ต่อไป

วันพุธ ที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๔๘๐

โฮเทลมอนตาญ เมืองมะกาลัง

๑๐.๑๐ น. ไปโบโรบูรุร์ซื้ออีกตัวรถสองคน คนไปวันนี้ แม่โตวัน หนีงอามไปแทนที่
 ดูตรวจรูปจำลองฐานเบญจาชั้นต้น จำลักแถวบน เรื่องพุทธประวัติได้ให้
 ตาอัครถ่ายรูปไว้สองรูป ๑. รูปพระเจดีย์มีฉัตร ๑๑ ชั้นซ้อนเป็นทรงพุ่ม
 ๒. รูปกษัตริย์นั่งขัดสมาธิทอดขาเหยียด งามก็มีสง่าแต่ไม่เคยเขียน กับรูป
 มยุรฉัตร มีลักษณะเป็นขนไก่ปักอย่างนี้ ดูรอบแล้วกลับลงมา
 โฮเทล นั่งพักกินของว่าง ที่ลานโฮเทลมีรูปพระและโพธิสัตว์
 รูปสิงห์ ฐานมีพวยน้ำจำลองเป็นธรรมจักรและอะไรๆวางๆอยู่
 หลายอย่าง เข้าใจว่าจะมีวิหารเล็กๆ ประกอบกับองค์พระสถูปอยู่ที่ลานนั้น
 ค่ายแต่พังแล้ว เขาเห็นไม่เป็นแก่นสารก็รื้อกลบเสียหมด แม้ชั้นเบญจา
 ก็เห็นได้ว่าชำรุดทรุดโทรม เขาได้ซ่อมไว้ใหม่หลายแห่ง

๑๓.๑๐ น. กลับ

๑๓.๓๐ น. กลับโฮเทลที่พัก ระยะทางกลับเร็วเข้ากว่าวันก่อน ๕ นาที

วันนี้เกิดมีอาการเจ็บ ให้ไอเป็นกำลัง ทั้งทุลกระหม่อมพระบาทก็วม
 เพิ่มขึ้นอีกข้างหนึ่ง ตาอัครก็เป็นไข้หวัด

วันพฤหัสบดี ๑๕ กรกฎาคม ๒๔๘๐

โฮเทลมอนตาญ เมืองมาเกลัง

วันนี้ไม่ได้ไปไหนเพราะเจ็บกันหมด

๑๗.๐๐ น. เขียนหนังสือส่งกรุงเทพฯ ๒ ฉบับ

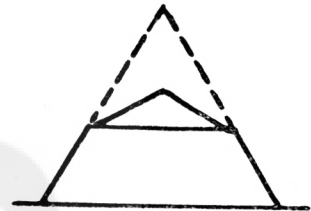
๑. ถวายสมเด็จพระพุทธ เรื่องโบโรบูรุร์
๒. ถึงพระเจ้า เรื่องเมืองชาว

โบโรบอร์

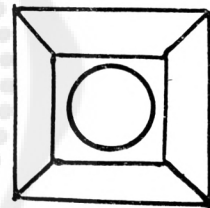
(วิเคราะห์แต่โดยเห็นรูป)

โบโรบอร์ จะต้องเป็นของที่ทำสองคราวหรือหลายคราวต่อกัน โดยเห็นได้จากการก่อสร้างนั่นเอง

๑. โดยที่เห็นได้จากทรงฐาน ว่าทรงควรจะเป็นจอมขึ้นไปตามเส้นประ แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ส่วนยอดกลับทั้งทรงทำเตี้ยแบนไปเสีย เป็นทางสื่อให้เห็นได้ว่าทำคนละคราว นี่เป็นประการที่ ๑

๒. ทั้งฐานตอนล่างก็เป็นสี่เหลี่ยม แต่ฐานตอนยอดเป็นสี่เหลี่ยมกลม เป็นทางสื่อให้เห็นได้เหมือนกันว่าทำคนละคราว นี่เป็นประการที่ ๒

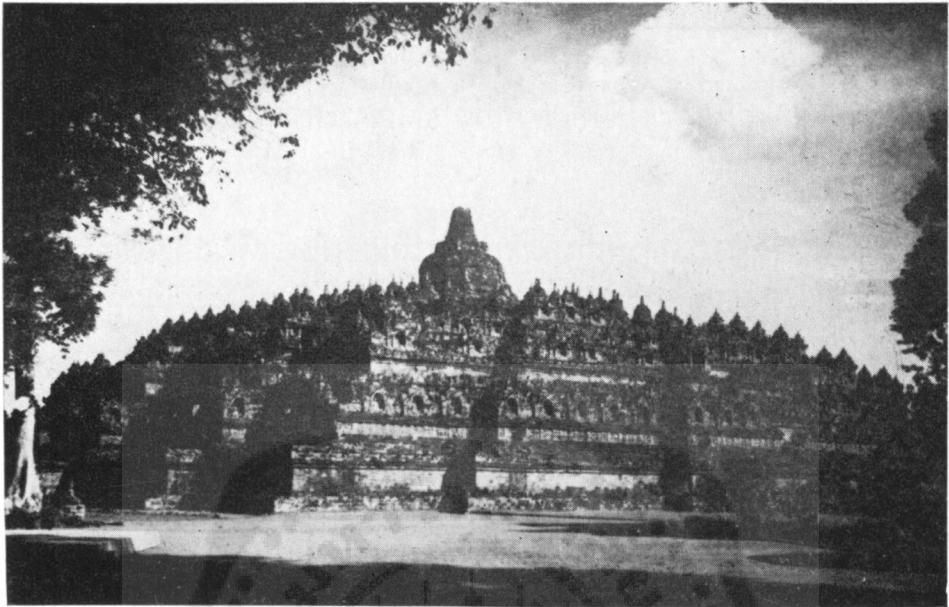

แต่ตอนล่างจะทำก่อนหรือตอนบนจะทำก่อน และเหตุไฉนทำไปเสียคนละอย่างไม่ให้กินกันนั้น เป็นทางยากที่จะรู้ได้ หากคติวินิจฉัยก็มีทางที่จะเป็นไปได้สองทางดังนี้

ทางที่ ๑ โดยที่ทราบว่าแกนในแห่งฐานล่างนั้นเป็นภูเขา จึงอาจเป็นไปได้ว่าเดิมสร้างพระสถูปอันมีฐานกลมขึ้นบนยอดเขาก่อนตามปกติของปุถุชนนั้นเห็นยอดเขาเข้าไม่ได้ จะต้องสร้างสถูปหรือเทวาลัยขึ้นบนยอดเขาเสมอ ครั้นต่อมาคนนับถือพระสถูปนั้นมากขึ้น จึงมีท่านผู้ทรงกำลังจัดการสร้างฐานล่างก่อล้อมภูเขาประกอบเข้าเป็นสี่เหลี่ยม แต่เหตุไฉนจึงไม่ทำให้กินเหลี่ยมกินทรงกันกับสิ่งที่มีอยู่แล้วนั้น ก็อาจเป็นไปได้สองทาง

ก. ไม่ได้คิดโดยรอบคอบ หรือ

ข. คิดจะก่อพระสถูปใหม่สวมพระสถูปเก่าให้สูงใหญ่ประณีต และกินทรงกับฐานที่ทำขึ้นใหม่ แต่หากจะมีอุปสรรคอะไรเกิดขึ้น อันไม่สามารถจะทำให้เป็นไปตามความคิดได้ ต้องค้างไป

พุทธสถานโบโรบูดูร์

รูปภาพหินสลักที่บอโรบูดูร์

ทางที่ ๒ เดิมมีแต่เขาเปล้า ท่านผู้มีกำลังคิดจะก่อสร้างหุ้มภูเขา ให้เป็นพระสถูปใหญ่ อยู่เหนือชั้นทักษิณอย่างประณีต แต่หากมีอุปสรรคอันใดมาขัดขวาง เป็นเหตุให้ทำค้างอยู่ เพียงฐาน ภายหลังจึงมีผู้สร้างพระสถูปต่อ เอาแต่พอให้สำเร็จไปได้ จึงไม่กินเหลี่ยมกิน ทรงกัน

แท้จริงน่าจะไปได้สร้างถึงสามคราว สร้างองค์พระสถูปใหญ่คราวหนึ่ง สร้างพระ สถูปบริวารล้อมคราวหนึ่ง เพราะมีลักษณะไม่เหมือนกัน และสร้างฐานประทักษิณอีก คราวหนึ่ง

วันศุกร์ ที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๔๘๐

โฮเทลมอนตาญ เมืองมาเก๊า

วันนี้อาตมไม่ค่อยสบายขึ้นแล้ว เพราะหญิงงามไปเที่ยวหาซื้อขายซึ่งหมอมะเคย ให้กินมาให้กินได้ ตาอัครก็หายแล้ว แต่ทุลกระหม่อมประชวรพระบาทมาก แม้จะเข้าห้องน้ำก็ต้องพะยุง จึงไม่ได้ไปเที่ยวไหนกันอีก ได้ถวายความเห็น ว่า ควรเสด็จกลับ ทกลงจะทรงมีโทรเลขเรียกพระองค์หญิงใหญ่มาเป็นผู้ นำ ต่อไป

๒๑.๐๐ น. ได้รับหนังสือฉบับ ๑

๑. หนังสือพระยาอนุมาน เรื่องศัพทชวา มะลายู

วันเสาร์ ที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๔๘๐

โฮเทลมอนตาญ เมืองมาเก๊า

วันนี้ไม่ได้ไปไหน เพราะอาตมไม่ค่อยสบาย เมื่อคืนนี้ก็เป็นไข้ แต่ ทุลกระหม่อมทรงสบายขึ้น ว่าหมอรักษาคี หมอแนะให้เสด็จไปยกยา ว่าจะหายเร็วขึ้น เพราะอากาศร้อน ทกลงจะเสด็จนำไป

๑๓.๐๐ น. เขียนหนังสือส่งกรุงเทพ ฯ ฉบับ ๑

๑. ถึงพระยาอนุมาน เรื่องศัพทชวามะลายู

วันอาทิตย์ ที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๐

โฮเทลมอนตาญ เมืองมาเกิ้ล

รายการ - ๑๐.๐๐ น. ไปยกยา (Djocja) แรมที่กรังค์โฮเทล (Grand Hotel) เทียวคูโบราณสถาน ๗ วัน

วันนี้เป็นกำหนดยกจากโฮเทลมอนตาญ เมืองมาเกิ้ล ไปสู่กรังค์โฮเทล เมืองยกยา แต่ทูลกระหม่อมประชวรพระบาทเพิ่มขึ้นอีกข้างหนึ่ง ทั้งอาตมก็เจ็บเสียแทนที่จะไปเทียวคูโบโรบูร์ก็ไม่ได้ไป จึงโบรคให้แะไปคูเสียวันนี้ ก่อนไปยกยาจึงได้จัดกระบวนเปลี่ยนแปลงดังนี้

รถโคตย์เป็นที่นั่งทรงทูลกระหม่อม หูฉิ่งอี กับหม่อมสมพันธ์ตามเสด็จรถแก่งแบ็กคาค อาตม หูฉิ่งอาม หูฉิ่งไอ แม่โต ตาอัครขึ้น รถประทุคของนายเข้มขึ้นคุมตามเคย

๐๙.๑๕ น. ยกจากโฮเทลมอนตาญ เมืองมาเกิ้ล รถที่นั่งทูลกระหม่อมกับรถประทุคของทรงไปกรังค์โฮเทล เมืองยกยาที่เดียว แต่รถอาตมไปแะโบโรบูร์ก่อน ขึ้นตรวจองค์พระธาตุ พระสถูปบริวาร กับรูปภาพจำลัทุกชั้นที่สำคัญก็ตรวจโดยละเอียดที่ไม่สำคัญก็ตรวจจาว ๆ ให้ตาอัครถ่ายรูปมา ๒ รูป แล้วลงมาพักที่โฮเทลคิมน้ำหวานและกินของว่าง

๑๒.๐๗ น. ออกจากโบโรบูร์ไปยกยา ผ่านสะเลมันเป็นหมู่บ้านใหญ่

๑๒.๔๕ น. ถึงกรังค์โฮเทล เมืองยกยา เข้าเฝ้าทูลกระหม่อมพั่งพระอาการ แล้วไปห้องซึ่งทรงจัดไว้รับ

วันนี้ลูก ๆ ไปเทียวตามร้าน หูฉิ่งไอไปซื้อเอาโปสทัก้าครูปโบราณสถานมาให้หลายแผ่น แผ่นหนึ่งเป็นปราสาทองค์หนึ่งที่ปรัมบานัน ซึ่งเขาได้ซ่อมขึ้น มียอดเป็นพระสถูป อย่างเดียวกับพวกปราสาทเมนคุด

วันจันทร์ ที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๖๐

กราบใต้ไฮเทล เมืองยกยา

ที่นี้ว่ากันว่าเปนมืองร้อน แต่เป็นคำฝรั่ง ร้อนของฝรั่ง เราก็ดูหนาว
อยู่นั่นเอง ร่างกายสู้ไม่ได้ จึงตกใจแต่คิดนี้ว่าจะทุลลาลกลับเพียงแค่นี้ พอตี
เวลาเช้า ๓ โมงเศษ ทรัพย์สินให้ลูกมาตามตัวไปเผื่อทรงพระเมตตาให้หมอตระ
หวว่าไม่ใช่หวัชกรรมตา เขามีไข้สูงสัปดาห์ละตามเคย แทะเอาโลหิตไป
ตรวจ แล้วว่าจะแย่งยามาให้ อาการที่หัวใจเต้นนั้นตามที่บอกหมอนั้น
หมอตระหวว่าไม่เป็นอะไร เป็นคัวอ่อนเพลียเท่านั้นเอง หมอไปแล้วจึงได้กราบ
ทุลลาลกลับเพียงแค่นี้ ก็ทรงพระเมตตาอำนวยการตามทรงคิดจัดให้กลับทางเรือ
ไปลงเรือที่ท่าเมืองสมารัง ไปวันพฤหัสบดีที่ ๒๒ กรกฎาคม ค้างที่นั่นคืนหนึ่ง
รุ่งขึ้นลงเรือ วันอาทิตย์ที่ ๒๕ จะถึงปะตาเวีย พักนอนที่นั่นคืนหนึ่ง รุ่งขึ้น
วันจันทร์ที่ ๒๖ ลงเรือบริษัท K.P.M. จะไปถึงสิงคโปร์วันพุธที่ ๒๘ พักนอน
ที่นั่นคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีที่ ๒๙ ลงเรือเกาะไปป็นัง จะถึงนั่นวันศุกร์
ที่ ๓๐ เปนตกลง ส่วนของที่ยังค้างอยู่บัดนี้ จะให้หญิงเฒ่าไปเก็บตามไปที่หลัง

เวลาบ่ายทุลลาลกระหม่อมส่งยาหมอมารักษา เขากำหนดให้กิน ๒
ชั่วโมงต่อช้อนโต๊ะ ลูกเรียกว่ายาต้ม เพราะลักษณะเหมือนยาต้ม

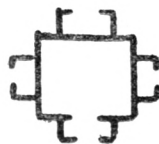
วันนั้นหญิงเฒ่าไปซื้อโปสการ์ดโบราณสถานมาให้อีกหลายแผ่น ว่าซื้อ
จากไฮเทลนี้เอง บรรดารูปที่ถ่ายได้มาจากปรัมบานันทั้งหมด เขาจดหนังสือ
ไว้ว่า Buddhist Temple ที่นั่น

วันอังคาร ที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๖๐

กราบใต้ไฮเทล เมืองยกยา

๑๐.๔๐ น. ไปเที่ยวชมโบราณสถานด้วยรถ ๒ คัน นายแซมพาไป รถหน้า อาตม แม่โต
หญิงเฒ่า นายแซม รถหลัง หญิงเฒ่า หญิงอาม กับตาอัคร เขาพาไปปราสาทหิน
องค์หนึ่งก่อน เขาบอกว่าชื่อ จันติ กาละสัน มีลักษณะเป็นปราสาทสี่เหลี่ยม

มีสี่มุข แบ่งเป็นสี่ห้อง ห้องใหญ่หนึ่ง ห้องเล็กสี่อย่างนี้ มีกะโหลกขึ้นทั้งสี่มุข แต่พังเสียแล้ว ยอดเป็นสถูปมุขข้างคานหนึ่งมีรูปโพธิสัตว์ อยู่เหนือประตู มีรูปทวารปาละอยู่สองข้าง คานตรงข้ามมีรูป ทารายณ์อยู่เหนือประตู มีรูปทวารปาละอยู่สองข้างเหมือนกัน ส่วนมุขหน้า มุขหลังพังเสียแล้วครั้งหนึ่ง จะอย่างไรก็รู้ได้ว่าเป็นปราสาททาง พระพุทธศาสนาตั้งอยู่กลางทุ่งเนยๆ

ออกจากปราสาททะเลสนัน ไปปราสาทปรัมบานันหวัหมุนทิวไม่รู้ว่ ะไรมีปราสาทมากมายหลายหลัง พังเสียเหลือเฟือฐานโดยมาก รูปภาพทั้ง เกื่อนกลาดอยู่มากมาย พระพุทธรูปก็มี พระโพธิสัตว์ก็มี พระเทวรูปก็มี มีจนกระทั่งพระศิวลึงและพระโค วิสันดาเขากำลังทำการซ่อมแซม เก็บเอา ของตกๆ ขึ้นก่อขึ้นต้ง ก็เป็นธรรมดา การซ่อมแซมก็ต้องประกอบด้วยกุละ ซึ่งเราจะรู้ไม่ได้ว่าถูกหรือผิด สังเกตได้แต่ที่ยอดตกลงมาทั้งอยู่เป็นพระ สถูปก็มี จะเถาว่ว่าเป็นสถานพุทธปนไสยได้หรือไม่ก็ไม่ทราบ

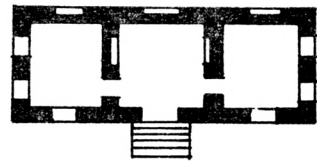
- ๑๒.๐๗ น. พวกกันกลับโฮเตล เพราะถึงเวลากินเข้ากลางวัน ถึงแล้วไปเผ้าทูลกระหม่อม สนทนากันตามสมควรกลับมาห้องคูดอบรูปโปสตก้าค ยิงหวัหมุนหนัก ถ้า ที่โปสตก้าคทำรูปไว้ จดว่าจันดิกาละสนันก็ไม่ใช่ปราสาทที่ไปคู้ ที่จคว่า ปรัมบานันก็ไม่ใช่เหมือนกับที่ไปคู้เห็นมา อย่างไรกันก็ไม่ทราบ ไม่มีผู้รู้จะมา ชี้แจงให้เข้าใจ ที่ยังไม่ได้ไปคู้ก็มีอีก พรุ่งนี้จะไปคู้อีก
- ๑๗.๓๐ น. ออกเดินเที่ยวเล่นชมเมือง พร้อมด้วยหญิงอีและแม่โต นายแหม่แอบตาม ไปด้วยไปพบหญิงอาม หญิงไอ กับหม่อมสมพันธ์เดินกลับมา ไปเที่ยว เหมือนกัน หญิงอาม หญิงไอเล่นตามไปด้วยอีก กลับโฮเตลแต่หม่อมสมพันธ์ เข้าร้านขายของพื้นเมืองเลือกซื้อของต่างๆ แล้ว
- ๑๙.๒๐ น. กลับโฮเตล หญิงอี หญิงไอ แม่โตขึ้นรถม้ากลับ อาตม หญิงอาม นายแหม่ เดินมา

วันพุธ ที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๔๘๖

გრანდიჰოტელი მდინარე

วันนี้เช้าทูลกระหม่อมเสด็จขึ้นรถโตดท์หม่อมสมพันธ์ตามเสด็จพิทักษ์
รักษา ตรัสเอาหญิงอี หญิงอาม ไปตามเสด็จด้วย เทียวไปตามร้านในถนน
ทรงแสดงความในพระทัยว่าเมื่อโฮเทล โดยว่าพระอาการค่อยยังชั่วขึ้นแล้ว

๑๐.๑๕ น. อาตมขึ้นรถแบ็กคาต พร้อมด้วยหญิงไอ แม่โต นายแหม่ม ทาอัคร ออกตาม
ไปทางใต้ไม่พบกลับขึ้นเหนือจึงพบกัน เสด็จตามไปด้วย ไปสู่ปราสาทหิน
ซึ่งนายแหม่มบอกว่าชื่อ จันตึกะนัล แต่ให้เขียนชื่อก็ว่าเขียนไม่ถูก บอกตาม
คนรถบอก แต่ครั้นไปถึงก็เห็นเป็นปราสาทหลังยาว ซึ่งปรากฏในโปสทัก้าด
นั้นเอง ในโปสทัก้าดชื่อว่าชื่อ Kalasan ซึ่งกันกับชื่อปราสาทซึ่งไปคูเมื่อ
วานนี้ แต่หญิงอามไปสืบได้มาจากคนเฝ้าว่าชื่อ จันติ สารี ค่อยพ้นความยุ่ง
ยากไป ปราสาทหลังนี้มีลักษณะเป็นเรือนยาวควรจะเป็นเรือน ๔ ชั้น ชั้นล่างตัน
ลอกไม้เป็นลายอย่างใดก็สลายเสียหมดแล้วคงปรากฏแต่เป็นศิลาก่อเท่านั้น
ชั้นสอง ด้านหน้าห้องกลางมีประตู ห้องข้างเป็นหน้าต่าง ด้านหลังเป็น
หน้าต่างสามช่อง อดุตันทั้งสามช่อง ด้านข้างมีหน้าต่างด้านละสองช่อง
ชั้นสาม ด้านหน้าเป็นหน้าต่างเปิดสามช่อง ด้านหลังเป็นหน้าต่างตัน
สามช่อง ด้านข้างเป็นหน้าต่างเปิดด้านละสองช่อง ชั้นสี่เป็นชั้นลอก
ประกอบด้วยพระสถูปสำหรับงามเท่านั้น ข้างในใช้ไม่ได้ ชั้นล่างก่อศิลา
ถมตัน ชั้นสอง ชั้นสามก่อ แบ่งเป็นสามห้อง มีช่องรอดให้เห็นปรากฏว่าเป็น
พื้นสองชั้นทำด้วยไม้ มีแผนผังเป็นอย่างนี้

คูเหมือนสมเด็จพระยาจารย์ทรงอธิบาย
ไว้ว่าเป็นหอที่ไว้พระไตรปิฎก ทำคิจะเลว

ก่อด้วยหินแล้วเอาปูนปั้นประกอบเป็นลวดลายและรูปภาพตามฝาภายนอก
เห็นปรากฏเป็นรูปโพธิสัตว์กับตารา เป็นแน่ว่าเป็นปราสาททางพระพุทธ
ศาสนา

๑๑.๐๐ น. ยกกันไปปราสาทปรัมบานันเพื่อตรวจเช้าให้ถึถ้วน ไปถึงที่นั่นทูลกระหม่อม
ปล่อยหญิงงามไว้ที่นั่น พระองค์ทรงรถเสด็จกลับโฮเทล พร้อมด้วยหญิงอ
กับหม่อมสมพันธ์

วันนี้ได้ตรวจอุทยานปรัมบานันโดยถึถ้วน เป็นสถานที่ที่มีกำแพงล้อม
สี่ด้าน แทนพระระเบียง มีประตูสี่ทิศ ในนั้นมีปราสาทที่เป็นหลักสำคัญ
เจ็ดหลัง คือ ซีกตะวันตกสถานใหญ่สาม กลางพระคิ่ว ขวาพระพรหม
ซ้ายพระวิษณุ ซีกตะวันออกสถานเล็กห้า ตรงหน้าสถานใหญ่สาม
สถานกลางมีรูปนที พาให้เข้าใจว่าเป็นสถานพาหนะ มีสกัดหัวท้ายอีก
ข้างละสถาน สถานหนึ่งสมเด็จพระยาจารย์ว่าเป้นสถานพระจันทร์
ถ้าถูกเข่นนั้นอีกสถานหนึ่งก็ต้องเป้นพระอาทิตย์ รูปพระอาทิตย์ พระจันทร์
ก็พบ แต่ทั้งอยู่ที่อื่น ไม่ได้อยู่ในสถาน นอกจากเจ็ดสถานนี้แล้ว ยังมี
สถานเล็ก ๆ น้อย ๆ แทรกแซงอยู่อีกมาก หินหลังคาสถานที่ตกอยู่ก็เป็น
รูปพระสถูป แต่เป้นเพียง จะหมายความว่าโคมมุงกระเบื้องลูกฟูกก็ได้
นอกกำแพงออกไปเป้นเนินคสามชั้น มีสถานน้อย ๆ เรียงรอบทั้งสามชั้น
แต่พังเสียหมดแล้วเหลือแต่ฐาน จะเอาไว้เทวรูปองค์ใดบ้างไม่ทราบ เทวรูป
ที่เขาเก็บเอาไปเรียงไว้มีมากมาย มานึกได้ว่าพระพุทธรูปเขาคงถือเอาเป้น
รูปนารายณอวตาร คือ พุทธาวตาร เพราะเห็นรูปอวตารอื่นมีอยู่ เช่น
นสิงหาวตาร และ-ศรีวิกรมะเป้นต้น

๑๒.๐๐ น. กลับโฮเทล เอาหญิงงามชั้นแรกมาด้วย

๑๗.๒๐ น. ออกเที่ยวเดินเล่น พร้อมด้วยหญิงงาม หญิงโอ แม่โต เสือกเข้าไปดูใน
วังหน้า แล้วไปจนถึงบ้านเกาวนา

๑๙.๓๐ น. กลับถึงโฮเทล

ทรงวัดภาพหินสลักที่ บอรรอบดูร์

หน้าสถาน จันดิเสว
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงถ่าย

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๐

กราบตั้งโฮเตล เมืองยกยา

๑๐.๔๕ น. อาตมขันธ์รตเก่งแบกคาคกับหญิงอาม หญิงโฮ แม่โต นายแซม ทูลกระหม่อมทรงรถโคตย์ พร้อมด้วยหญิงอี หม่อมสมพันธ์ ตาอัคร ยกกันไปชมสถานจันตีสเว ไปเห็นสถานปรากฏว่าก่อสร้างด้วยหิน ฉล็กเจลาประนิต แต่พังเสียมากแล้ว เชื่อว่าเป็นด้วยเขามะร่าปีทำพิษ ลักษณะเป็นปราสาทใหญ่อยู่กลาง เป็นปราสาทเล็กเรียงรายรอบถึงห้าชั้น มีพระสถูปพระพุทธรูปตกเรียงเสียหายอยู่เกลื่อนกลาด ตามฝาก็ฉล็กไว้ล้วนแต่รูปพระโพธิสัตว์และตารารู้ได้ว่าเป็นสถานทางพระพุทธศาสนาแน่นอน แปลงก็ดีมาก รู้สึกประหลาดที่สถานทีนี้อยู่ในหลุมเหมือนพระธาตุไชยา พื้นทุ่งสูงกว่ามากเห็นได้ว่าสร้างมาตั้งแต่พันปีแล้ว อันสถานจันตีกะลาตัน จันตีสารี จันตีสเว จันตีสรมบานันเหล่านี้ เป็นสิ่งก่อสร้างที่อยู่ในหมู่เดียวกัน ใกล้ๆ กันทั้งนั้น เนื้อที่แห่งนี้จะต้องเป็นบ้านเมืองที่เคยรุ่งเรืองมาก่อน

๑๑.๕๐ น. พวกกันกลับ ผ่านสถานเสวน้อย กับสถานบุบรา เป็นปราสาทหินเชิงอยู่เป็นประธาน มีปราสาทย่อมเป็นบริวาร แต่ไม่ใหญ่ไม่สำคัญ ไม่ได้แหวะเข้าคูทั้งสองแห่ง เห็นปรากฏแต่ว่าเป็นสถานในทางพุทธศาสนาทั้งสองแห่ง เป็นอันว่า ปราสาทหินในที่นี้เป็นทางพุทธศาสนาทั้งสิ้น เว้นแต่สถานปรมบานันแห่งเดียวเป็นทางศาสนาพราหมณ์

๑๒.๑๕ น. กลับถึงโฮเตล ไปวันนี้จับผิดโปสตกาศจดผิดได้อีกอันหนึ่ง ปราสาทที่ซ่อมขึ้นใหม่ จคว่าปรมบานัน ที่ถูกเป็น จันตีสเว

วันศุกร์ ที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๐

กราบตั้งโฮเตล เมืองยกยา

เมื่อคืนนี้ไอมาก ได้หลับน้อย

๑๐.๐๐ น. ทูลกระหม่อมตรัสเรียกหมอมาปรึกษา หมอให้ยาแก้ไอขนานหนึ่ง ว่าเป็นยาแรง ห้ามยาแก้ไอขนานอื่นหมก

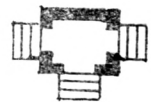
๒๑.๐๐ น. เขียนหนังสือฉบับ ๑ ถวายสมเด็จพระยาคำรง ทูลรายงานเรื่อง โบโร-
บุคุร์ (พระพุทธร)

มาได้ความรู้อันใหม่ว่า หมู่เทวสถานปรัมบานันนั้น หาได้ชื่อว่า
ปรัมบานันไม่ ปรัมบานันเป็นแต่ชื่อท้องที่ ตัวสถานชื่อว่า ลารา-ซองกรัง
(Lara Djonggrang) หมายถึงเมียพระศิว คือ พระอุมา เป็นภาษาชาวเก่า
ลารา ว่า พระนาง ซองกรัง เห็นจะตรงกับ โภควดี เคยถือกันมาว่าเป็น
เทวธิดาผู้ให้ความร่ำรวย นัยหนึ่งเรียกว่า เทวีศรี ปนเปกกับพระลักษมีอะไร
ยุ่งอยู่ พวกฮินดูมาเหยียดให้ที่หลัง

วันเสาร์ ที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๔๘๐

กรางดีโฮเตล เมืองยกยา

๑๖.๓๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปดู กราตณ คือ วังสุลต่าน ท่านให้เจ้าลูกเธอ
องค์หนึ่งคอยรับพา ดู วังนั้นเป็นหลายชั้นมาก แรกมีสนามหลวง เรียกว่า
อาโลน-อาโลน เข้าไปถึงศาลที่วินิจฉัยคดี เข้าไปอีกว่าเป็นที่ทำพิธี ลักษณะ
เป็นท้องพระโรงนอก เข้าไปอีกเป็นท้องพระโรงในและที่ประทับ ออก
ประตูหลังนั้นไปยังมีอีกสามชั้น เป็นแถวนอกและท้ายสนาม เธอพาดูรายาน
คานหามต่างๆ ดูที่เจ้าลูกเธออยู่ ที่อย่างสวนกุหลาบ ดูโรงม้า ดูที่เก็บ
ของห้องชาวที่และอื่น ๆ เธอพาอยู่มากอย่างน่าพอใจ พวกท้องพระโรง
ต่างๆ นั้นเขาจัดไว้เตรียมอวด แต่เธอพาไปดูวังอันไม่ใช่
ที่อวดทั่วไปด้วย ประตูวังนั้นคั่นทุกแห่งเข้าแล้วชนผนัง
เป็นลับแลอยู่ในตัวคั่นที่เขียนไว้

๑๘.๐๐ น. ลากลับโฮเตล ทูลกระหม่อมทูลว่าตั้งพระทัยให้ไปดู ๑๕ นาทีเท่านั้น แต่
เธอพาดูเสียชั่วโมงครึ่ง กลับมาเหนื่อยอ่อนนอนสลบไสล เข้าเย็นไม่ได้
กิน จนยามเศษจึงลุกขึ้นได้ กินน้ำชกด้วยเดียวแล้วก็นอน

ทูลกระหม่อมตรัสบอกว่า วันนี้ นอกจากเรียกตามภาษาชาวว่า
กราตน แล้ว ยังเรียกว่า อสุตานา ก็ได้ ที่ฝั่งพระศพเจ้าเรียกคล้ายกัน เปลี่ยน
เป็น อสุตานา เข้าใจว่าเป็นภาษาสกฤต

วันอาทิตย์ ที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๔๘๐

กรางด์ไฮเตล เมืองยกยา

เหตุกัวยเกิดการป่วยเจ็บไม่สบาย จึงเปลี่ยนโปรแกรมไปเป็นไป
เมืองสมารัง เพื่อจับเรือกลับเมืองบะตาเวีย

- ๑๐.๐๕ น. ไปด้วยรถสามล้อ หลังที่ ๑ ทูลกระหม่อม อาตม หนึ่งโอ แม่โต รถที่ ๒
หนึ่งอี หนึ่งอาม หม่อมสมพันธ์ ตาอัคร ส่วนรถประทุนของนายแหม่มคุมไป
ตามเคย ออกจากไฮเตลเมืองยกยาต้องย้อนทางไปมากะลัง
- ๑๐.๕๐ น. ถึงเมืองมากะลัง ผ่านไปถึงทางร่วมซึ่งมาแต่ไวโนโซโบ จึงตัดตรงขึ้นเหนือ
ไปทางใหม่ ต่อไปทางก็ขึ้นเขาปากกะทะ
- ๑๑.๐๕ น. ถึงเมืองอัมบรวา
- ๑๑.๓๐ น. ถึงหมู่บ้านชื่อ อุงเกร็ง ลงแอ่ง สะมารัง
- ๑๒.๐๕ น. ถึงเมืองสะมารัง (สัมปะหลัง) เข้าสู่ไฮเตล คุ ปาวิลโลน (Hotel du Pavillon)
ที่นี้อากาศร้อนรู้สึกเหมือนกรุงเทพฯ
- ๑๒.๔๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปโรงเจ็ก ชื่อ เกียต วัน เกีย ด้วยรถ ๒ หลัง เพื่อ
กินกับเข้าเจ็ก ด้วยไม่ได้ว่ากินกลางวันกับไฮเตลเขาไว้ คนไปมีตาอัคร
เปลี่ยนมาขึ้นรถหน้า นายแหม่มขึ้นรถหลัง
- ๑๓.๕๐ น. กินแล้วกลับไฮเตล

วันจันทร์ ที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๐

โฮเทล ดุ ปาวิลโลน เมืองสระบุรี

เมื่อคืนนี้ทูลกระหม่อมไม่ทรงสบาย ปวดพระบาท ไม่ทรงสบายมาหลายครั้ง ทรงพระปรารภจะเสด็จกลับโดยทางเครื่องบินมาหลายครั้งแล้ว ครั้งนี้เป็นเหมาะที่มายู่ในทางแห่งเครื่องบิน พอไม่ทรงสบายอีกก็ได้โอกาสที่จะเสด็จกลับ

๐๗.๐๐ น. เสด็จไปสนามบิน อาตมส่งเสด็จที่โฮเทลเพราะว่ารถคันขึ้น แต่ลูก ๆ กับแม่โต และตาอัคร นายแหม่มพากันไปส่งเสด็จถึงสนามบิน ๘.๑๕ น. จึงกลับมา

พรุ่งนี้จะยกกันกลับตามเสด็จไป ได้จัดกันตั้งนี้ – หญิงอี หญิงไต่กับตาอัคร จะกลับกับรถยนต์พร้อมด้วยของที่ไม่ต้องการใช้ ตรงไปตำหนักบันดุง ส่วนอาตม หญิงอาม แม่โต กับนายแหม่มจะกลับเรือ ไปขึ้นบะตาเวีย พรุ่งนี้โมงเช้า ทูลกระหม่อมตรัสสั่งนายแหม่มให้พักอยู่บะตาเวียคืนหนึ่ง คิดกันว่ารุ่งขึ้นจะไปตำหนักบันดุง เรื่องกลับจะเอาไว้คิดทีหลัง

๑๐.๓๐ น. เขียนหนังสือฉบับ ๑ ถวายทูลกระหม่อม บอกข่าวการกลับ ฝากหญิงอีไปถวาย

×

×

×

(สำเนา)

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๕๐

กราบทูลให้ทรงทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมได้ส่งหญิงอี หญิงไต่ และตาอัคร ให้ล่วงหน้ากลับกับรถยนต์ก่อน ส่วนเกล้ากระหม่อม หญิงอาม แม่โต กับนายแหม่ม กลับทางเรือ จะถึงบะตาเวียพรุ่งนี้เวลาโมงเช้า ควรจะไม่ต้องลำบากอะไร ด้วยจ้างรถเช่าบรรทุกกันไปจ้างรถไฟสามโมงเช้าไปบันดุง แต่นายแหม่มบอกว่า ฝ่าพระบาททรงกำหนดให้พักอยู่เสียที่บะตาเวียคืนหนึ่งก่อน ด้วยทรง

พระวิตกว่าเกล้ากระหม่อมจะเหนื่อย ความจริงไปในเรือก็เหมือนอยู่ที่บ้าน ขึ้นจากเรือก็เหมือนออกจากบ้าน ใช้เวลานั่งรถไฟไปบันดุงสองชั่วโมงเศษ จะไม่รู้สึกเหนื่อยเลยก็เหมือนกันกับเมื่อวันมาถึง และเหมือนกันกับวันไปไหน ๆ หรือจะมีกลางวันไปไหน ๆ ใช้เวลามากกว่าเสียอีกแต่ก็แล้วแต่จะโปรด เรื่องกลับเอาไว้มิคิดที่หลัง

(ลงพระนาม)

พรหม

×

×

×

วันอังคาร ที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๘๐

โฮเทล ดุ ปาวิลโลน เมืองสะมารัง

รายการ - ๘.๐๐ น. ส่งลูกกลับบันดุง

๑๑.๐๐ น. ไปลงเรือ

- ๐๘.๑๕ น. ส่งหญิงอี หญิงไอ กับตาอัคร ขึ้นรถยนต์ของทูลกระหม่อมกลับไปบันดุง
- ๑๐.๓๐ น. เหลืออีก ๔ คน คือ อาตม หญิงอาม แม่โต นายเข้ม พวกขึ้นรถยนต์เข้าไปทำเรือ บริษัท K. P. M. ทั้งนี้เป็นการเข้าใจผิด เพราะเขาว่าเรือจะออกเที่ยง คิดว่าไปขึ้นเรือเสียแต่ ๕ โมงเช้าจะเป็นดี แต่กลายเป็นต้องไปคอยเป็นสองชั่วโมงครึ่ง เพราะทำเรือในคอกกันคลื่นเขาทำแต่สำหรับเรือลำเดียว บรรทุกของจอด เรือใหญ่เข้าไม่ได้ ต้องมีเรือเล็กมารับคนออกไปส่งเรือใหญ่ เวลาบ่ายเที่ยงนั้นเป็นกำหนดเรือเล็กออกจากท่า จึงเป็นอันต้องไปคอยเป็นสองชั่วโมงครึ่ง เวลาจนเที่ยงเรือลากจึงมาจอดท่ารับคน ชื่อเรือ “วิลเฮมินา” เราก็ตกลงเรือนั้น
- ๑๒.๑๐ น. เรือออกพาไปขึ้นเรือใหญ่ชื่อ “เมอร์ก” (Merak) นอกคอกกันคลื่น ในเที่ยวเรือนั้นมีคนไปมากมาย เป็นเด็กมากที่สุด โอ้เอ้กันอยู่จน

๑๓.๓๐ น. เรือ “เมอร์” จึงออกไปปะตาเวีย ไม่สนุกสบาย เพราะคนจ่อแจ เต็กอีกทีก็
เปนอนันกินแล้วก็อยู่แต่ในห้อง

K.P.M ได้คำพิสดารอย่างนี้ Koninklijke Paketvaart Maatschappij

วันพุธ ที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๔๘๐

เรือ “เมอร์” ในทะเลชวา

- ๐๗.๓๐ น. เรือ “เมอร์” ถึงท่าตันหยงเพรียกปะตาเวีย องค์หญิงใหญ่รับสั่งทูลกระหม่อม
ลงมารับ ทรงจัดให้รถมารับหลังหนึ่ง กับว่าโฮเทลไว้ให้พักด้วย แต่ประธาน
โอกาสมาให้เลือกเอาตามใจว่าจะพักอยู่ปะตาเวียก็ได้ จะไปบันดุงก็ได้ จึง
ตกลงกันเปนอนันไปบันดุงโดยทางรถไฟ ๔ คนด้วยกัน ให้นายแหม่มคุมของ
ขึ้นรถยนต์กลับไปบันดุง
- ๐๘.๔๐ น. องค์หญิงใหญ่พาอาตม หึงฮาม แม่โต กับนายแหม่ม ขึ้นรถที่ทูลกระหม่อม
จัดประธานมาพาพวกกันไปสู่โฮเทลที่ทูลกระหม่อมตรัสสั่งให้ว่าไว้
- ๐๙.๑๕ น. ถึงโฮเทล ชื่อว่า เนเคอลัน ของใช้สำหรับตัวก็เอาไปรวมไว้ที่นั่นหมดแล้ว
ปล่อยนายแหม่มไว้คุมของ เรา ๔ คนไปสถานีรถไฟ แล้วให้รถกลับรับนาย
แหม่มบรรทุกของกลับบันดุง
- ๑๐.๐๐ น. รถไฟมาถึง เรา ๔ คนพากันขึ้นรถไฟออกไปบันดุง หยุดกลางสถานี
- ๑๒.๑๓ น. รถไฟเข้าถ้ำ ได้เอานาฬิกาจับดูเป็นเวลา ๖๕ วินาที
- ๑๒.๔๕ น. ถึงสถานี ไม่มีรถไปรับ จึงจ้บรถยนต์เข้าหลังหนึ่ง ให้พามาส่งตำหนักบันดุง
เข้าเฝ้าทูลกระหม่อม ได้ความว่าพระอาการทรงสบายคลายลง
- ๑๓.๕๐ น. นายแหม่มคุมของมารถยนต์กลับถึง

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๔๘๐

ตำหนักประเสบัน เมืองบันดุง

๒๑.๐๐ น. เขียนจดหมายฉบับหนึ่งถึงหญิงมารยาทร สั่งให้บอกนายห้างอีสต์เอเชียติกว่าจะไปกับเรือ “อัลเซีย” ซึ่งจะออกจากสิงคโปร์ไปปีนัง ในวันที่ ๑๐ สิงหาคม

วันศุกร์ ที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๔๘๐

ตำหนักประเสบัน เมืองบันดุง

- ๐๙.๓๐ น. ตื่นนอน หญิงอามเอาโทรเลขมาให้ ประหลาดใจหนักหนา เป็นโทรเลขพระยามานวราชเสวี ประธานสภาผู้แทนราษฎร ส่งมาแต่เวลา ๑.๕๑ น. เชิญในนามสมาชิกประชุมกันทางไปรวก ให้ไปเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พร้อมด้วยเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศ กับเจ้าพระยาวงษาประพันธ์ อะไรกัน จึงผลัดผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทั้งคณะ และส่งโทรเลขมาเวลา ๘ หุ่่ม ต้องมีเหตุโกลาหลอย่างสำคัญ แต่จะรู้ไม่ได้
- ๑๑.๐๐ น. (โดยประมาณ) ได้มีโทรเลขตอบไปว่ารับไม่ได้ ด้วยเหตุทุกสภาพโดยความชรา
- ๒๒.๒๐ น. ได้รับโทรเลขสมเด็จพระพันวัสสา ส่งเวลา ๒๑.๒๕ น. ว่าคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลาออก เพื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับทั้งพระราชวงศ์ การเข้าช่อกับขัน ขอให้รับเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ แม้แต่ชั่วคราว
- ๒๒.๕๕ น. ได้รับโทรเลขอีกฉบับหนึ่ง ในชื่อพระยามานวราช โทรเลขฉบับนี้ที่ออฟฟิศไปรษณีย์โทรเลขมีโทรศัพท์บอกมา ว่ามีโทรเลขรัฐบาลมาอีกฉบับหนึ่ง แต่ไม่มีคนจะเอามาส่ง แต่พอหญิงเล็กไคยีนก็ผูกคอกขึ้นเอารถออก ขับไปออฟฟิศโทรเลข เอาตาอัครไปออกหน้ารับโทรเลขมาเพราะอยากรู้ความโทรเลขนั้นส่งเวลา ๒๒.๑๐ น. มีใจความว่า ได้นำความในโทรเลขของ

อาตมขึ้นปรึกษาในสภาผู้แทนราษฎร มีความเห็นรวมกันเป็นเอกฉันท์ ว่า
ขอให้อาตมรับ ได้กราบทูลสมเด็จพระพันวัสสา ก็ทรงพระคำริเห็นชอบ
ด้วยแล้ว

วันเสาร์ ที่ ๓๑ กรกฎาคม ๒๔๘๐

ตำหนักประเสบัน เมืองบันดุง

๑๑.๐๐ น. (โดยประมาณ) ได้มีโทรเลขตอบไปกรุงเทพฯ ๒ ฉบับ

๑. ถวายสมเด็จพระพันวัสสา ว่ารับเป็นประธานคณะผู้สำเร็จ
ราชการแทนพระองค์ไม่ได้ ด้วยร่างกายทุพพลภาพลง จะทำ
การหรือจะรับผิดชอบในสิ่งใด ๆ ไม่ได้ทุกอย่าง
๒. ถึงพระยามานวราช ว่าคำตอบ (เชิญเป็นประธานคณะผู้สำเร็จ
ราชการแทนพระองค์) ได้ตอบโทรเลขวานี้แล้ว

วันจันทร์ ที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๘๐

ตำหนักประเสบัน เมืองบันดุง

๒๐.๔๐ น. หึงไอนำเอาหนังสือส่งทางเครื่องบินมาให้ฉบับ ๑

๑. ลายพระหัตถ์สมเด็จพระยาจารย์ ตรัสบอกข่าวได้รับหนังสือซึ่งมีไปถวายแด่ยกยา กับเรื่องอื่นๆ

วันพุธ ที่ ๔ สิงหาคม ๒๔๘๐

ตำหนักประเสบัน เมืองบันดุง

๒๒.๓๐ น. เขียนหนังสือสองฉบับ

๑. ถึงพระงั่ว บอกความเคลื่อนไหว
๒. ถึงพระยาเทวา สมโพนิกถา

×

×

×

(สำเนา)

ตำหนักประเสบัน เมืองบันดุง

วันที่ ๖ สิงหาคม ๒๔๘๐

พระยาเทวธิดา

คิดถึงเหลือเกิน ฉันจะออกจากเกาะชวาวันที่ ๗ เดือนนี้ไปปีนัง ที่นั่นจะอยู่เป็นที่ แม่
ว่ามีธุระจะส่งหนังสือไปถึงก็ได้ง่าย แอคเครส Cinnamon Hall 206 Kelawei Road Penang

เห็นในหนังสือพิมพ์ “บางกอกไทมส์” ลงกำหนดราชการเข้าปริมพรรษา เข้าใจว่า
เก็บจากหมายกำหนดการสำนักพระราชวัง เห็นว่าตามที่ใช้คำ “ปริมพรรษา” นั้น เพราะมี
คำคู่กันว่า “ปัจฉิมพรรษา” อยู่ แต่พระเถระผู้รู้ท่านว่าคำ “ปัจฉิมพรรษา” นั้น สำหรับใช้
ในปีมีอธิกมาส อธิกมาสทางอินเดียเขาเพิ่มกันอยู่หลายเดือนเท่าที่จำได้ มีเดือน ๘ สองหน
(ปุพฺพสาฬหมาส อุตฺตรสาฬหมาส) เดือน ๑๐ สองหน (ปุพฺพมฆกมาส อุตฺตรมฆกมาส)
เดือน ๑๒ สองหน (ปุพฺพพคฺคมาส อุตฺตรพคฺคมาส) เดือน ๔ สองหน (ปุพฺพผกฺคมาส อุตฺตร
ผกฺคมาส) วันเหลือครบใกล้เคียงเดือนเหล่านั้นเดือนไหน เขาก็จัดเพิ่มเดือนนั้นขึ้นเป็นอธิกมาส
ถ้าอธิกมาสมาภายหลังเดือน ๘ ก็ต้องเข้าพรรษาแรมค่ำ ๑ เดือน ๙ จึงใช้คำเรียก “ปัจฉิม
พรรษา” แต่เราเพิ่มอธิกมาสแต่เดือน ๘ เดือนเดียว คำ “ปัจฉิมพรรษา” ก็ไม่ต้องใช้
อรรถาธิบายดังนี้ จะผิดถูกอย่างไรก็ตาม “ปัจฉิมพรรษา” นั้นเราไม่ได้ทำอะไรกัน เมื่อเป็น
ดังนั้นคำ “ปริมพรรษา” ก็ไม่จำเป็นต้องใช้ ใช้แต่ว่า “เข้าพรรษา” เท่านั้นก็ควรจะพอแล้ว
พระท่านอธิษฐานเข้าพรรษาท่านก็ว่า “อิมสุมิ” อาวาเส อิมิ เตมาสํ วสุสํ อุเปมิ” ท่านไม่ได้
ว่า “ปริมวสุสํ อุเปมิ”

ฉันได้เข้าไปดูวังสุลต่านเมืองยกยา แต่ไม่ทราบว่าคุณจะได้เคยเข้าไปดูหรือหาไม่
ถ้าจะเล่ามาให้ท่านฟัง แม้ท่านได้เคยเข้าไปดูแล้วก็จะชดดิฐ จึงคงไว้ก่อน การที่ฉันเข้าไปดู
ไม่ใช่ไปในงานพิธีอย่างใดขออนุญาตเขาเข้าไปดูเฉยๆ สุลต่านก็ใจดีจัดให้ลูกเธอคนหนึ่งนำดู

ขอสารภาพความเหลวว่าเมื่อเล็ก ๆ ได้ยินคำ “ยายกะตาทำนาบนโคก” และ “ยาย
กะตาทำนาบนเขา” นึกว่าเป็นคำผูกขึ้นล้อกันเล่น จะเป็นจริงไปไม่ได้ แต่เมื่อได้ไปถึง
เมืองชวาจึงได้รู้ว่าเป็นอย่างจริง

(ลงพระนาม)

วันพฤหัสบดีที่ ๕ สิงหาคม ๒๔๘๐

ตำหนักประเสบัน เมืองบันดุง

- ๑๑.๐๐ น. ให้หญิงใหญ่พาไปเบงกนิเคอลันคิช เบิกเงินใช้หนี้ทุลกระหม่อม และเบิกเงินสตไปใช้ในวันหน้าว่าจะไปพันเกาะชวด้วย ๆ ออกจากเบงกไปเที่ยวตามร้าน คุหาซื้อตุกตาไม่ไหว มีแต่ทำไม้ตี กับฝรั่งเขาสอนให้ทำ ซื้อไม่ได้ ในที่สุดหญิงใหญ่แะซื้อขนมที่ร้านท่านย่าแล้วกลับ
- ๑๒.๓๐ น. ถึงตำหนักประเสบัน
- ๑๔.๓๐ น. แม่โตพาไปคุตันชิตที่หลังตำหนักข้ามฟากด้วยมีเจตนาจะใคร่เห็น เพราะกลัวจะเสียไป มาชวาทั้งที่ไม่ได้เห็นตันชิต อันเปนไม้ในเมืองชวา เรียกชื่อว่า “จังกาลิง” ไม่มีงามเลย แต่ยอมให้อภัย เพราะสิ่งทั้งปวงในตันชิตใช้ได้หลายอย่างนัก จึงมีคนข่มเหงตักรอนอะไรต่าง ๆ เสียมาก ไม่ได้เห็นธรรมชาติของมัน ต้นเปนกาบ ๆ รอยพื้น เอาใบไปมวนบุหรี ชอกกาบมีรกดักเอาใบยัดนมเก้อก็ได้อีกได้ ใบเปนพวกใบมะพร้าว ลูกออกเปนทะลายเปนพวงคล้ายเตาร้าง ลูกมีสัณฐานเหมือนลูกโตนดแต่เล็กเท่าลูกหมาก ข้างในมีสามห้อง แต่บอกละสองห้อง มีเนื้อแต่ห้องเดียว เขาเอาเนื้อมาต้มใส่ในกาเผขาย ยางในลูกถูกเนื้อแล้วก็คั้น เขาเอาเผาไฟเสียก่อนแล้วผ่าควักเนื้อจึงไม่คั้น ทำน้ำตาลได้ด้วย มีน้ำตาลสดแห่งตันชิตเที่ยวเร่ขาย แต่ลูกชิตเข่อ้มเช่นขายกันในเมืองไทย ไม่เห็นทำขายกันที่เมืองชวา
- ๒๐.๓๐ น. แจกของให้แก่หัวหน้าน้ำมหาดเล็ก ๑ ข้าหลวง ๔
- ๒๒.๓๐ น. ให้ซองแก่หลวงทิพและนายแหม่ กับมอบเงิน ๕๐ เหรียญให้หลวงทิพจัดการแจกมหาดเล็ก ข้าหลวง มากน้อยตามเหนื่อยมากน้อย

เวลาเดียวกัน ทุลกระหม่อมประทานพระรูปแก่ทุกคนในครอบครัว
ทั่วกัน

วันศุกร์ ที่ ๖ สิงหาคม ๒๔๘๐

ตำหนักประเสบัน เมืองบันดุง

รายการ - ๑๐.๐๐ น. กำหนดขึ้นรถไฟกลับ ไปสู่เมืองบะตาเวีย

วันนี้เช้า กำหนดทูลลาทูลกระหม่อมกลับ มีหัวหน้าข้าหลวงกลางคนมหาดเล็ก ข้าหลวงกลางคนคอยหาโอกาสมากราบนบซบไหว้ส่ง ได้แสดงความพอใจให้พรแก่เขา ส่วนที่ห้องใหญ่ในตำหนัก เจ้านายพากันมาประชุมส่ง มี ทูลกระหม่อม กรมหลวงทิพยรัตน์ พระองค์หญิงเหม องค์หญิงสามองค์ หญิงประสงค์ หญิงสัน หญิงเพี้ยน แดมหม่อมสมพันธ์ด้วย

๐๙.๕๐ น. ทูลลาทูลกระหม่อม กรมหลวงทิพยรัตน์ ลาหญิงประสงค์ หญิงสัน หญิงเพี้ยน ขึ้นรถยนต์พร้อมด้วยลูก ๆ กับแม่โต ทาอัคร ไปสู่สถานีรถไฟ พระองค์หญิงเหม กับองค์หญิงสามองค์ หม่อมสมพันธ์ หลวงทิพยรัตน์ นายเข้มพากันไป สถานีรถไฟด้วยเพื่อส่ง เว้นแต่องค์หญิงใหญ่กับนายเข้มจะไปด้วยกันจนถึงบะตาเวีย ส่วนหลวงทิพยรัตน์นี้จะคุมของที่เหลือไว้ ตำหนักบันดุงไปส่งลงเรือฟุ้งนี้ ครั้นได้เวลารถไฟจะออก จึงลาท่านที่มาส่งเพียงสถานีด้วยน้ำใจผูกพันที่จะจากกัน เวลา

๑๐.๐๗ น. รถไฟออกไปบะตาเวีย เวลา

๑๐.๓๗ น. ถึงตำบลสาวัดสาอัท รถไฟเข้าถ้ำ คราวนี้สอบเวลาได้แน่นอนว่า ๖๘ วินาที

๑๑.๒๕ น. รถไฟหยุดที่สถานีปุรวาการตะ เพื่อหลีกรถ

๑๑.๔๕ น. รถไฟหยุดสถานี จิกัมเปก ครู่หนึ่งแล้วเดินต่อไป

๑๒.๔๐ น. รถไฟหยุดสถานี เมสเทอ คอเนลิส ครู่หนึ่งแล้วเดินต่อไป

๑๒.๕๐ น. ถึงสถานีบะตาเวีย เราพากันลง ทูลกระหม่อมส่งรถยนต์ให้มารับหลังหนึ่ง องค์หญิงใหญ่พาขึ้นไปสู่โฮเตล เดส กาเลเรียส์ (Hotel des Galeries) นายเข้มกับตาอัครคุมของตามไป ครั้นสมมตห้องเอาของเข้าห้องแล้ว

๑๓.๒๕ น. องค์หญิงใหญ่พาไปกินเจ๊ก ที่โรงเตียมเบ้งหง

- ๑๔.๕๐ น. กลับ องค์หญิงใหญ่พาขัณฑ์เที่ยวชมเมือง คุณุสรณ์ พ้นข้อผู้ซึ่งมาจับเอา เกาะขวานนี้ทำด้วยศิลาเหลืองอย่างบ้า ๆ สมัยใหม่ไม่น่าชม
- ๑๕.๑๕ น. กลับถึงโฮเทล ถูกเข้า ๕ ชั่วโมงติดจะอ่อนเพลีย แต่กระนั้นเวลาเย็นเธอยังคอยเอาตัวไปเที่ยวร้าน แต่ไม่ได้ไปกับเธอ เธอไปกับลูก ๆ เวลาค่ำเธอพาลูกไปกินเจ๊กอีกปล่อยอาคมกับแม่โตไว้กินที่โฮเทล กินแล้วกลับมา เธอพาหญิงอื่น หญิงอื่นไปคุหนั่งอีกเป็นอันเวลามีเท่าไรเธอใช้ไปในการสนุกวันเรียงจนสิ้น

วันเสาร์ ที่ ๗ สิงหาคม ๒๔๘๐

โฮเทล เดส กเลเรียส์ เมืองบะตาเวีย

รายการ - ๑๖.๐๐ น. เรือ K.P.M. ออกไปสิงคโปร์

- ๒๑.๐๐ น. เขียนหนังสือถวายทูลกระหม่อมชายฉะบับ ๑
- ๐๙.๓๐ น. หญิงใหญ่พาพวกเรา ๖ คนขึ้นบรรทุกรถของทูลกระหม่อมไปคูมิวเซียม มิวเซียมที่นี่ดีมาก แต่หมดดีที่มีเวลาน้อย ได้ดูดีถ้วนแต่รูปภาพลัทธิหิน เครื่องสำริด กับเครื่องทองเท่านั้น ส่วนของประจำชีพชนชาวชวาคุไม่ทั่ว เพราะไม่มีเวลาพอ ในพวกรูปหินมีติดอยู่ ๔ รูป เป็นรูปพระศิว พระศิวคัสตย พระวิษณุ พระพรหม โตกว่าคนเล็กน้อย จดว่าเอามาแต่สถาน “บานน” (อยู่ที่ไหนไม่ทราบ) กับได้เห็นรูปเทวดาขี่คอพาหนะเหมือนที่เตียง คือขึ้นที่ กรุท หงส์ รูปหงส์ก็ทำเป็นคนใส่หมวกเป็นหัวห่าน จดไว้เรียกชื่อว่า ตรีปรัช
- ๑๑.๔๕ น. หญิงใหญ่พาไปกินเข้ากลางวันโรงเตียมใต้ตง
- ๑๓.๑๐ น. กินเข้าแล้วเธอพาไปสวนเลี้ยงสัตว์ แต่ไปถึงจนบ่ายโมงครึ่ง เขาไม่ยอมขายตัวให้เข้าดู เขาว่าปิดประตูสวนแล้ว จึงเลยไปท่าเรือบริษัท K.P.M. ถึงนั้นพอดีร่วมกับนายเข้มพาข้าหลวงสาว ๓ คนซึ่งจะกลับกรุงเทพฯ ด้วยเรือลำเดียวกันก็ไปถึง เข้าในเขตท่าของบริษัท เขาต้อนรับเข้าพักในตึกพักก่อน เพราะเรือยังไม่พร้อมที่จะให้ลง

๑๓.๕๐. น. พวกข้าหลวงเขาส่งหนังสือให้ฉบับ ๑

๑. หนังสือหญิงมารยาตร ตอบหนังสือซึ่งมีไปถึงให้ช่วยบอกห้างอีสตเอเชียติกว่าจะไปปีนังด้วยเรือ Alsia บอกว่าบอกแล้ว เขาจะให้เอเยนต์ของห้างที่สิงคโปร์เป็นธุระให้ทุกอย่างตั้งแต่ไปถึง ตอนท้ายเกาะเรื่องวุ่นวายในกรุงเทพฯ ตัดหนังสือพิมพ์ส่งมาให้ด้วย หนังสือฉบับนี้คงจะหลุดไปบ้านลุง ข้าหลวงสาวเขาจึงนำมาให้

๑๔.๐๐ น. หลวงทิพยหอบของพระร่วงมาถึง ขนลงประทุกเรือ

๑๔.๔๕ น. พร้อมกันลงเรือลำที่จะกลับ ชื่อว่า “ออป เทน โนร์ต” (Op Ten Noort) แสดงหนังสือสำคัญและรับมอบห้องเอาของเข้าแล้ว นั่งพักผ่อนอยู่บนคาน้ำฟ้ามีคนมาเนื่องๆ ผิดต่างๆ จะโดยสานไปก็มี มาส่งกันก็มี จนแน่นไปทั้งนั้นที่แรกหนีเข้าห้องอ่านหนังสือ ค่อยยังชั่วไปหน่อย

๑๖.๑๕ น. หญิงใหญ่ลากลับ แสดงอาลัยต่อกัน ได้ฝากหนังสือไปถวายทูลกระหม่อมชายและแสดงไมตรีต่อหลวงทิพยกับนายแหม่มด้วยกายและวาจา แล้วส่งท่านทั้งสามนั้นกลับถึงกะไคเรือ

๑๖.๔๐ น. มีคนมาหา พูดเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง ต้องวิ่งตามตาอัครมาเปนม้าม พูดกันไต่ความว่าเป็นคนในสถานกงสุลสยามมาเพื่อส่ง ตัวกงสุลไม่อยู่ ต่อไปไม่รู้สึกพลุกพล่านเวียนหัวคนมาแน่นกันหนัก ต้องหนีเข้าห้อง

๑๖.๔๕ น. เขาตีฆ้องไล่คนที่มาส่ง สัญญาว่าเรือจะออก พวกมาส่งต่างก็ลากันลงเรือไปแม้กระนั้นคนโดยสารก็มากเต็มที

๑๗.๐๐ น. เรือออก เดินมุ่งหน้าไปสู่เมืองสิงคโปร์ เวลาตอนกลางคืนมีคลื่นเล็กน้อย

๑๔

(สำเนา)

Hotel des Galeries, Batavia

วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๔๘๐

กราบทูลทูลราชฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมทูลลามามาเมื่อวานนี้ ได้ชะโมยเอาหนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ซึ่งค้าง
อ่านอยู่ ๒ ฉบับไปอ่านตามทางด้วย คือฉบับ วันที่ ๓๐ กับ ๓๑ กรกฎาคม

ในฉบับวันที่ ๓๐ มีระบุถึงเลือกผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ใหม่ ออกชื่อเกล้า
กระหม่อมกับเจ้าพระยาสองคน และว่าเกล้ากระหม่อมไม่อยู่ จะต้องถามดูก่อน แล้วเจอถึงผู้
จะเป็นนายกรัฐมนตรีก็ไปลงพระยาพลตามเดิมนี้เอง ฉบับนี้ไม่ให้ความรู้แปลกอะไรไป
แต่ในฉบับวันที่ ๓๑ นั้นให้ความรู้แปลกมา มีคำตอบอินเตอวิวหนังสือพิมพ์ ของท่านพวก
รัฐมนตรีผู้ซึ่งที่คืนก็แก้ตัวนั้นแหละ แต่มีข้อควรสังเกตที่คำของพระยาฤทธิอัคนีชัดว่า
ได้ขออนุญาตซื้อต่อประธานคณะผู้สำเร็จราชการอนุญาตแล้ว สมด้วยพระดำรัสฝ่าพระบาท
ว่าพวกเหล่านั้น ถ้าไม่รู้สีก้าวว่ากิลติแล้วจะลาออกทำไม

เกล้ากระหม่อมได้ส่งหนังสือพิมพ์บางกอกไทม์ซึ่งชะโมยไปกลับมาถวายนี้แล้ว ได้กา
ข่าวซึ่งกล่าวแล้วนั้นมาด้วยนี้แล้ว แต่ถ้าครั้นที่จะทรงให้องค์หญิงองค์ใดองค์หนึ่งเธออ่าน
เล่าถวายก็ได้

ที่ปะตาเวียอากาศร้อนเหมือนเมืองไทย รู้สึกร่างกายขยับจะถูกกัน ได้ไปเห็นอนุสรณ์
พันชอส (หรืออ่านอย่างไรไม่ทราบ) นั้นแล้ว ดูออกจะเลวกว่ารูปถ่ายที่ได้เห็นไปตามเคย
เห็นจะเป็นด้วยมันหยาบ รูปถ่ายนั้นมันลดส่วนเล็กละเอียดลงไม่ได้เห็นสิ่งที่หยาบจึงคิดว่า

ในที่สุดขอถวายโมทนาพระเดชพระคุณ อันได้ทรงพระกรุณาโปรดประทานอนุเคราะห์
ให้ได้ความสุขสนุกสตกสันต์ทั้งครอบครัวอีกครั้งหนึ่ง เปนพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ ขอ
ถวายบังคมแทนฝ่าพระบาทหมกด้วยกัน

(ลงพระนาม)

วันอาทิตย์ที่ ๘ สิงหาคม ๒๔๘๐

เรือ “ออป เตน โนร์ด” ในทะเลชวา

๐๗.๔๕ น. ตื่นนอนขึ้นด้วยเสียงเคาะ นึกว่าใครมาเคาะประตูเรียก เปิดออกไปดู ไม่มีใคร เปิดหน้าต่างออกเห็นฝนลงเม็ดหยดตามราวเรือ

มีกระดานป้ายนายเรือเขียนประกาศว่า เวลาประมาณ ๑๑.๔๐ น. จะถึงมุนตกให้ตั้งนาฬิกาตอยหลัง ๑๐ นาที

๑๒.๐๐ น. (ตามเวลาซึ่งยังไม่ได้ตอยเข็มนาฬิกา) ถึงมุนตก (Muntok) เป็นตำบลซึ่งอยู่ที่หัวแหลมเกาะบังกา (Bangka) อันเคียงเกาะสุมาตราอยู่ทางเหนือ มีทะเลเป็นช่อง ที่ตำบลนี้มีผู้คนมาก มีเหมืองดีบุก มีเรือสตีมล้นซ์ฟ่วงเรือบลลงมารับคน มีคนที่โดยสารมาในเรือ “ออป เตน โนร์ด” ถ่ายลงเรือเล็กที่มารับนั้นไปขึ้น มุนตกมาก มีทั้งฝรั่ง ทั้งพวกอายซัน และพวกหัวเห็ดลงเรือกลไฟ พวกกรไปเรือบลฟ่วงพร้อมทั้งหีบของ ประมาณดูไม่ยอมกว่า ๒๐ คน แต่แม้กระนั้นคนโดยสารมาในเรือก็รู้สึกว่าร่องลง ได้ตั้งนาฬิกาตอยหลัง ๑๐ นาทีตามคำสั่งนายเรือ เวลาอันกล่าวต่อไปข้างหน้าจะเป็นเวลาที่ตอยหลังแล้ว

๑๒.๑๕ น. เรือออกเดินต่อไป

๒๒.๐๐ น. (โดยประมาณ) เขียนหนังสือฉบับ ๑

ถึงหญิงมารยาตร ตอบหนังสือซึ่งได้รับเมื่อวานนี้ขอบใจเธอ ได้ฝากผู้ช่วยกงสุลเมื่อวันรุ่งขึ้นให้ช่วยส่งไปรษณีย์

วันจันทร์ ที่ ๙ สิงหาคม ๒๔๘๐

เรือ “ออป เตน โนร์ด” ในทะเลจีน

๑๖.๓๐ น. เรือถึงตันหยงปากา เมืองสิงคโปร์ เข้าจอดสะพานท่า ในไม่ช้า ผู้ช่วยกงสุลสยาม กับเอเยนต์และผู้ช่วยห้างอีสตเอเชียติกก็ลงมามากต้อนรับ ในการที่เอเยนต์ห้างอีสเอเชียติกมาต้อนรับนั้น เพราะห้างในกรุงเทพฯ เขาสั่งมาให้ช่วยทุกอย่าง ด้วยเหตุระหม่อมชายทรงพระเมตตาสั่งผูกเรือ “อัลเซีย”

ประธาน กับทั้งอาตมกับบอกหญิงมารยาตไป ว่าจะไปนั่งด้วยเรือ “อัลเซีย” ให้ออกนายห้าง เขารู้ความทั้งสองทางจึงสั่งมาด้วยความเอื้อเฟื้อ

พอกินอาหารเช้าแล้ว ออกมาจากห้องเลี้ยงก็พบ หลวงวุฒิสาร เณตินติ กงสุลสยามมาต้อนรับ กับ นายพื่อน ฤทธาคนี ออกไปเรียนการบิน ที่ยุโรปกลับมาพักอยู่บ้านกงสุลสยาม จึงพากันมาเยี่ยมต้อนรับ สนทนากัน อยู่ช้านาน คอยผู้ช่วยซึ่งกงสุลใช้ให้ไปหารถ จนได้มาถึงแล้ว

- ๐๙.๒๕ น. ฝนลงเม็ด กงสุลพาตราฝนไปสู่น้ำตกด้วยกันทั้งครัวเรา นำให้พบกับ ภรรยาเขา ก็ดีตอก ที่ได้ไปเยี่ยมบ้านกงสุลเป็นการเจริญทางไมตรีไม่มีหนี้ติดค้าง
- ๑๐.๓๕ น. กงสุลจัดการให้นายพื่อนพาลูกสามคนขึ้นรถหลังหนึ่งไปเที่ยวร้าน ด้วยลูกอยากซื้อของส่วนตัวกงสุลพาอาตมกับแม่โตขึ้นรถอีกหลังหนึ่งไปชมสวน โบตานิ และไปชมสระน้ำประปา แล้วพาไปส่งขึ้นเรือ “อัลเซีย” ซึ่งจอดอยู่ที่ท่าคันหยงปากน้ำเหมือนกัน
- ๑๑.๔๕ น. ไปถึงเรือ “อัลเซีย” พนักงานเรือต้อนรับมอบห้องให้ ส่วนตัวกงสุลนั้น กลับไป ว่าจะไปตามลูกๆ กลับจะหลงมาไม่ถูก แต่ใช้เวลา ๕ นาทีเท่านั้น
- ๑๑.๕๐ น. นายพื่อนก็นำลูกๆ มาถึง แล้วลากลับไป
- ๑๒.๓๐ น. ขึ้นไปบนดาดฟ้า พบกงสุลกำลังลงจากเรือกลับเหมือนกัน มาเมื่อไรก็ไม่ทราบ
- ๑๓.๐๐ น. กินเช้ากลางวัน บริษัทเรือเขาเลี้ยงอย่างอิมพีฟมัน ในระหว่างกินอาหาร ได้รับหนังสือฉบับ ๑

๑. ลายพระหัตถ์สมเด็จพระยาจักร์ ตอบหนังสือลงวันที่ ๒ ซึ่งบอกกำหนดไปถวาย ว่าไปนั่งด้วยเรือ “อัลเซีย” ตรัสบอกว่าจะคอยรับ

กงสุลเตรียมการต้อนรับมากมาย เห็นจะพาไปชมสวนเลี้ยงสัตว์ และค่าจะพาไปกินญี่ปุ่น เหลือกำลังจะรับรอง จึงสั่งลูกให้ไปแทนตัวแล้ว อาตมก็นอน

- ๑๕.๓๐ น. (โดยประมาณ) กงสุลกัปหลวงรณผู้ช่วย มารับเอาลูกสามคนไปคูนสวนสัตว์ และกินน้ำชาที่ร้านญี่ปุ่น
- ๑๘.๑๕ น. กลับมาถึงเรือ
- ๑๙.๐๐ น. กงสุลมารับไปกินญี่ปุ่น ได้ให้แม่โตกับหญิงอื่น ทาอัครไป
- ๒๒.๓๕ น. พวกไปกินญี่ปุ่นกลับ กงสุล ผู้ช่วย นายพื่อน มาส่งและมาลาตัว ได้แสดงความชอบใจให้พรเขา

กงสุลสยาม เป็นที่ หลวงวุฒิสารเนตินติ
 ผู้ช่วยกงสุลสยาม ชื่อ นายเมียงลัน
 นายพื่อน เป็นที่ หลวงรณนภาภาศ ทหารบิน

วันอังคาร ที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๔๘๐

รถยนต์ “อัลเซีย” ในทะเลช่องมะละกา

- ๐๖.๐๐ น. เรือออกจากสิงคโปร์ไปมะละกา
- ๐๙.๓๐ น. เปิดเตารัศมีเรือประชุมซ่อมเรือแตก เราต้องสวมเครื่องไลฟ์เบลต์ ขึ้นไปประชุมบนคาน้ำฟ้า เขาแจกใบพิมพ์ บอกชื่อพนักงานเรือ ชื่อคนเดินสาน บอกที่เรือแวนมีกำหนดวันตีมาก
- ๑๕.๓๐ น. ถึงเกาะมะละกา เรือหยุดจอดทอดสมอ ทีมล่าบอกคนซึ่งมีกิจแก่เมืองนี้ มองดูทางช่องหน้าต่างเรือ เห็นเรือจอดท่า เห็นหมู่ตึกกว่าบ้านเรือน ไกลลิบๆ เห็นเรือกลไฟเล็กสามลำ ลากเรือลำเลียงออกมาหลายลำ ที่เป็นเรือเปล่าสำหรับขนของขึ้นก็มี ที่เป็นเรือประทุนก็หีบไม้เข้าใจว่ายาง เอามาประทุนเรือก็มี นายเรือเขารับว่าจะจัดให้ขึ้นไปชมเมืองก็ได้ แต่ท้อใจที่มันไกล ไปก็เห็นเท่ากบิเหนาข้ามมะละกา แค่นี้ก็ร้อนเต็มที ทั้งเข่าก็ไม่มีอะไรดู เป็นเมืองเล็ก ๆ ขาว ๆ แจ่มมาก ประโยชน์ที่ขึ้นไปก็เห็นจะไม่มีอะไรนอกจากได้กินเจ็ก แต่ก็กินเข้ากลางวันเสียอึดแล้ว ส่วนลูก ๆ อยากขึ้นไปเที่ยวก็อนุญาตให้ขึ้นไป ส่วนตัวเองนั้นนอนอยู่

- ๑๙.๑๕ น. ลูกๆ กลับจากเกาะมะละกอลงมาเรือ ให้การว่าลักษณะเป็นเมืองตะวันออก ไม่เป็นเมืองฝรั่ง มีเจ็กมาก มีบ้านร้านเจ็กมาก ไม่มีห้างฝรั่ง มีวัดเจ็กแซกงามๆ
- ๑๙.๓๕ น. เรือออกมุ่งไปสู่ปอตสเวตเตนแฮม

วันพุธ ที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๔๘๐

เรือยนต์ “อัลเซีย” ในทะเลช่องมะละกา

เมื่อคืนวานนั้นนอนหลับไม่ติ มีตัวอะไรก็คอยชักตัวยุ่ง แต่เช้าว่า สิงคโปร์ไม่มียุ่งก็ชักยากเพราะไม่เห็นตัว แต่เมื่อคืนนั้นนอนสบาย ไม่มีอะไร กวน เพราะเรือเดินอยู่ในทะเล จนเวลา ๓.๐๐ น. พายุฝนพัดเข้าหน้าต่าง ลูกขึ้นจะปิดหน้าต่างก็พอดีหญิงอำมลูกขึ้นมาปิดให้ หาไม่ลำบากเพราะต้อง ไขคองหนักแรงมาก

- ๐๖.๓๐ น. ถึงปอต สเวตเตนแฮม (Port Swettenham) เรือเข้าจอดเทียบท่าฯ ที่นี้เป็น ปากอ่าวแห่งแม่น้ำอันหนึ่ง เข้ามาจนล้นทะเล เข้าใจว่าเป็นปากอ่าวแม่น้ำ กลัง มีสะพานจอดเรือใหญ่ได้สองสามลำ มีรถไฟประทุกสินค้า มีโรงภาษี พั่นท่าขึ้นไปมีตึกบ้านโรงแถวบ้างพอสมควร ทำนี้อาจไปถึงเมือง กวาลาลุมปูร์ได้ นึกอยากจะขึ้นไปชมแต่ไม่ทราบจะกินเวลาสักเท่าไร ลงปากว่า ๒ ชั่วโมงครึ่ง ลงปากว่า ๒ ชั่วโมงทางปากว่าครึ่งชั่วโมง แต่พอดี ตาอัคร พาฝรั่งคนหนึ่งมาให้ ชื่อ มิสเตอร์ เคลาเซน (C. Clausen) เป็นคนเคยอยู่ที่กวาลาลุมปูร์มาก่อน บัดนี้จะไปเมืองนอกเพื่อพักผ่อน รับอาสาจะพาไปเที่ยว ว่าทางไม่กว่าชั่วโมงหนึ่ง จึงเป็นการตกลงกัน เวลา
- ๐๙.๔๐ น. พาขึ้นลงจากเรือขึ้นรถยนต์เข้า ๒ คัน อาตม หญิงโธ แม่โธ นายเคลาเซน คนหนึ่ง หญิงอี หญิงอำม ตาอัคร คนหนึ่ง ไปแวะรับน้ำมันครึ่งหนึ่งแล้วจึงไป ทางไปเป็นที่ราบเป็นสวนมะพร้าว สวนยาง สวนมังคุด สลับกันไปกับที่ว่าง เป็นตะกาด

- ๑๐.๑๐ น. ถึงเมืองกลัง เป็นเมืองเล็ก พื้นที่เป็นเนินแหวะเวียนคูลวนสุดท้านสะลั่งอเจ้าเมือง และคูลุเหว้าสำหรับจวน ทำอย่างแขกอรับท่งนงามดี แล้วข้ามสะพานแม่น้ำกลังอันกว้างใหญ่ ตรงไปกวาลาลัมปूर มีสวนอย่างว่ามาแล้วตามเนินตลอดไป แต่ที่กร้างว่างอยู่ก็ยังมีบ้าง ที่กำลังกันสร้างจะทำไรทำสวนก็มีบ้าง
- ๑๐.๕๕ น. ถึงกวาลาลัมปूर แม้แต่เที่ยวแซ่เขื่อนเสียสิ้นเวลาเพียงชั่วโมงหนึ่งกับ ๑๕ นาทีก็ถึง เห็นที่ว่าการเมืองเป็นตึกฝรั่ง สถาปนาไฟกับที่ว่าการรถไฟกับศาลเป็นตึกอย่างแขกอรับ ของเขาก็หรูหรามากแต่ไม่ชอบ เห็นซุกซิกกระดุกกระดิกไป ท่านผู้นำถามว่าจะไปคูลุมิเยียมหรือไม่ ตามแก้ว่าสับเยกต์อะไรตอบไม่ได้ ตอบได้แต่ว่าดี จึงตกลงไปคูลุมิเยียมนั้นตั้งใจจะจัดเป็นแนชวลิสตอรีมิวเซียม มีสัตว์มาก แต่อื่นๆ ก็มีเกมบ้าง สิ่งที่ควรสังเกตมีกระดุกหัวปลาวาฬอันหนึ่ง จดไว้ว่าได้จากคลื่นซัดเอาขึ้นบนฝั่ง ตำบลกันธูลี แขวงเมืองไชยา ในแหลมมลายู ออกจะเสียๆ
- ๑๒.๐๐ น. กลับออกจากมิวเซียม ถึงเวลากินข้าวกลางวันแล้ว จึงบอกท่านผู้นำว่าควรจะไปไฮเทคแห่งใดแห่งหนึ่ง เพราะเห็นแกเปนฝรั่ง จะได้เข้าทางของแก แต่แกกลับบอกว่าแกคิดจะไปกินบะหมี่ที่โรงเจ็ก ผิดคาดไปณัดใจกลับมาเข้าทางของเราดีกว่าอีก ตกลงให้พาไป แกจึงพาไปเข้าโรงเตียมหลิวว ก็ กินเจ็กกัน แกกินได้แหม่ชื่น
- ๑๓.๑๐ น. กลับออกจากโรงเตียม แกให้รถขับพาบนเวียนคูลวนโบตานิกแล้วกลับท่าเรือ
- ๑๔.๒๐ น. ถึงเขตท่าเรือ ตัดประตูซึ่งเขาปิดจักรไฟ ถ้าไม่ตัดประตูก็คงเป็นใช้เวลาชั่วโมงหนึ่งกับ ๑๕ นาทีเท่านั้น ครั้นประตูเปิดจึงได้เข้าไปสู่ท่า
- ๑๔.๓๐ น. ขึ้นถึงเรือ “อัลเซีย”
- ๑๘.๔๕ น. เรือขนถ่ายสินค้าเสร็จ จึงเคลื่อนออกจากท่ามุ่งหน้าไปสู่บี๊นัง
- ๒๑.๐๐ น. กินข้าวแล้ว ได้ให้หัวเข็มขัดถมแก่หัวหน้าสะจิวต น.ม.ล. กนุกเซน กับคูลุมิเยียมแก่นายเคลาเซน พร้อมทั้งกำกซื้อด้วย

วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๔๘๐

เรียงนตร์ “อัลเซีย” ในทะเลช่องมะละกา

- ๐๘.๓๐ น. เรือถึงเกาะปีนัง จอดทอดสมอ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกับหญิงพิลลียงเรือ
กลไฟเล็กเสด็จลงมารับ และต่อมาไม่ช้า กองสุลต่านประจำเกาะปีนัง ชื่อ
นายยัม ฟิงพระคุณ เป็นน้องหลวงอตุลยเดชจรส่งมาต้อนรับ เอาเรือของ
รัฐบาลมารับขึ้นบก ได้ทูลส่งสนทนายู่ด้วยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชบนเรือ
“อัลเซีย” เพื่อรอเวลาชนสัมพันธ์ลงเรือเล็ก
- ๐๘.๐๐ น. พวกคนลงเรือกลไฟของรัฐบาลไปขึ้นท่า เรียกว่าวิกตอเรีย สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ทรงทรงรับขึ้นรถ ๒ คัน พระองค์ อาคม หญิงโง แม่โต กันหนึ่ง
หญิงอี หญิงอาม ตาอัคร อีกกันหนึ่ง เสด็จพาไปสู่ตำหนักชินนามอน ซอล
หญิงพูน หญิงเหลือคอยรับอยู่ที่นั่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระเมตตา
รับให้อยู่ที่ตำหนักหมคด้วยกันเป็นสุข
- ๑๒.๓๐ น. หญิงประภาวสิทกับตาเปรมมาหาเพื่อลาตาเปรมไปยุโรป จะลงเรือ “อัล
เซีย” ไปด้วยเรือนั้นวันนี้เวลาเย็น ได้ให้พรและสั่งสอนตามสมควร
- ๑๒.๔๕ น. ได้รับหนังสือสองฉบับ
๑. ลายพระหัตถ์ทูลกระหม่อมชาย ตอบรับหนังสือที่มีไปถวาย
 ๒. ลายพระหัตถ์ทูลกระหม่อมชาย เพิ่มเติม
- ๑๗.๐๐ น. คิดจะไปส่งตาเปรมในเรือ “อัลเซีย” แต่หญิงพิลลียงห้ามไม่ให้ไป ว่าลำบาก
แล้วประจวบด้วยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไปส่งที่ท่ากลับมาก็ทรงพระดำริ
เห็นเช่นนั้น จึงเสด็จพาขึ้นรถพร้อมด้วยหญิงพิลลียง หญิงโงไปเที่ยวชมเมือง
- ๑๗.๓๐ น. กลับมาถึงตำหนัก มีพระยามโนกับคุณหญิงสารสาสนพลชั้นร์มาอยู่ ทรงนำ
พบ พระยามโนตั้งใจมาพบ แต่คุณหญิงสารสาสนมาทำไมไม่ทราบ ไม่เคย
รู้จักกัน อยู่ประเดี๋ยวก็ไป แต่พระยามโนอยู่นาน
- ๑๘.๔๕ น. แม่เกษรมาหาด้วยมารับลูก พอได้บอกให้ทราบว่าข้ากลับจะไปอยู่ด้วยที่
หากใหญ่

(สำเนา)

บันดุง วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๔๘๐

กราบทูลทราบบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์โปรดให้หญิงใหญ่เชิญมาได้รับประทานแล้ว พระเดชพระคุณเปนอันมาก
ตามที่หญิงใหญ่มาแล้ว ได้ทอทพระเนตรมิวเขียนอยู่นาน เพราะมีเวลาวนเดียว
หม่อมฉันออกวิตกว่าจะทรงฟกภายหลัง ถ้าได้มีเวลาทอพระเนตรถึงสองหรือสามวันอย่าง
ที่กระโปรงกรมถวายไว้เดิมจะยังชั่ว

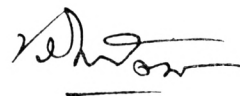
ตั้งแต่เสด็จแล้ว ผู้ที่อยู่นี้ต่างหากกับปรารภว่ารู้สึกเจ็บเหงาและคิดถึงทุกองค์ จนกระทั่ง
บัดนี้ยังไม่เคยชินกับความเหงาได้ หม่อมฉันยังย่อนเสียใจอยู่เสมอ ว่าการประพาศไปเกิด
อุปสรรคขึ้นไม่ตลอดไปได้ เหมือนว่ายังไม่ได้ฉลองพระเดชพระคุณให้สมใจรัก หวังใจว่า
ประทับเรือเดินทะเลครั้ง^{๕๕๕}นี้ ๔-๕ วัน จะได้ทรงพักผ่อนมีพระกำลังขึ้น

ส่วนการเมืองก็ได้ทราบทางวิทยุอยู่เรื่อย ๆ แต่ละของคไว้ม่าทุล เพราะพื้นที่ระโหฐาน
ไปเสียแล้ว และเมื่อเสด็จถึงป็นักก็คงจะได้ทรงสดับเสียยิ่งกว่าพระประสงค์

กราบถวายบังคมมาค้ำยความคิดถึงอย่างยิ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

×

×

×

(สำเนา)

บันดุง วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๔๘๐

กราบทูลทราบบฝ่าพระบาท

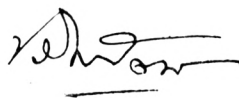
เขียนจดหมายถวายเมื่อวานนี้มีข้อสัมฤทธิ์ไป ๒ ข้อ คือ

๑. คนไทยที่มาประชุม ๒ คนนั้น เขาได้มาหาหม่อมฉันแล้ว พอฝ่าพระบาทเสด็จแล้ว วันรุ่งขึ้นเวลาบ่ายก็มา เขาขอแต่เซ็นชื่อเท่านั้น “จะขอเฝ้าเกรงจะทรงรังเกียจ” หม่อมฉันก็เลยรับให้เขาพบ แต่ก็พูดจาอ่อนน้อมก็ และไม่พูดถึงการเมืองเลย พระยาประภิตแสดงอาการว่ายินดีด้วยซ้ำที่ได้พบ

๒. หมอชूरเบ็คไปฟังเล็คเชอร์เรื่องนครวัดนครธมมา ซึ่งหมอฝรั่งเศษคนหนึ่งที่มาประชุมในฐานะเป็นผู้แทนของอินโดจีน เป็นผู้เล็คเชอร์ มีรูปฉายไฟ หมอชूरเบ็คแกล้งไปมาแล้ว แต่ครั้งยังเป็นหมออยู่เมืองไทย จึงพูดจากันเข้าใจดี หม่อมฉันเล่าให้ฟังตั้งแต่วันก่อน แกล้งไปฟังว่า ปราสาทบายอนที่ฝรั่งเศษว่าเก่ากว่านครวัดนั้นฝ่าพระบาททรงสนนิษฐานว่าใหม่กว่า โดยทรงพบศิลาประดับหลังคาว่าค่านใบเป็นรอยสลักตามบุญตามกรรม ซึ่งแปลว่าไปเก็บหินของเก่าที่อื่นมาใช้ ครั้นแกล้งไปฟังเล็คเชอร์มาแล้วกลับมาเล่าว่า ตามหมอนั้นก็เล็กกว่าเชอร์ปราสาทบายอนใหม่กว่า แปลว่ายอมตามที่ทรงสนนิษฐานแล้ว

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

×

×

×

วันศุกร์ที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๔๘๐

“ชินนามอน ฮอล” เมืองป็นัง

๑๐.๓๕ น. ชื่นรถยนต์ซึ่งพระยารัษฎาจัดมาให้ใช้ ๔ คนด้วยกัน คือ อาตม หนึ่งพิลัย หนึ่งอาม ตาอัคร พวกกันไปซาเตอร์เบงก์ เบิกเงินมาใช้ด้วยเลตเตอออกฟิเครติตได้แล้วไปเที่ยวร้าน หนึ่งอามเลือกซื้อของตามปรารถนา

๑๑.๔๕ น. กลับ

๑๑.๕๕ น. ถึงชินนามอน ฮอล

๑๒.๓๐ น. วิบูลย์มาหาเยี่ยมเยียน

๑๔.๐๐ น. หม่อมส่นมาหาเยี่ยมเยียน

วันเสาร์ที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๔๘๐

ชินนามอน ฮอล เมืองป็นัง

๑๗.๑๕ น. แม่โตะมาบอกว่า กงซุลสยามพาลูกเมียมาหา จึงลุกขึ้นแต่งตัวจะลงไปรับเขา แต่แต่งยังไม่ทันแล้ว หนึ่งเหลือมาบอกว่าไปแล้ว เอาใบเบิกทางไปคูน้ำตกมาให้ รู้สึกว่าใหญ่มาก

วันจันทร์ที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๐

ชินนามอน ฮอล เกาะป็นัง

๑๘.๓๐ น. พระองค์หนึ่งประเวศ กับกรมขุนสิงห์ เสด็จมาเยี่ยม

วันอังคารที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๔๘๐

ชินนามอน ฮอล เกาะป็นัง

๑๑.๐๐ น. เขียนหนังสือ ๓ ฉบับ

๑. ถวายทูลกระหม่อมชาย ทูลข่าวที่จากบันดุงมา
๒. ถวายกรมหลวงทิพย ทูลข่าวที่จากบันดุงมา
๓. ถึงหนึ่งใหญ่ บอกข่าวที่จากกันมา

(สำเนา)

ชินนามอน ฮอล, ปีนัง

วันที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๕๕๐

กราบทูลทูลราชเจ้าพระบาท

ลายพระหัตถ์สองฉบับ ลงวันที่ ๑๐ และที่ ๑๑ ได้รับประทานด้วยดีแล้ว

เกล้ากระหม่อมทูลลาไปด้วยใจท้อ เพราะได้อยู่ได้กินได้เล่นหัวร่วมกันจำเพราะแต่พี่น้องลูกหลาน มีความสุขสำราญเป็นอย่างยิ่งแล้วต้องจำจากไปมีความอาลัยล้าลึกถึงฝ่าพระบาทเป็นต้นเกล้า หวังว่าป้านี้คงจะทรงสบายคลายจากพระโรคเบียดเบียนขึ้นมากแล้ว

พระคำริที่ว่าเวลาน้อยไปในการเข้าคูมิวเซียมที่บะตาเวียนั้นถูก วันเดียวไม่พอเลย ไม่นึกเลยว่าเขาจะจัดไว้ดีถึงเพียงนั้น ใช้เวลา ๒ ชั่วโมงดูแต่เพียงรูปหิน กับเครื่องสัมริดแลเครื่องทองเท่านั้น สิ่งอื่น ๆ ดูอย่างรีบ ๆ ผ่าน ๆ เห็นบ้างไม่เห็นบ้างตาคจะเสียใจ ถ้าได้มีเวลาดูถึง ๓ วัน อย่าทรงพระคำริแล้วจะเข้าใจอย่างยิ่ง

ทางไปในเรือ Op ten Noord ไม่สู้สบาย เพราะคนโดยสารมากพลุกพล่านหนักทั้งมีเด็กเอ็ดตาโรตามเคยด้วย แต่เมื่อได้ถ่ายลำไปลงเรือ Alsia แล้วสบายอย่างยิ่ง เพราะที่กว้างขวาง แลมีคนโดยสารน้อยด้วย

กงสุลสยามที่สิงคโปร์มากลี้กวจอนเกือบรับไม่อยู่ เกล้ากระหม่อมได้ตามใจเขาเพียงให้เขาพาไปบ้านด้วยเห็นจำเป็นว่าควรจะไปเยี่ยมบ้านเขา พบปะแผ่ไมตรีกับภรรยาเขา ขากลับเขาพาเที่ยวชมเมืองซึ่งเคยชมมาแล้ว ส่วนการต้อนรับอย่างอื่นขอตัวเสียด้วยบอกบ่วยปล่อยแต่ลูก ๆ กับแม่โตให้ไป ที่เขาค้นรับนั้นก็เป็นการจำเป็นที่เขาต้องทำ เพราะเขาได้รับทอ้งตราให้ช่วย เขาจำต้องมิบอกเข้าไปว่าทำได้ทำอะไรบ้าง ถ้าเขาจะไม่ทำอะไรเลยก็เห็นจะเป็นการเสียแก่เขาอยู่ ท่านกงสุลผู้น้อยข้างจะพุดมากเกินเหตุ

เรือ Alsia ออกจากตันหยงปากาเวลาบ่ายวันที่ ๑๐ เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่งจอดทอดสมอลงที่หน้าเมืองมะละกา แลไปดูเห็นเมืองอยู่บนฝั่งไกลลิบ ๆ นายเรือเขาก็เอื้อเฟื้อจัดจะให้ขึ้นไปชมเมือง แต่ท้อใจที่จะไปนึกเท่ากับอิเหนาข้ามมะละกา จะต้องฝ่าแดดไปด้วยแต่ลูก ๆ อยากขึ้นเที่ยวจึงปล่อยลูกขึ้นไป กลับมาถึงเรือเป็นทุ่ม ๑ กินเวลามากพอใช้ ลูกมาให้การว่าเจ็กมากเป็นเมืองจีน ไม่เป็นเมืองฝรั่ง

เวลาหุ่ครั้งแรกเรือออก ไปถึงปอตเสวตเทมแซม เวลาบ้ำรุ่งครึ่งวันที่ ๑๑ นึกอยากขึ้น ไปดูเมืองกวาลาลุมปูร์ โดยที่ทราบจากพระคำรัสว่ามีตึกที่เขาทำเป็นอย่างแปลกตา แต่ ว่าในการที่จะไปจะกินเวลาสักกี่ชั่วโมง จะทำให้ฟกไปหรือไม่ยังไม่ทราบแน่ สืบสวนไป ก็ได้ที มีตาฝรั่งคนหนึ่งซึ่งเป็นเพื่อนโดยสาร ชื่อ Mr. Clausen แกเคยอยู่ที่เมืองนั้นมาแต่ ก่อน แกรับจะพาไป ว่าไม่เกินเวลามากเท่าไร กลับมากินเข้ากลางวันก็เรือทัน จึงตกลง เช่ารถไป ถึงเมืองกลังแกพรบุกรุกเข้าไปดูในเขตจวนสุดท่านสลังอ กับทั้งสุหร่าใกล้จวน นั้นด้วย เขาทำเป็นอย่างแปลกงามดี ทั้งรักษาสะอาด อันชื่อเมืองกลังนี้พวกมะลายูเขาจะแปลว่า กะไรกันหาทราบไม่ แต่รู้สึกว่าจะพ้องกับชื่อเมืองตรังและเมืองเกลงของเรา ออกจาก ที่นั้นจึงไปเมืองกวาลาลุมปูร์ แม้แต่เที่ยวเขียนแซะเสีย สิ้นเวลาชั่วโมงเดียวก็ถึง

พอถึงก็เห็นตึกสง่างามทำอย่างแปลก แปลกตามาก คือสถานี่รถไฟ ที่ว่าการรถไฟ กับศาลยุติธรรม นอกจากนั้นก็เป้นตึกฝรั่ง เกล้ากระหม่อมก็ไม่เข้าใจในแบบก่อสร้างอย่าง แหกมากนัก แต่เชื่อว่าไม่ใช่อย่างแปลกจริง ๆ เป้นของทำผสมแขกกับฝรั่ง อย่างเดียวกับตึก สະเทะที่บันดุง แม้กระนั้นก็งามกว่าตึกที่บันดุงมาก แต่ถ้าให้เกล้ากระหม่อมอำนวยการสร้าง ก็เห็นจะไม่ทำอย่างนั้น ด้วยเห็นเกินต้องการไปเปล่า ๆ ตาคอนนำถามว่าจะไปคูมิวเซียมไหม ถามแกว่าเขาจัดเป้นสับเยกต์อะไร แกบอกไม่ได้บอกได้แต่ว่าดี จึงตกลงไปให้แกพาไปดู เขาก็จัดดีจริง เป้นสับเยกต์ นาซุรัลฮิสตอรีเป้นหลัก มีสัตว์ต่าง ๆ มาก สิ่งซึ่งควรเก็บมา ทูลถวายมีกระดูกงูปลาพอนหนึ่ง จดหนังสือไว้ว่าคลื่นซัดขึ้นบนฝั่งกันธรุสึ แขวงไชยา แหลมมะลายู หนึ่งถามว่า ของไทยทำไมจึงอยู่ที่นี่ เกล้ากระหม่อม จึงตอบด้วยคำถามว่า ก็ผ้าตัดเสื้อที่เธอใส่เป้นของฝรั่ง แต่ทำไมจึงมาอยู่ที่ตัวเธอ ก็เป้นอันสันนิษฐานหาหัวเราะกัน

เวลาเที่ยงกลับออกจากคูมิวเซียม เห็นว่าถึงเวลาอาหารกลางวันแล้ว จึงไปเที่ยวหา อาหารรับประทานเสียก่อน แล้วจึงขึ้นรถไปชมสวน โบตานีเคอล ฝนจะตกจึงกลับไปเรือ

เรือออกเวลาอย่าค่า ๔๕ นาที ถึงป็นังเวลาเช้า ๒ โมงครึ่ง วันที่ ๑๒ สมเด็จพระ ปรยาตำรงเสด็จลงมารับที่ในเรือกับหญิงพิลย และในเวลาตึก ๆ กันนั้น กงสุลสยามก็เอา เรือของรัฐบาลซึ่งยืมเขามารับ กงสุลที่เมืองนี้คุเป็นคนสงบเสถียร พวกกันขึ้นบกด้วยเรือซึ่ง กงสุลเอามารับแล้ว สมเด็จพระปรยาตำรงทรงรับขึ้นรถไปอยู่ชื่อนามอน ซอล

ในการที่ไปอยู่ชินนามอน ฮอล ก็สบายดี เสียแต่มีผู้คนมาหาบ่อย ๆ ชั่วโมงสามวันมีคนมาหา ๘ รายแล้ว คือ (๑) องค์หญิงประภาวสิทร กับองค์เปรมบุรฉัตร องค์เปรมจะกลับไปยุโรปกับเรือ Alsia ออกวันที่ ๑๓ กับ (๒) พระยามโน (๓) นางสาวสาสนพลพันธ์ (๔) พระยารัษฎาแต่ไม่พบเพราะนอนหลับ (๕) เจ้าวิบูลย์ (๖) หม่อมสุ่น (๗) กงสุลสยามกับทั้งบุตรภรรยา (ฝรั่ง) เมื่อมานอนหลับลุกขึ้นแต่งตัวจะลงไปหาเขาก็กลับไปเสียแล้ว (๘) องค์หญิงประเวศ กับกรมขุนสิงห์อยู่ข้างซุลมุนไม่ได้อยู่สงบเหมือนที่บันฑู เรื่องโปลิติกก็มากมายเหมือนที่ตรัสพยากรณ์ ถ้ามากเพียงเหตุการณ์ในปัจจุบันก็ทำเนา แต่มากไปถึงอดีตอนาคตด้วย ยิ่งแถมมากไปด้วยคาชการในทางลับ อย่างที่เราเคยเรียกกันว่าอ่านหว่างประตั้นนี้ด้วย ทำนายด้วย ตามพระปฏิบัติไม่ตรัสถึงโปลิติกในลายพระหัตถ์เพราะพื้นที่รโหฐานไปแล้วนั้น ชอบยิ่งนัก ด้วยเป็นทางประกอบไปด้วยภัย

ข่าวที่ข้าหลวงสองคนเข้ามาเฝ้าตามที่ตรัสเล่าไปให้ทราบนั้น นึกชมว่าเขาปฏิบัติดี และได้ตรัสรองถึงทางที่เขาทรงปฏิบัติด้วยหนีไปเสียก็เห็นเป็นทางชอบยิ่งนัก เพราะถ้าเสด็จอยู่ที่เส้นทางลำบากใจไม่ใช่แต่ฝ่ายเรา ฝ่ายเขาก็ลำบาก จะมาเฝ้าหรือไม่มาก็มีที่เสียแก่เขาทั้งสองทาง

เรื่องปราสาทบายน ยังมีที่ไม่ได้กราบทูลอีกหลายอย่าง ก่อนไปเห็นตัวจริงเห็นแต่รูปถ่ายรูปพิมพ์นึกชอบใจมาก แต่ครั้นไปเห็นตัวจริงเข้าแล้วกลับเกลียดเพราะเรื่องหยาบกับละเอียดเช่นเคยกราบทูลมาแล้วนั่นเอง ข้าเป็นของที่ทำประติดประต่อแก้ไขมากมายที่ผู้ทางฝรั่งเศษเขาเห็นแล้วก็มี ที่ยังไม่เห็นก็มี เมื่อเกล้ากระหม่อมไปเห็นที่เขายังไม่เห็นแล้วข้าให้เขาดูเขาอ้อออกันมาก ความคิดในการก่อสร้างที่นครมผิดกว่าแห่งอื่นที่คิดผลงทำล้วนแต่เป็นรูปภาพตัวโต ๆ ไปทั้งนั้น พาให้แปลกตาจริง แต่เมื่อเทียบกับสถานเก่า ๆ ซึ่งทำเรียบ ๆ เห็นสู้ทำเรียบไม่ได้หลด

ต่อไปมีอะไรที่ควรเขียนมาถวาย ก็จะเขียนมาให้ทราบฝ่าพระบาทอีก เว้นแต่เรื่องโปลิติก มีความล้าถึงฝ่าพระบาทกับญาติทั้งหลายซึ่งเคยอยู่ร่วมกันที่บันฑูเป็นกำลัง

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

(ถวายทูลกระหม่อมชาย)

๘๒

(สำเนา)

ชินนามอน ฮอล ปีนัง

วันที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๕๕๐

ทูลให้ทรงทราบ

ตั้งแต่จำต้องทูลลาจากบันดุง ห่างจากญาติอันได้ร่วมกันอยู่หลับนอนด้วยกันไป ให้มีใจเศร้าสลดรู้สึกว่าเหวเป็นอันมาก พระคุณของท่านอันได้เอาเป็นพระภาระให้ได้ยูกินเป็นสุขสันต์ห้อมรอบไว้ ย่อมสำนึกในพระเดชพระคุณพระคุณพระเมตตาอยู่ทั่วกัน จะไม่มีวันลืมเลย

บัดนี้ได้ไปพร้อมกันอยู่ที่ปีนังแล้ว รายการเดินทางไปเป็นอย่างไร จะเขียนเล่ามาถวายก็จะซ้ำกับที่ได้เขียนถวายทูลกระหม่อมชายมาอย่างยืดยาวแล้วหวังว่าคงจะได้ทรงทราบข่าวคราวด้วยหนังสือฉบับนี้

ไปอยู่ปีนังไปเที่ยวร้าน ผจญไปพบลูกตะกร้อแคะด้วยงาหรืออะไร เป็นวัตถุขาวๆ เข้า ซึ่งแคะซ้อน ๆ กันนับยาก ดูเหมือน ๗ ชั้น เป็นวัตถุอันได้ผูกถึงด้วยกันอยู่วันหนึ่ง จึงทำให้ระลึกถึงท่านเป็นอันมาก ออกอยู่ไม่ได้ ต้องซื้อส่งมาถวายโดยทางไปรษณีย์วัตถุ เป็นของที่น่าชมเพื่อวางไว้ทอดพระเนตรเล่น

อายุเจ้าพระยาวางศานันสืบได้แน่แล้ว สมเด็จพระยาเจ้าทรงทราบ ว่าปีเดียวกับสมเด็จพระนเรศวร จุล

หม่อมฉันได้ทูลปรึกษาสมเด็จพระยาเจ้าทรงในเรื่องพระบรมรูปทูลหม่อม ซึ่งตรัสสั่งให้ไปเลือกหา ได้พระคำริเป็นอันลงกันว่า พระบรมรูปที่ทรงพระมาลาสกอตเป็นดี หม่อมฉันกลับเข้าไปถึงกรุงเทพฯ แล้วจะเสาะหาเอาให้ได้

หม่อมฉันมีใจระลึกถึงท่านเป็นอย่างยิ่ง

(ลงพระนาม)

(ถวาย กรมหลวงทิพยรัตน์)

×

×

×

วันพุธ ที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๔๘๐

ชินนามอน ฮอล เกะบิ้ง

๑๓.๓๐ น. พระยารัษฎานุประดิษฐ์ มหาเยี่ยงเยียน พระยารัษฎานุพัฒน์เป็นลูกพระยารัษฎา (ชิมบี้) มีใจเอื้อเฟื้อเอารถยนต์มาไว้ให้ใช้คันหนึ่ง

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๔๘๐

ชินนามอน ฮอล เมืองบิ้ง

๑๘.๑๕ น. พระยารัษฎามหา เาผลเงาะป่า ปะลาชัน มาให้ตัวรู้เข้าว่าจะหาส่งไปถวายสมเด็จพระพันวัสสา เงาะสามัญซึ่งจะเรียกว่า เงาะบ้าน เมืองนี้เขาเรียก ลัมบุดัน

๑๘.๓๕ น. เขียนหนังสือ ๒ ฉบับ

๑. ถวายสมเด็จพระพันวัสสา ถวายผลเงาะ

๒. ถึงพระงั่ว บอกส่งตาอัครกลับ

ได้มอบให้ตาอัครถือกลับเข้าไปส่ง ณ กรุงเทพฯ ฯ โดยทางรถไฟด่วนนี้เข้า

๑๙.๐๐ น. หึงจงออกมาถึงจากกรุงเทพฯ ฯ มาหา พร้อมทั้งอ้ายแก้วด้วย สมบุญขอตัวไม่มาเพราะลูกคนเล็กเจ็บ ในกาลนี้ อ้ายแก้วถือหนังสือกรุงเทพฯ ฯ มาส่งด้วย เป็นหนังสือราชการ ๑๓ ฉบับ หนังสือไปเรต ๑๒ ฉบับ รวมเป็น ๒๕ ฉบับ

วันศุกร์ ที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๘๐

ชินนามอน ฮอล เกะบิ้ง

วันนี้ได้ส่งตาอัครกลับกรุงเทพฯ ฯ กับรถไฟ

๐๙.๔๕ น. ออกจากห้องนอนได้รับหนังสือฉบับ ๑

๑. พระยาเทวา ตอบรับหนังสือ และ ปกิรณกถา

๑๑.๔๕ น. ม.จ. ประสพสุขมาหา ลาไปเรียนต่อที่อเมริกา

๑๗.๔๕ น. ออกเดินเล่นตามถนนกับหญิงงาม แม่โต

๑๘.๔๕ น. กลับขึ้นที่พัก

วันเสาร์ ที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๔๘๐

ชินนามอน ฮอล เกะบีนัง

๑๔.๓๐ น. เขียนหนังสือ ๓ ฉบับ

๑. ทอพระราชเลขฯ ได้รับหนังสือ ๑๒ ฉบับ (ตามที่จับบัญชีไว้วันที่ ๑๙) ทราบความแล้ว

๒. ทอ ม.จ. โสภณผล อนุญาตให้ลาต่ออีก ๒ เดือน

๓. ถึงพระเสนาหา บอกว่าจะไปหาทหาใหญ่ในวันที่ ๒๗ ให้คอยรับ

๑๘.๐๐ น. ไปเฝ้าเยี่ยมพระองค์หญิงประเวศ กับ กรมขุนสิงห์ แต่ไปตำหนักพระองค์ประเวศก็พบกรมขุนสิงห์อยู่ที่นั่นด้วย เลยไม่ต้องไปสองแห่ง

๑๙.๐๐ น. ทูลลากลับชินนามอน ฮอล

วันอาทิตย์ ที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๔๘๐

ชินนามอน ฮอล เกะบีนัง

๑๑.๐๕ น. หญิงพิลัยพาไปขึ้นเกรินเขาบี๊นังด้วยรถ ๒ รด รถหน้า อาตม หญิงพิไล แม่โต รถหลัง หญิงอาม หญิงไอ ม.ร.ว. สุพร

๑๑.๒๕ น. ถึงสถานีเกรินเชิงเขา ซื้อตั๋วคอย ๕ นาที รถจึงลงมาถึงที่พัก

๑๑.๓๐ น. ขึ้นรถชั้นที่ ๑ กับหญิงพิลัย นอกนั้นขึ้นห้องที่ ๒ รถหลังหนึ่งมี ๔ ห้อง เปนที่ ๑ สองห้อง ที่ ๒ สองหลัง เकिनบนรางเหล็กชั้นชั่วคราวรถห้องหนึ่ง สูงผิดกันประมาณ ๓๐ ซม. ใช้เชือกถวคหุ้มหนังหรือผ้าจุก ขึ้นหลัง ๑ ลงหลัง ๑ เปนตาซังกัน ทางแบ่งเปนสองตอน มีรางเหล็กตรงกลาง ตอนหนึ่งมีปาเวสเตชันจุกครดด้วยกำลังไฟฟ้ามีเปนสองโรงด้วยกัน คูเปนของเล่นมากกว่าของจริง มีคนขึ้นจำเพาะไปเที่ยวไม่ มากคนนัก น่ากลัวไม่มีกำไร ขึ้นไปสุดทางลงเดินเล่น บนยอดเนินที่นั้น มีเรสตัวรอง มีสนามที่เด็กเล่น ในเขตเหล่านั้นที่ตำมีบ้านเรือน โฮเตล ที่ยอกคสูงมีจวนเจ้าเมือง เที่ยวเดินดูพอใจแล้วกลับ

๑๒.๓๐ น. รถเกรินลง

๑๒.๕๐ น. ถึงเชิงเขา ขึ้นรถยนต์กลับ

๑๓.๑๐ น. ถึงชินนามอน ฮอล

๑๔.๓๐ น. พระยารัตนเศรษฐีกับคุณหญิงมาเยี่ยม แม่โศบบอกว่า เมื่อนอนอยู่เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ หม่อมเจ้านนทียวাত্র กับน้องๆ ๔ คนมาเยี่ยม ไม่พบก็กลับไป

วันจันทร์ ที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๔๘๐

ชินนามอน ฮอล เกาะปันง

๑๗.๓๐ น. สมเด็จพระยาคำรังตรัสเรียกไปถ่ายรูปถ่ายเป็น ๒ รูป คือนั่งคู่ด้วย พระองค์ จะส่งไปตอบกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎา กับถ่ายหมู่พวกที่มา กับพวกที่อยู่เป็นริคตรูปหนึ่ง

ในกาลนี้ มีหม่อมเจ้าวิบูลย์ หม่อมแก้ว กับพระยามโน มาอยู่ที่ ตำหนัก ด้วยวันจันทร์ทรงมีการประชุมเลี้ยงน้ำชาเสมอ

๑๗.๓๕ น. สมเด็จพระยาคำรังเสด็จพาไปเที่ยว ๑. ไปสถานสมาคมพุทธศาสนา ที่นั่นเป็นโรงใหญ่อย่างงดงาม ตรงกลางมีฐานชุกชีตั้งรูปเป็นสองชั้น ชั้นหน้า เป็นรูปพระพุทธเจ้ายืนอยู่กลาง มีเทวดาเจ็กยืนสองข้าง ชั้นในมีพระพุทธรูป นั่งอยู่กลาง มีเล่าขานยืนสองข้าง แต่หันหน้าเข้าไปข้างใน รูปเหล่านี้ทำด้วย ศิลากว่าทำมาแต่อดีตาสี หน้าโรงเป็นสวน มีตะศิลาตั้งอยู่ ๒. ออกจากนั้น เสด็จพาไปกุสถานพระขันธกุมารของแขกทมิฬ? เป็นแต่หยุดรถหน้าสถาน เข้าไปไม่ได้ ๓. เสด็จพาไปกุสวนน้ำตก ๔. เสด็จพาไปบ้านพระยามโน ทั้งบ้านที่เช่าอยู่ และที่เรือนปลูกใหม่ไม่พบตัวเพราะยังไม่กลับ ๖ ออกจาก นั้นกลับชินนามอน ฮอล ยังพบท่านทั้งสามอยู่ที่ฮอลพูดกับพระยามโนอยู่จน ทุ่มหนึ่งจึงขึ้นตำหนัก

วันอังคาร ที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๖๐

ชินนามอน ฮอล เกาะบินัง

๑๑.๐๐ น. เขียนหนังสือฉบับ ๑ ถวายทูลกระหม่อมชาย ทูลรายงานที่มาต่อฉบับที่
ถวายไปก่อน

๑๗.๔๕ น. ไปเยี่ยมตอบใครต่อใคร คือ

๑. พระยารัษฎา ไม่พบ ส่งกาศหักมุมไว้
๒. พระยารัตนเศรษฐีกับคุณหญิง ไม่พบ ส่งกาศหักมุมไว้
๓. กงสุลสยาม ส่งกาศหักมุมไว้
๔. หม่อมเจ้าวิบูลย์ พบตัวสนทนากัน
๕. หม่อมส่น กับ
๖. หม่อมเจ้านันทิยาวัด และ น้องๆ พบ

๑๙.๑๐ น. กลับถึงชินนามอน ฮอล

๒๒.๐๐ น. เขียนหนังสือฉบับ ๑ ถึงพระยาเทวา ตอบรับหนังสือ และเรื่องปกรณกะ

× × ×

(สำเนา)

ชินนามอน ฮอล

วันที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๖๐

กราบทูลทราบฝ่าพระบาท

ต่อแต่จดหมายรายงานอันได้กราบทูลมาแล้ว มีคนมาหาอีกสี่ราย คือ (๑) พระยารัษฎามาถึงสองครั้ง ได้พบกันทั้งสองครั้ง เป็นมาก คุณไม่มีกะตูกกะติกอะไรเลย (๒) หม่อมเจ้าประสมสุข สุขสวัสดิ์ จะไปเรียนต่อที่อเมริกา ผ่านมาแวะหา (๓) หม่อมเจ้านันทิยาวัด กับน้องๆ อีกสี่คน รายนี้ไม่ได้พบเพราะกำลังนอนอยู่ (๔) พระยารัตนเศรษฐีกับคุณหญิง ได้พบกัน พระยารัตนเศรษฐีนั้นหายใจเป็นเรื่องกำขาย แดมโปติติกด้วยคุณหญิงนั้นแต่งตัวเต็มเปา เพชรรูบาวไปทั้งตัว ทิดเข้มพระนามวชิราวุธด้วย ไม่สนุก คิคถึงบันทึง

ลืมนกราบทูลรายงานไปเสียอย่างหนึ่ง ห้องในเรืออัลเซียมีลูกเป่าลมอย่างพระคำรัส ๒ ลูก รู้สึกว่าเรียบร้อยดีกว่าพัลลมเปอนันมาก คิดจะหาวิธีอะไรอุดปากเสียเมื่อไม่ต้องการลม แต่ค่อยกล้ำคู้จึงได้ทราบว่าเป็นลมได้ด้วยหมุนปากแตรที่ส่งลมซึ่งติดอยู่กับลูกลมนั้น

ข้อใจอยู่ที่ร้านปustakaanซึ่งตรัสถึง แล้วทูลไม่ได้ ไม่ได้ทั้งว่าเขาขายอะไร และชื่อ ปustakaanแปลว่าอะไรด้วย ไปถึงป็นังเปิดปทานุกรมกระทรวงธรรมการดูก็หามีคำปุตอยู่ที่นี่ไม่ เมื่อมีโอกาสเขียนหนังสือถึงพระเจ้าจึงเขียนตามเธอเข้าไป เพราะเธอเคยติดต่อกับร้านนี้มากได้ความว่าเป็นร้านขายหนังสือ โดยมากเป็นหนังสือเรียนสำหรับนักเรียน พร้อมทั้งเครื่องมือเช่นดินสอปากกาด้วย แต่เดี๋ยวนี้ล้มเลิกไปเสียแล้ว เดิมทีขายโปสการ์ด เธอคิดว่าคงมีผู้รู้จักเหี้ยมคำโปสต์เป็น ปุตให้ เธอคัดคิกชันวีตสกฤตแปลเป็นอังกฤษมาให้ดังนี้ Pusta = working in clay, modelling; a manuscript, book; covered, filled เปอนันเข้าใจได้ว่าร้านปustakaanนี้เขาหมายเป็นร้านขายหนังสือ และร้านขายหนังสือในชวา ซึ่งชาวเมืองเรียกว่าปุตานัน เปอนันได้รู้ชัดว่าเอาคำสกฤตมาใช้เรียก

เกล้ากระหม่อมจะกลับจากป็นังเข้าไปหาดใหญ่ วันที่ ๒๗ สิงหาคม พักอยู่ที่บ้านพระเสนหามนตรี เพื่อสืบหาเรือซึ่งจะออกจากสงขลาเข้าไปกรุงเทพฯ ต่อไป นอนในรถไฟนั้น เบื่อเต็มที ขยักขยอนนอนไม่ค่อยหลับ ทั้งเวลาหยุดสถานีใดเข้าก็เอะอะ ลงที่ถูกระท่อตอเบ้งบั้งหัวกระเด็นจากหมอน

เมื่อวันที่ ๑๙ หนีงจงออกมา เป็นธรรมคาย่อมพาข้าวในกรุงเทพฯ ๖ ออกมาด้วยมาก

เมื่อวันที่ ๒๒ เกล้ากระหม่อมได้ไปคุรดเกรินขึ้นเขาป็นัง เพราะไม่เคยเห็น อยากเห็นว่าเขาทำอย่างไร เห็นแล้วเห็นว่าเป็นของเล่นมากกว่าเป็นของจริง น่ากลัวชาตุน

(ลงพระนาม)

H.R.H. Prince Paribatra

130 Nijland weg

Bandoeng

Java

ชินนามอน ฮอล

วันที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๔๐

พระยาเทวธิดา

หนังสือของท่าน ลงวันที่ ๑๗ สิงหาคม ได้รับแล้วด้วยดี

ได้ทราบความตามท่านบอก ว่าหมายกำหนดการไม่ได้ใช้คำ ปุริมพรชานัน เป็นอันพอใจอย่างยิ่ง หนังสือพิมพ์เขาใช้นั้นช่างเขา ไม่เกี่ยวข้องแก่เราก็แล้วกัน ในประติทินหลวงฉันก็ได้ดู ไม่มีคำปุริม แต่สงสัยไปว่าจะตัดให้สั้น

คำ Asia ฉันไม่คิดว่าจะออกมาแต่ภาษาสฤทตสงสัยว่าจะเป็นภาษกรีกหรือลาติน ขอให้นึกว่าเป็นคำมีสารับ คือ Europe Asia Africa America Australia จะพูดมากกว่านี้ไม่ได้ ไม่มีความรู้พอ

ประกอบกับอุ้มหรือทั้งห้วบักด้วยเป็นกริยาอันเดียวกัน ต่างกันแต่ทำให้ตื่นพันพันหรือไม่พันเท่านั้น

หนังราชาภิเชกฉันก็อยากเห็น แต่คลาศแล้วไปไม่มีโอกาสได้เห็น มงกุฎฝรั่งนั้นเขาใส่หมวกก่อนแล้วสวมมงกุฎซ้อนบนหมวก ขอบชนคือขอบหมวก เราจะทำตามเขาไม่ได้ เพราะเราไม่ได้สวมมงกุฎซ้อนหมวกอย่างหนึ่ง ถ้าแผลงซ้อนเข้าจะทำให้มงกุฎกับสวมไม่ลงอีกอย่างหนึ่ง

ในการที่ฉันไปเที่ยวชวา ทูลกระหม่อมทรงจะพาไปแต่ชวาภาคตะวันตกสู่ภาคตะวันออกตลอดถึงเกาะบาตัสแต่ไปเกิดอันตรายเมื่อไปถึงเมืองยกยาภาคกลาง ทูลกระหม่อมก็ประชวร ฉันก็เจ็บเพราะร่างกายกำมะลอสูหนาวไม่ได้ ต้องเปลี่ยนทางขึ้นเหนือไปเมืองสมารัง (สัมปาลัง) แล้วกลับบันดุง

กะราชินิกุลให้แม่ใหญ่ฉันดู

ขอบใจที่ให้รูปฉัตรชยานุสรณ์ไป คุณามติ แต่มีที่ไม่เข้าใจอยู่อย่าง ที่ยอดหลักได้ฉัตรทำด้วยอะไรเป็นอะไรไม่ทราบ กับที่เป็นเม็ดๆ เรียงกันเป็นแถว หมายถึงอะไรทำด้วยอะไรไม่ทราบ กันฉัตรพอดิแล้วไม่สั้นไปไม่ยาวไป แต่ฉัตรทำเป็นของกำมะลอ ถ้าไม่มีใครเอื้อแล้วก็สูญหายไม่ยืนยันอยู่ได้

สมเด็จพระยาคำรงประทานหนังสือให้อ่านเป็นคำวินิจฉัยมนตรีพราหมณ์ในเมืองไทย ของพราหมณ์ปัญจนทีศวร สุพรหมณยศาสตร์ ที่หอสมุด ทำให้ได้ความรู้ขึ้นหลายอย่าง จะบอกแต่ข้อที่จับใจ

๑. ประเพณีอันจะพึงมีสายรุ้งในประเทศอินเดีย นั้น จะมีได้ในคนสามจำพวก คือ พราหมณ์ กษัตริย์ เวส ได้รับสามเส้นก่อน เมื่อมีอายุพอสมควรเล่าเรียนคัมภีร์เวทได้ เมื่อเรียนรู้แล้วได้รับหกเส้น แต่ใครจะให้ไม่ได้กล่าวไว้ เข้าใจว่าอาจารย์ให้

๒. ยกอุคุป ในตำราพราหมณ์ของเราเขียนเช่นนั้น พราหมณ์อุปฐปฐวามีอารยแปลเป็นอังกฤษถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าตามคำที่มีในตำราไม่ได้สอบกับตำราพราหมณ์ทางอินเดีย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงเชื่อว่าถูก จึงทรงพระราชนิพนธ์ลงไว้ในเรื่องนารายณ์ ๑๐ ปาง ใช้คำอุคุป แต่ในพระราชนิพนธ์พระราชพิธี ๑๒ เดือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าใช้คำว่า อุคุป พราหมณ์ ศาสตร์สอบตำราพราหมณ์ในประเทศอินเดียไม่พบคำอุคุป ในภาษาใด ๆ เลย กลับรับรองคำอุคุปว่า คล้ายกับคำอุคุปไป ในภาษาทมิฬเป็นชื่อเครื่องบูชาอันแต่งถวายในเทวสถาน และของที่แจกให้แก่ผู้ที่นับถือ ของนั้นมักเป็นของกิน

๓. มนตร์ขัมมูลาณียักษ์ แปลคำในมนตร์นั้นได้ความเป็นคำหาญคนหนึ่งชวนหญิงอีกคนหนึ่งให้รอการเดินทางอยู่ชมนงานมโหรีศพที่ศวสถานก่อน ไม่เกี่ยวข้องมูลาณียักษ์อย่างไรเลย

๔. มนตร์เปิดประตูศิวาลัย เปิดประตูตำหนักแก้วไกรลาส และเปิดประตูไกรลาส ทั้งหมดเป็นคำสรรเสริญพระอิศวร ไม่เกี่ยวแก่ประตู

๕. มนตร์ปิดประตูศิวาลัย ก็เช่นเดียวกัน

ฉันจะกลับจากปิ่นังเข้ามาหาทใหญ่ในวันที่ ๒๗ สิงหาคม พักอยู่ที่บ้านพระเสนหามนตรี เพื่อสืบหาเรือกลับกรุงเทพฯ ต่อไป

ได้ส่งรูปปราสาทเทวสถาน Kintamani ในเกาะบาหลิม่าให้ดูเล่นด้วย รูปนี้ฉีกได้จากเมนูในเรือของบริษัท ซึ่งโดยสารไปมา เห็นจะซื้อจินตามณี จ เพี้ยนเป็น ก

(ลงพระนาม)

วันพุธ ที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๕๐

ชินนามอน ฮอล เกะปิ้ง

๑๕.๐๐ น. เขียนหนังสือฉบับ ๑ ถึงพระองค์มาลิกา ตอบรับหนังสือกับรูปพระเจ้า-
ศรีสวัสดิ์

๑๗.๕๐ น. สมเด็จพระพรยาจารย์เสด็จพาไปเที่ยวด้วยรถ ๒ รถหน้า พระองค์ อาตม
หญิงไอ แม่โต รถหลัง หญิงจง หญิงพิลย์ หญิงอี หญิงอาม

๑. ผ่านคุป้าเข้าจีน ผังระเกะระกะอยู่ที่ชายเขา

๒. คุประปา (ก) สระขังน้ำ ทำเป็นสองหลังแผ่บนเนินเขา
ทำอย่างแน่นหนาถาวร มีที่ไขประแจเปิดน้ำเข้าสระขังไว้ให้คนกิน (ข) ไปคุ
ตันน้ำ ทำเป็นรางก่อ ชักน้ำให้ไหลมาเข้าสระ แต่ไปจนอยู่ที่ปากอุโมงค์ ซึ่ง
ทำลอคเขามา สมเด็จพระพรยาจารย์ตรัสว่า พรุ่งนี้ถ้ามีเวลาไปคุปากอุโมงค์
อีกข้างหนึ่ง ต้องขึ้นอีกทางหนึ่ง

๓. กลับเลียบชมเมืองทางถนนชายทะเล

๑๘.๕๐ น. กลับถึงชินนามอน ฮอล นั่งสนทนากันอยู่ที่เก้าอี้ในสนาม ประเดี๋ยวหม่อมเจ้า
นันทิยาวัฒมาเฝ้าสมเด็จพระพรยาจารย์ ว่า หญิงสุภาพ ชายาออกลูกแล้ว
เมื่อบ่าย ๔ โมง

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๕๐

ชินนามอน ฮอล เกะปิ้ง

เช้าวันนี้ได้ข่าวจากหนังสือพิมพ์ อันทำความเสียใจให้เกิดขึ้น ว่า
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า สิ้นพระชนม์เสียแล้ว เมื่อวันที่ ๒๕ วานนี้ เมื่อไม่กี่
วันมานี้ แม่โตเห็นข่าวในหนังสือพิมพ์มาบอกว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
ประจวบ ลงพระบังคนเป็นพระโลหิต

๑๔.๓๕ น. ขึ้นรถกับหญิงอาม ไปซาเตอร์แบงก์ เบิกเงินใช้แล้วไปออฟฟิศไปรษณีย์
ส่งหนังสือและห่อของ

๑๕.๒๕ น. กลับถึงชินนามอน ฮอล

๑๘.๐๐ น. พระองค์หญิงประเวศเสด็จมาเยี่ยมส่ง เหาลูกไม้ต่างๆมาประทานตะกร้าหนึ่ง
เสด็จกลับแล้วชวนหญิงพิลียออกเดินลงไปชายหาด เลียบตามเขื่อนไปสู่
เขื่อนเลี้ยวถนนทางเหนือ แวะเยี่ยมคุณนายสารศาสนพลจันทร์ แล้วกลับ
ชินนามอน ฮอล พบสมเด็จพระยาคำรงเสด็จกลับจากเที่ยว ประทับอยู่ที่
สนามหน้าตำหนัก จึงแวะนั่งสนทนากัน

๑๙.๐๐ น. ขึ้นตำหนัก

๑๙.๔๕ น. ได้รับหนังสือฉบับหนึ่ง ปลายพระหัตถ์สมเด็จพระพันวัสสา ทอรับผล
เงาะป่าซึ่งส่งเข้าไปถวาย และประทานไข่นกพิราบออกมา

วันศุกร์ ที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๔๘๐

ชินนามอน ฮอล เกาะปิ้ง

รายการ - ๙.๑๕ น. ไปหาดใหญ่

๐๘.๓๐ น. หม่อมสุ่นมาเยี่ยมส่ง

๙.๐๐ น. ออกจากชินนามอน ฮอล มีคนมาส่งที่ชินนามอน ฮอล ๒ คน คือ พระยา
รัชฎากับกงสุลสยามสมเด็จพระยาคำรงเสด็จพาไปสู่ท่าวิกตอเรียด้วยรถ
๒ คัน คันหน้า พระองค์ อาคม หญิงงาม หญิงโอ รถหลัง หญิงจง
หญิงพิลีย แม่โต มีคนไปคอยส่งอยู่ที่ท่าคือ วิบูลย์กับหม่อมแก้ว หม่อมแก้ว
ส่งเพียงท่า นอกนั้นพากันลงเรือกลไฟเล็ก ซึ่งกงสุลยืมมาส่ง ประเดี๋ยว
กรรมขุนสิงห์เสด็จมาลงเรือไปส่งด้วย ส่วนหญิงพูน หญิงเหลือ นั้นไปอีก
รถหนึ่งแยกทางไปลงเรือกลไฟใหญ่ของรถไฟด้วยกลัวถูกคลื่น

๐๙.๑๐ น. เรือออกจากท่า ข้ามช่องทะเลไปเข้าปากน้ำไปร

๐๙.๔๐ น. ถึงท่ารถไฟ เรือเข้าจอด พวกเราขึ้นไปคอยอยู่บนสถานีช้านาน เรือกลไฟ
ของรถไฟจึงไปถึง คนโดยสารรถไฟขึ้นกันพลุกพล่าน มีหญิงพูน หญิงเหลือ
กับพระยามโนอันเปนพวกเราไปเติมส่งอีกด้วย ๖ ด้วยความบังเอิญ มีพระยา

ประกิจกลศาสตร์ ซึ่งเป็นข้าหลวงออกไปประชุมเรื่องสาธารณสุขที่บันดุง มาขึ้นรถไฟกลับร่วมกันเข้าด้วยมาพบสนทนากัน พอเขาคีระมังครครั้งที่หนึ่ง จึงลาญาติมิตรที่มาส่งขึ้นรถไฟ พร้อมทั้งลูกทั้ง ๓ คนกับแม่โต

- ๑๐.๒๗ น. ระฆังตีครั้งที่ ๒ รถไฟออกมุ่งเข้ามาหาคใหญ่
- ๑๐.๓๕ น. รถไฟหยุดที่สถานี บุเกต มตายัม กรุหนึ่ง
- ๑๑.๑๕ น. หยุดที่สถานีสุโหลง ปตานี กรุหนึ่ง
- ๑๑.๕๕ น. หยุดที่สถานี Junun.....(หนังสืออะไรก็ไม่ทราบ เข้าใจว่าอ่านว่า ยูนุน หยุดกรุหนึ่ง แล้วก็ไป
- ๑๒.๓๐ น. ถึงสถานีอะลอสตา เป็นสถานีใหญ่ ที่ไปสู่เมือง ไทรบุรี รถไฟหยุดกรุหนึ่ง แล้วก็ออกไป
- ๑๓.๐๐ น. หยุดที่สถานีเล็กกลางทุ่งแห่งหนึ่ง เพื่อหลีกกระบวนรถไฟ แต่จะซื้อสถานีอะไรดูหนังสือไม่เห็น เพราะกระบวนรถไฟบังเสีย
- ทางแต่แรกออกจนถึงสถานีนี้ เต็มไปด้วยสวนยาง น่ากลัวจะแย่งกันกินตาย และในภายหลังก็จะเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย
- ๑๓.๒๓ น. หยุดสถานี วะรว Varua เป็นสถานีเล็กกรุหนึ่ง แล้วออกเดินต่อไป ข้างทางแต่เข้าไปเป็นทุ่งนากว้างใหญ่ กำลังทำกันซุลมุน ในหว่างนามีเขาผาหินปูนอย่างในแขวงพัทลุงตั้งอยู่ในกลางท้องนาไปเนื่องๆ ตอนนั้นเข้ามาก็กลายเป็นป่าละเมาะและป่ารก ในระหว่างทางที่นี่ มีหญิงซึ่งโดยสารมาเดียวกัน มาหา แนะนำว่าชื่อ แซ่ม เป็นภรรยาพระสถลสถานพิทักษ์ (ยูเคียด) ออกไปเฝ้าสมเด็จพระยาตำรงที่ปีนัง จะกลับไปบ้านอันอยู่ที่เมืองตรัง ได้สนทนาปราศัยเขาตามสมควร
- ๑๓.๕๗ น. ถึงสถานีปากังเบซา รถไฟหยุด ที่นี่เป็นสถานีใหญ่ เป็นสถานีพรมแดนสหมลายูต่อกับไทย นึกว่าที่นี่จะไกลาหลต้องเสียเวลามาก ด้วยตรวจตราพาหน เรื่องภาษีอากร แต่เปล่าเลย การกระทำต่าง ๆ เจ้าหน้าที่งานเขาขึ้นไป

ทำบนรถ เช่นการตรวจหนังสือและคืนเงินประกันเข้าเมืองเป็นต้น ส่วนการ
ค้นของต้องห้ามและหนังสือเขาก็ตรวจไปบนรถแต่เราไม่ถูกตรวจ เพราะเรา
ถือหนังสือเดินทางพิเศษอย่างทุก มีเจ้าพนักงานแต่งกลาสีเขียวๆ เทียว
เกาะตามเฟื่องฝา ตรวจหาว่าจะมีที่ซ่อนฝิ่นเถื่อนมาหรือไม่ หยุดชั่ว ๒๐ นาที
เปลี่ยนภาคเป็นคนไทย เข้าใจว่าเปลี่ยนรถจักรด้วย แรกมาเป็นภาคแขก
เว้นแต่พวกน้อยเลี้ยงอาหารคนไทย

- ๑๕.๑๗ น. รถไฟออกจากสถานีปากังเบซาเข้ามาหาดใหญ่ ทางตอนนั้นาแห่งแล้งยัง
ไม่ได้ทำคงเป็นด้วยฝนยังไม่ตก สวนยางมีบ้างประปราย
- ๑๕.๐๗ น. ถึงสถานีหาดใหญ่รถไฟหยุด พระเสนาหา แม่เกษร แม่จินดา แม่หนู คุณพัน
กับลูก ๒ คนมารับ มีนายแก้วกับนางบางเมียมาช่วยขนของด้วย ตามได้
ความว่ามาอยู่กับพระเสนาหา
- ๑๕.๑๒ น. พระเสนหารับพาไปบ้านสุคนธ์หงส์ รู้สึกเหมือนบ้าน อะไรๆ อยู่ที่ไหนก็รู้
ทั้งสิ้น พระเสนาหาไม่ต้องนำ ไม่ต้องบอก

พอเปลื้องเครื่องแต่งตัวแล้วลงมาข้างล่าง พบข้าหลวงผู้ว่าราชการ
เมืองสงขลามาทักกับปลัด ข้าหลวงชื่อ พระนรากรบริรักษ์ เห็นหน้าเข้า
ผิดคาด เป็นคนที่ไม่เคยเห็นหน้าเลย ถามว่าใครที่เคยอยู่เมืองตรังมาก่อน
เขาก็ตอบว่าเขา และเขาบอกว่าเขาเป็นตำรวจมาก่อน ต้องสารภาพกับเขาว่า
ไม่เคยเห็นหน้า ก็ใครเล่าที่เป็นตำรวจอยู่แขวงชนะสงคราม เขาจึงอธิบายว่า
อ้อ คนนั้นเป็นพระนรากรอนุรักษ ชื่อผิดกันนิดเดียวที่ อนุ กับ บริ เมื่อรู้
ดังนั้นจึงเข้าใจ ได้เคยพูดกับพระนรากรบริรักษ์ถึงเรื่องเมืองตรัง เขาหัวเราะ
เสียไม่ตอบ เหตุด้วยผิดตัวเท่านั้นเอง ปลัดเป็นหลวงสาละลักษณสรากรไม่เคย
รู้จัก ทักทายเขาและบอกเขาว่าไม่มีธุระอะไร แล้วเขาก็ลาไป

- ๑๕.๐๐ น. นายแฉล้ม ที่ปรึกษาเทศบาลมาเยี่ยม

๑๗.๐๐ น. ขุนรัฐภูมิวิจารณ์ นายอำเภอหาดใหญ่มาเยี่ยม ท่านผู้รู้จักดี เคยเป็นปลัด
เมืองอยู่นครศรีธรรมราช เขาเคยพาเที่ยวที่เมืองนั้น สนทนาปราศรัยเขา
ตามควร

๑๘.๑๕ น. ออกเดินเที่ยวเล่นในบ้านและร้านนอกบ้าน จนค่ำจึงกลับเข้าเรือน
เวลาที่จวนนี้เป็นเวลาที่บั้นนี้ ซึ่งเร็วกว่าเวลาบางกอกซึ่งใช้ใน
ที่นี้ ๑๕ นาที พรุ่งนี้จะจกเวลาบางกอก

วันเสาร์ ที่ ๒๘ สิงหาคม ๒๔๘๐

บ้านสุคนธ์หงส์ หาดใหญ่ สงขลา

๑๘.๐๐ น. ออกเดินเล่นกับหญิงอี หญิงอาม แต่พอสิ้นร้านแล้วหญิงอีกลับ อาตมเดิน
ต่อไปกับหญิงอาม พระเสนหาตามไปด้วย

๑๘.๕๐ น. กลับถึงบ้าน วันนี้มีตำรวจถือปืนมายืนยามอยู่ที่ประตูบ้าน

๑๙.๐๐ น. เขียนหนังสือฉบับ ๑ อันได้ร่างแต่กลางวัน ถวายสมเด็จพระยาตำรา
งตุลรายงานว่ามาถึงหาดใหญ่ และขอบพระทัยที่ทรงพระเมตตาเอาเป็นภาระ
เมื่อไปพึ่งพระบารมีอยู่บั้นนี้

วันอาทิตย์ ที่ ๒๙ สิงหาคม ๒๔๘๐

บ้านสุคนธ์หงส์ หาดใหญ่ สงขลา

๑๑.๐๐ น. เขียนหนังสือ ๒ ฉบับ

๑. ถึงพระแก้ว บอกกำหนดวันกลับ

๒. ถึงพระยาเทวา บอกข้อควรระวังจากคำวินิจฉัยให้การพราหมณ์
วัจจุทะ ของพราหมณ์ ป.ส. ศาสตร

๑๑.๓๐ น. นายเจือ ศรียาภัย ส.ส. มาหาเยี่ยมเยียน ทางสนทนาคะเจือด้วยไปลิตก
เขาออกไม่ได้ เพราะเขาเป็น ส.ส.

๑๖.๐๐ น. แม่หมูนากับคุณพัน มาบอกเรื่องเรือ ซึ่งรับธุระไปหากัปตันไวสเบียน ผู้ที่เรือภาณุรังษีว่าจะออกจากสงขลาวันพุธที่ ๑ กันยายน ให้ไป ๔ โมงเช้า ลงท่าทางอิสตเอเซียติก บอกแล้วสนทนากัน กินน้ำชาด้วย กลับไปจวนจนเวลาจะค่ำ

๒๑.๓๐ น. พระเสนาหาชวนไปคุหนั่ง จึงไปกับหญิงอามกับแม่โต พระเสนาหา เป็นหนังป่า เรียกว่ากุญชรภาพยนตร์ คือ หนังคุณช่วงมีสัตว์ต่าง ๆ นั้นเอง ต่อเติมหนังหน่อย เขาว่าหม่อมละไมเป็นเจ้าของเห็นจะแปลว่าคุณช่วงเอาหม่อมละไมออกหน้า

๒๓.๒๐ น. กลับมาเรือน

วันจันทร์ ที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๔๘๐

บ้านสุคนธ์หงส์ หาดใหญ่ สงขลา

๑๗.๕๐ น. ออกเดินเล่นกับหญิงอาม พระเสนาหาตามไปด้วย แวะเยี่ยมแม่เต็กกิมเหลง ที่ร้านอาหาร ชอบใจเขาที่เขาให้อะไรกิน แล้วไปเยี่ยมแม่เอื้อน ชอบใจที่เขาให้ส้มโอมากิน แล้วเดินกลับ

๑๘.๕๐ น. ถึงเรือน

วันอังคาร ที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๔๘๐

บ้านสุคนธ์หงส์ หาดใหญ่ สงขลา

๑๕.๓๐ น. พระเสนาหาตามไปดูการทำพิธีเซ่นสรวงโรงหนัง ซึ่งกำลังลงมือสร้าง ตามวิธีพื้นเมืองจึงไปคุด้วยความยินดี แต่เมื่อไปเห็นแล้วสังเวชทำเลว ๆ อย่างยากแค้น มีตาครุคร่ำร่างกายสกปรกมาทำ ไม่มีอะไรที่น่าสังเกต มีการเซ่นวักตักแตน ขบผี ผั่งรูปรอยไม่เข้าเรื่อง ไม่เป็นแก่นสาร คุทำอยู่จน ๑๗ นาฬิกายังไม่แล้ว จึงจะขึ้นมากินน้ำชาเสีย แล้วจะสำเร็จเมื่อไรไม่ทราบ

๑๙.๐๐ น. พระนรากรบริรักษ์ ข้าหลวงประจำจังหวัดพาส่องเครื่องราชูปโภค นายอำเภอ สงขลา กับหลวงจันทบุรณนุต ผู้บังคับการตำรวจสงขลาและใต้สวน ถึงเรื่องจะกลับพรุ่งนี้ บอกให้เรือสำหรับเมืองไปส่งเรือใหญ่ ให้ไปลงที่ ท่าหลวง

วันพุธ ที่ ๑ กันยายน ๒๔๘๐

บ้านสุคนธ์หงส์ หาดใหญ่ สงขลา

รายการ - ๑๐.๐๐ น. ลงเรือภาณุรังษีกลับ

๐๙.๐๕ น. ออกจากบ้านสุคนธ์หงส์ ชุนรัฐวุฒิ นายอำเภอหาดใหญ่เอารถเก๋งมารับ ตัว ขั้วเอง อาตมกับหญิงงาม พระเสนาหาไปในรถนั้นเป็นรถนำ ส่วนผู้อื่น ไปรถอื่นซึ่งพระเสนาหาจัดมา ตามเป็นกระบวนไป หมกทั้งคนในบ้าน พระเสนาหาทั้งบ้าน แดมนางเล่งกับลูกสามภักดีตามไปส่งด้วย พวกเข้เข้าไป สงขลา

ถึงสงขลาเร็วกว่ากำหนดไป ชุนรัฐวุฒิพาเที่ยวไปในตลาด ๒ ถนน แล้วจึงไปถึงท่าหลวง ข้าหลวงประจำจังหวัดกับกรมการคอยรับอยู่ที่นั่นมาก มีที่มิใช่ข้าราชการที่ไม่ใช่พวกตามไป สังเกตได้แต่กับตันไวสเบียนกับ แม่หมุและลูกคนใหญ่ ข้าหลวงจัดเรือหลวงมารับ เชิญไปนั่งในเรือ ขณะนั้น พระยาแก้ว ณ พัทลุงลงมาส่งด้วยสนทนากับใครต่อใครตามสมควร คนที่ตาม ลงมาในเรือเล็กจะไปส่งถึงเรือใหญ่ มี

๑. ข้าหลวงจังหวัด ๒. ปลัดจังหวัด ๓. นายอำเภอสงขลา ๔. ผู้บัญชาการตำรวจสงขลา ๕. สรรพากรจังหวัด ๖. ที่ปรึกษาเทศบาล ๗. คุณพัน ครูโรงเรียนผัวแม่หมุ ๘. แม่หมุ กับ ๙. ลูก ๑๐. กับตัน ไวสเบียน

๑๐.๐๐ น. เรือออก กล่าวคำอำลาและให้พรพวกที่มาส่ง เรือแล่นออกปากอ่าวไปหา เรือภาณุรังษีซึ่งทอดอยู่ในทะเลใหญ่

๑๐.๓๕ น. ถึงเรือภาณุรังษี กับตันโอสเบียนนำขึ้นบนเรือ สันทนากับข้าหลวงประจำจังหวัดจนเวลา

๑๑.๕๐ น. ข้าหลวงจึงลากลับไปกับเรือเล็กหลวง พร้อมทั้งผู้ติดตามส่งอีก ๔ คน ลงมาส่งเขาจนเรือพ้น

ต่อแต่นั้นก็มาหาห้อง จับเอาห้องหัวเรือเป็นอันว่าชั้นที่ ๑ มีแต่พวกเรา ๕ คน เท่านั้นเป็นบรมสุข

๑๒.๕๐ น. เรือออกจากสงขลา มุ่งหน้าเข้ากรุงเทพฯ

วันพฤหัสบดี ที่ ๒ กันยายน ๒๔๘๐

เรือภาณุรังษี ในทะเลอ่าวสยาม

ตั้งแต่ ๔ ทุ่มเมื่อคืนนี้ มีคลื่นเล็กน้อย ทำให้เรือโยกเยก เค้นเหมือนขี่เมฆจนเวลาบ่ายจึงค่อยยังชั่วลง

วันศุกร์ ที่ ๓ กันยายน ๒๔๘๐

เรือภาณุรังษี ในทะเลอ่าวสยาม

เรือภาณุรังษีเปิดหลอด เป็นการปลุกให้ตื่นขึ้น แล้วอีกประเดี๋ยวก็หยุดจักรคุนาฬิกาปรากฏเป็น

๐๔.๑๐ น. นึกว่าถึงเรือนำร่อง แต่ครั้นเปิดประตูออกมาดู เห็นแถวไฟบนฝั่งอยู่ทางหัวเรือยาวยืค ทางกราบซ้ายเห็นไฟบนฝั่งสองสามดวง ทางท้ายเรือเห็นไฟขาววับแวมอยู่ไกลมาก จึงทำให้เข้าใจว่า ถึงเมืองสมุทรปราการแล้ว แต่ไม่มีธุระอะไรก็ง่วงนอนหลับไปอีก

๐๖.๓๐ น. ลูกชั้นล่างหน้า หญิงโง่เข้ามารายงานว่าถึงคลองเตยแล้ว จึงได้แต่งตัวขึ้นไปบนคาน้ำฟ้า

๐๘.๐๐ น. เรือเข้าจอดท่าอัสตเอเซียติก วัดพระยาไกรซึ่งไม่เคยจอด ตามได้ความว่าจอดโดยจำเพาะเพื่อส่งอาคมขึ้น ผู้ซึ่งมารับที่ท่าเรือมี ๑. องค์ทศ ๒. ชายติศ ๓. พระงั่ว ๔. พระยาเพชรดา ๕. พระพิชิต ๖. ทาควาย ๗. แม่เต่า ๘. ทาอัคร ๙. ฮารี ๑๐. แม่เชื้อ ทักทายกันตามสมควรแล้ว

๐๘.๑๐ น. ขึ้นรถกลับบ้านคลองเตย ผู้คอยรับอยู่ที่บ้าน นอกจากลูกหลานกับคนในบ้าน
แล้ว มีหลวงอำนาจกับแม่สอย แล้วถาวรตามมาทีหลัง ทักทายกันตาม
สมควรแล้วขึ้นเรือน

×

×

×

บันดุง, วันที่ ๒ กันยายน ๒๔๘๐

กราบทูลทูลพระบาท,

หม่อมฉันได้รับพระทานลายพระหัตถ์จากปิ่นางลงวันที่ ๑๗ สิงห. แล้ว ยังไว้งงมิได้
ถวายตอบ เพราะไม่ทราบว่าปะทับที่ปิ่นางนานก็มากน้อยเกรงว่าส่งไปจะเคล้ากัน รอไว้
ฟังก่อน เมื่อได้ข่าวพอจะถึงวันเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ ได้ จึงจะเขียน พอดีเมื่อวานนี้ได้
รับอีกฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๒๔ สิงห. พระเดชพระคุณเป็นอันมาก

เมืองกลังที่เป็นเมืองหลวงของสลังงอนนั้นหม่อมฉันยังไม่เคยไป ปลาตอยู่ที่ใดเคยไป
นอนค้างที่กวาลาลัมเปอร์และเที่ยวอยู่ที่นั่นตั้งสองวัน ไม่เคยคิดจะไปดูเมืองกลังหรือปอร์ต
สะเว็ตเต็นแฮม มัวเที่ยวเสียแต่ทางเขา คำกลังที่เป็นชื่อเมืองนั้น หม่อมฉันไม่ทราบว่าแปลว่า
อะไร จะถามครู แกกก็ไม่อยู่ ไปเที่ยวเสียต่างจังหวัด คั่นดิกชันนารีก็ไม่พบมีคำนั้น บางทีจะ
เป็นชื่อซึ่งไม่มีความหมายอะไร อย่างชื่อตำบลไทยๆ เราก็มึนอันมากที่แปลความไม่ออก

ซึ่งถูกคนเฝ้าไม่หยุกเป็นที่ทรงรำคาญนั้นหม่อมฉันเห็นพระทัย ในเรื่องนั้นนับว่าบันดุง
ได้เปรียบมาก ยังอีกข้อหนึ่งซึ่งหม่อมฉันพอใจมากในการอยู่บันดุงก็คือว่า ในบันดากนที่
อยู่เมืองนั้นมีแต่รักเราหรือเพียงแต่รู้จักและมีมิตรจิต หรือมิฉะนั้นก็ไม่รู้จักกันเสียเลยทีเดียว
เป็นที่แน่ใจว่าคนที่เกลียดเรานั้นไม่มีเลย ส่วนที่ทรงระลึกถึงบันดุงนั้น มีคำทูลตอบได้เพียงว่า
เชิญเสด็จอีก เท่านั้น พอเสด็จไปแล้วก็เริ่มร้อน เวลานั้นแล้งสบาย ฝนยังไม่มี กลางวันร้อน
ปรอท ๘๕ ในร่ม เย็นแต่เวลามีลมแรงเข้าๆ เท่านั้นที่เรียกว่าหนาวได้ พอสายลมก็สงบ
หม่อมฉันยังเสียใจไม่รู้หายที่ทะเลสาบกวายเร็วไปอย่างน้อยเดือนหนึ่ง เป็นเพราะเวลานี้ปกติ
เคยซักมีฝนแล้ว แต่ปีนี้ฝนล่าช้าแต่แรก หนาวและแล้งก็เลยล่าตามกันไปหมด ควรจะได้
สังเกตคิดเสียแต่เมื่อกะกำหนดถวายแล้วว่าฝนล่า แต่ก็เขลาไปถ้าเสด็จอีก เสด็จเดือนสิงหาคม
เสียทีเดียว การประพาศก็ใช้ทางเรือไปสุระบายา ทอดพระเนตรโบราณวัตถุที่ค้างไปนั้นได้

จากสຸระบายาเช่นของมาซาปิตเป็นต้น แม้จันติปะนาทาร์นก็ทอดพระเนตรได้ ทรงรดยนตร์
จากสຸระบายา ๒ ชั่วโมงเท่านั้นถึงมาล้ง พักเสียคืนหนึ่งก่อน รุ่งขึ้นทรงรดยนตร์อีก
๒ ชั่วโมงถึงบลิตาททอดพระเนตรปะนะตารัน แล้วกลับสຸระบายา ข้ามไปเที่ยวบาหลิ
เลยกลับทางเรือตลอดทาง

พละมคิตสมบัติบำมากนั้ไปแล้วขอประทานรับไว้เพียงนี้ทีก่อน

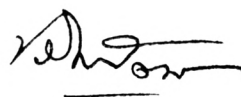
คำปฐาคาที่แขกเมืองนี้ใช้เป็นอันได้ความตามรับสั่ง ตรงกับชื่อร้านปฐาคาเอา
จริง ๆ เมื่อจตศัพท์ที่คล้ายกัน ทาครูแขกแก็เตือนเหมือนกันว่าคำนี้ทำไมไม่จต หม่อมจัน
ไม่ยอมจต เพราะสงสัยว่าจะเป็นคำสันสกฤตจริงอย่างครูแก็ว่าหรือไม่ พังก็เข้าหาว่าอาจ
เป็นได้แต่ไม่มีความรู้ที่จะแปลศัพท์ปฐาคาว่าอะไร หม่อมจันไม่มีปทานุกรมสังสฤต มีแต่
ซิลเตอร์ เคยอาศัยค้นเทียบเคียงเอา หากไม่พบคำปฐาค ส่วนชื่อปฐาคาในกรุงเทพฯ นั้น
สงสัยว่าจะเป็นฝีมือเจ้าพระยาภาสกรให้ไว้ ชอบครีคระเช่นนั้น ตัวอย่างเช่นประยูรวงศ
ยันตรมูทริต ซึ่งเป็นโรงพิมพ์ และ พัสตุอุษมยนตร ซึ่งเป็นแพขายเครื่องอาไหล่และมีน้ำมัน
เชื้อเพลิงและน้ำมันหยอดเครื่องเรื่อนนทร์ เลิกเสียเมื่อเจ้าของตายสักสิบปีมานี้ เรื่องศัพทชาว
มะลายูที่จก ๆ ไว้ ยังมีสนุกอีกหลายคำซึ่งยังไม่ได้ทูล หม่อมจันคิดว่าว่างจะคัดส่งไปถวาย
พททรงเพลิน ๆ แต่จะต้องช้าหน่อย เพราะจะต้องค่อย ๆ คัดเอง ถ้าใช้เสมียนก็ต้องมีผิด
เท่านั้นเว้นไม่ได้

หญิงสั่งฝากทูลกราบฝ่าพระบาทด้วยความระลึกถึง และคิดถึงคุณโตด้วย ส่วน
หม่อมจันก็ขอร่วมด้วยในคำที่ทูลนี้ และขอฝากความระลึกถึงแก่เจ้าหญิงทั้งสามด้วย หนังสือ
ถ่ายเสด็จประพาศตอนหลังได้มาแล้ว ไม่สู้จะตื้นนัก เห็นจะเป็นเพราะใจคอไม่สงบดีพอด้วย
เป็นเวลากำลังเจ็บ

โรคเก๊าต์ของหม่อมจันเกือบจะหายเป็นปกติแล้ว เท่าช้ายันยิตเยอมาก ความเจ็บ
ปวดหายไปนานแล้ว แต่ยังไม่ยุบถึงปกติได้จนบัดนี้ แต่ก็ดีขึ้นทีละนิดทุกวัน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๔๐

กราบทูลทูลราชฝ่าพระบาท

ขอประทานทูลถวายรายงานต่อแต่ได้กราบทูลมาแล้ว

วันที่ ๒๗ สิงหาคมเป็นวันกำหนดกลับ เวลา ๓ โมงเช้า สมเด็จพระพรยาจารย์เสด็จพาออกจากซินนามอนฮอลไปสถานีรถไฟที่ไปร กงสุลยืมเรือรัฐบาลมารับข้ามส่งอย่างขาไปถึงผู้มาส่งมีพระยารัษฎากับกงสุลมาตามไป แต่ซินนามอนฮอลถึงสถานีรถไฟ หม่อมเจ้าวิบูลย์กับหม่อมเกตุก๊กคอยส่งที่ท่าหน้า ผู้ที่ลงเรือไปด้วยส่งถึงสถานี มีสมเด็จพระพรยาจารย์ กรมหลวงสิงห์ซึ่งเสด็จมาอย่างรีบร้อนเกือบไม่ทันลงเรือด้วย กับหม่อมเจ้าวิบูลย์ หลุยส์ พะยารัษฎา และกงสุล ไปนั่งคอยเวลาอยู่ที่สถานีรถไฟกรุหนึ่ง เรือของรถไฟนั้นทุกคนโดยสารมาส่งก็ถึงมีผู้มาส่งขึ้นจากเรือนั้นอีกสี่คน คือหญิงจง หญิงพูน หญิงเหลือ กับพระยามโน เป็นความคึกของหญิงพูนที่แยกไปลงเรือรถไฟ เพราะกลัวถูกคลื่น เรือรถไฟใหญ่กว่าเรือรัฐบาลอุ่นใจกว่าแต่ที่จริงไม่มีคลื่นจนนึกเดียว ผู้โดยสารที่ขึ้นจากเรือรถไฟนั้น มีพระยาประทีปมาขึ้นโดยสารรถไฟร่วมกันด้วย อันเป็นการไม่ได้คาดถึงเลย เพราะว่าเขามาถึงเช้าวันนั้นเอง และบอกข้าว่ามาได้มาเผื่อฝ่าพระบาท ทรงประชวรเป็นโรคเกาต์เกล้ากระหม่อมให้ความเห็นแก่เขา ว่าอาจเป็นรูเมติสม์ก็ได้ เพราะว่าเกาต์กับรูเมติสม์ก็เหมือนกัน เกล้ากระหม่อมเดียงเขาว่าไม่เหมือนเกาต์นั้นเป็นโรคประจำพระองค์รูเมติสม์เป็นโรคจร

เวลาเช้า ๔ โมงครึ่งรถไฟออก ถึงหาดใหญ่เวลาบ่าย ๓ โมง ไปพักอยู่บ้านพระเสน่หามนตรี พอไปถึงได้กรุหนึ่งเขาก็บอกว่าข้าหลวงประจำจังหวัดมาหา รีบร้อนออกมาพบกับเขาด้วยความดีใจ ด้วยเคยได้ยินมาก่อนว่าพระนราแห่งกรมตำรวจมาเป็นข้าหลวงอยู่สงขลา พระนราเป็นคนที่คุ้นเคยกัน แต่ครั้งเห็นตัวเข้ากลับตกใจ ด้วยหน้าแปลกไม่เคยเห็นมาก่อนเลย อะไรทำให้เขาใจผิดไปได้ต่อเมื่อสนทนากันเข้าจึงได้ความเข้าใจ ว่าเป็นคนละคน พระนราข้าหลวงคนนี้เป็นที่ พระนรากรบวิรัช พระนราคนที่คุ้นเคยเป็นที่ พระนรากรอนุรักษ์ รับราชการในกรมตำรวจมาด้วยกัน ชื่อต่างกันแต่สร้อยคำเดียว คือ บรี กับ อนุสันเคราะห์ไปเกิด

สืบเรือได้ความว่ามีเรือภาณุรังษีลำเดียว ซึ่งเดินแต่สงขลาเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ จะออกวันที่ ๑ กันยายน เป็นการบังคับอยู่ในตัว จึงให้เขาไปผูกห้องโดยสารไว้ ครั้นถึงวันที่ ๑ เวลา ๔ โมงเช้า ก็พากันไปลงเรือ เรือออกในวันนั้น คนโดยสารชั้นที่ ๑ มีแต่พวกเรา ๕ คน สบายพิลึก เว้นแต่ถูกคลื่นเรือโยกโยน เดินเหินเล่นไม่ได้ สักเกตว่าไม่ใช่ถูกมรสุมตะวันออก เพราะมีลมยังพัดออกจากฝั่งกระทบกราบซ้ายแรง คงเป็นด้วยเขาเดินคัดออกลิเกหาทางตรงเพื่อให้ถึงเร็ว เมื่อเดินเล่นไม่ได้แล้วก็กลายเป็นนอน นอนเสียไม่ได้ทำอะไรจนหลับไปนับไม่ถ้วนว่าวันจะตก ถ้านอนกับเสื้อแล้วหลังคงเป็นเสื้อแน่นนอน วันที่ ๓ เวลา ๒ โมงเช้าถึงกรุงเทพ ฯ แทนที่เขาเคยไปจอดทอดทรงท่าราชวงศ์ เขาเข้าจอดส่งที่ท่าทางอิสตเอเชียติกวัดพระยาไกรก่อน เพื่อขึ้นง่ายทั้งใกล้บ้าน เป็นเทวคา ชนรถที่นั่นกลับถึงบ้านโดยสะดวกเป็นสวัสดิภาพ

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒ กันยายน ได้รับประทานแล้วด้วยดี

เมืองกลัง ได้ชื่อตามแม่น้ำกลังซึ่งเมืองตั้งอยู่ริมแม่น้ำนั้น เกิดสงสัยในชื่อขึ้นก็เพราะพ้องกับเมืองเราเข้าดังสองเมือง

ตัวแดงในลายพระหัตถ์นั้นไม่ใช่พิมพ์สติเบ้ออาจพุ่งมาเผ่าอีกคราวหนึ่งก็เป็นไรไป ยังได้พูดกะโปรกรรมเล่นกับหญิงงาม เพราะเดี๋ยวนี้มีความรู้รู้ทางประเทศที่ในเกาะชวาขึ้นบ้างแล้ว ว่าถ้าไปอีกทีหลังจะกราบทูลนัคผ้าพระบาทให้เสด็จไปคอยอยู่ปะตาเวียแล้วลงเรือไปด้วยกันจากที่นั่น มุ่งไปสู่เกาะบาหลี่ทีเดียว เทียวเกาะบาหลี่แล้วกลับขึ้นที่สุระบายา เทียวอันรอยตามโปรแกรมเดิมจนถึงยกยาแล้วมาบันดุง อยู่พอแก่ปรารณาแล้วชากลับแวะคูมิวเซียมที่ปะตาเวียอีก แดมที่ยังดูไม่ทั่วถึง เรื่องมิวเซียมนี้หญิงไอกับบอกว่าเจ้าหน้าที่นำคูวังยกยาบอกว่าเสียใจที่ไม่ได้ไปคูมิวเซียมเหมือนกัน เขาว่าของเขามีของดี

เป็นพระเชษฐาพระคุณล้นเกล้า ที่ทรงพระเมตตาโปรดจะทรงคัดศัพท์ความะลายู ซึ่งทรงหรือใกล้กับภาษาไทย อันได้ทรงจดไว้นั้นประทานสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะนึกอยากได้อยู่แล้ว แต่จะกราบทูลขอให้นักเกรงพระทัยไป จะได้เร็วหรือช้านั้นไม่เป็นไร ด้วยเป็นแต่ของเพิ่มความรู้ ไม่ใช่ของประกอบธุระร้อน

ในที่สุดลายพระหัตถ์ มีพระคำรัสทรงเสกหน้าพระทัยระลึกถึงเกล้ากระหม่อมพร้อมทั้ง
 กรว้เรือนนั้นเป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ขอถวายบังคมมาแทบฝ่าพระบาททวักัน ฝ่ายเกล้า
 กระหม่อมหมกทั้งกรอบครว้ก็รำลึกถึงฝ่าพระบาทอยู่ไม่วาย ในการคึกกะโปรกรรมกับหญิง
 อามันนั้นก็คือใจผูกที่จะมาเฝ้าฝ่าพระบาทอีกนั่นเอง แม่โตะออกปากว่ากินอะไรก็รำลึกถึง
 ฝ่าพระบาท เช่นเมื่อวันกลับถึงบ้าน แม่เต่าแกทำขนมจีนน้ำพริกมาให้กิน เมื่อกิน
 แม่โตะก็บ่นถึงฝ่าพระบาท ว่าไต่ตั้งใจจะปรุงขนมจีนตั้งเครื่อง แต่เส้นขนมจีนที่บ้านคงไม่มี
 คึกกะสัระตะทำแวนโรยเส้นขนมจีนขึ้น แต่ผ่เอิญเกิดมือเจ็บไปเสีย จะทำให้ของสกปรก
 จึงต้องระงับ

จิตใจที่ได้ทราบข่าวพระอาการประชวรของฝ่าพระบาทเคลื่อนคลายลง นึกเสมอว่าจะ
 เป็นรูเมติสม์ไม่ใช่เก๊าค่ แต่ความหวังทั้งนี้ก็มีใช้รู้หลักอะไรในทางวิชาหมอ เป็นความหวัง
 อันไม่เข้าใครออกใครเท่านั้น เพราะโรครูเมติสม์เป็นแต่โรคจรไม่เป็นโรคประจำพระองค์
 คงเช่นไต่เดียวกับพระยาประภิตอันไต่กราบทูลมาในเบื้องต้นนั้นแล้ว

ไต่เขียนหนังสือถึงหญิงประสงค์กับหญิงใหญ่สอคมาค่วย ไต่ทรงพระเมตตาโปรด
 ประทานให้แก่เธอทั้งสองด้วย หญิงประสงค์นั้นเคยเรียกเธอว่าหญิงกลาง ตามพี่น้องของ
 เธอเรียกแต่เจ้ากรรมไปโดนกันเข้ากับหญิงกลางลูกของเธอซึ่งเกล้ากระหม่อมก็เรียกเช่นนั้น
 เหมือนกัน ทำให้ไม่ว่าใครเป็นใครจึงต้องยกเรียกเสียใหม่

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

ถวาย สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

130 Nijland weg

Bandoeng

Gava

×

×

×

๑๐๘

(สำเนา)

วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๕๐

หญิง

ลุงได้รับลายพระหัตถ์ทูตกระหม่อม มีพระคำรัสเสนอคำหญิงแสดงความรำลึกถึง ทั้งหวังดีต่อลุงกับน้องๆ และแม่โตไป ได้บอกให้ทราบทั่วกันแล้ว ต่างมีความชอบใจหญิงทั่วกัน ฝ่ายลุงสันทั้งครอบครัว ตั้งแต่จากไปก็มีใจเศร้าหมองคิดถึงอยู่ไม่วายเหมือนกัน

บัดนี้ลุงได้กลับถึงบ้านเรียบร้อยแล้ว ได้เปิดหีบเก็บของซึ่งบรรจุไปแต่บัดนั้นขึ้นเพื่อเอาของออก พบตุ๊กตารูปแขกทำด้วยกะโหลกมะพร้าวของหญิงติดหีบไปด้วย เป็นการพลั้งพลาดอันมิควรแต่เห็นไม่เป็นไร เพราะเป็นแต่ของเล่นไม่ใช่ของใช้ จะจัดส่งคืนมาให้ที่หลัง

ได้เห็นหนังสือหญิงมีไปถึงหญิงอี บอกอาการเจ็บไข้ไม่สบาย ลุงก็นึกรำคาญใจด้วย แต่ก็ข่มเสียได้ด้วยคิดถึงธรรมา ว่าเกิดมาใครจะหนีโรกภัยไปไม่พ้น ได้แต่ระวังรักษาตัวไปให้เป็นอย่างดี ข้อนี้ก็มีความไว้วางใจในหญิง ด้วยเจ็บมานานแล้ว ลุงไม่ได้เห็นเสียนาน ครั้นได้มาพบก็ดี ไม่มีความทรุดโทรมมากไปกว่าก่อน ทำให้เชื่อใจว่าหญิงได้ปฏิบัติรักษาตัวมาอย่างสมควรถูกต้องทุกประการแล้ว

ขอความสวัสดิ์จงมีแก่หญิงทุกเมื่อเกิด

(ลงพระนาม)

ทรง

×

×

×

(สำเนา)

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๕๐

หญิงใหญ่

หนังสือของเธอเขียนถึงปู่ และสิ่งรูปหล่อพระศิวไปให้ ไครรับแล้ว ชอบใจมาก

ที่มิวเซียมปะตาเวีย พ่อตรัสบอกว่าเขาเคยห้ามหุยมหิมอะไรต่าง ๆ รวมทั้งไม่ให้ถ่ายรูปด้วย แต่ทำไมเดี๋ยวนี้จึงเลิกห้าม ถ่ายรูปเอามากก็ได้ รูปพระศิวที่เธอถ่ายมาก็เป็นรูปที่งามเสียด้วย ปู่ไม่ได้เล่า ที่มิวเซียมกวาลาสุมปุร เขายังห้ามแข่งขัน พอปู่ใส่เข้าไปเจ้าพนักงานก็มาแย่งเอาไม้เท้าไปเสีย ตาอัครเอามือไปแตะกระดูกเข้าเจ้าพนักงานก็มาบังคับให้ถอนมือ

ไม่ให้แตะ แต่ถ้ายรูปจะห้ามหรือไม่ห้ามไม่ทราบ ตาอัครแกก็มีกล้องถ่ายรูปไป แต่ในมิวเซียม
นั้นเขาจัดเป็นแชนรัคซิสตอรี มีแต่คนหนูน้อยไม่ต้องการถ่ายจึงไม่ได้แสดงกิริยาที่จะถ่าย เลย
ไม่ทราบว่าเขาห้ามหรือไม่ห้าม

คำมิวเซียมนับได้ ๒ พยางค์ เรามาแปลงเปลี่ยนเรียกพิพิธภัณฑ์สถาน นับได้ ๖
พยางค์ มากขึ้นไป ๒๐๐ เปอเซนต์ ไม่เห็นว่าจะคืออะไรขึ้น เช่นเกี่ยวกับ อัลยิบรา เรียก
พิชคณิต ทำให้ต้องเรียนสองทัก เรียนคำพิชคณิตว่าคืออะไรเสียทีหนึ่ง แล้วเรียน อัลยิบรา
ว่ามีลักษณะเป็นอย่างอีกทีหนึ่ง หญิงไอกีมาบ่น แกเรียนที่โรงเรียนมาแตร์ ซึ่งเขาสอน
ตามคำฝรั่ง แล้วเข้าไปสอบได้ในกระทรวงธรรมการ เขาเขียนข้อสอบให้ ๘ ข้อให้เลือกเอา
๖ ข้อ ข้อที่เขาเขียนให้อ่านไม่เข้าใจเลยสักข้อเดียวเพราะเปลี่ยนคำฝรั่งเป็นคำแขก คือ
บาลีสสกฤตเสียนั่นเอง แต่ก่อนมา สิ่งใดที่เราไม่มี เราเอาอย่างต่างประเทศ เราก็ใช้ชื่อเดิม
ของเขา แม้ว่าเป็นการเสียหาย ถึงเปลี่ยนชื่อก็คงเสียอยู่นั่นเองบิตไม่มิด เพราะใครๆ ก็รู้ว่า
เอาอย่างเขามา ลำบากเปล่าๆ

จันติ บานน ตามครูเชลิก ให้รู้แห่งไว้ได้ก็ดี

เมื่อกลับเข้าไปถึงกรุงเทพฯ พบใครต่อใครเขาตามข่าวคราว มีคนที่เขาเคยเที่ยวไป
หลายประเทศ เขาบอกว่าอินเดียเป็นสกปรกกว่าทุกแห่ง ทำให้นึกถึงสมุทรูปสเกดซ์ ซึ่งเธอ
ให้ดูที่บันดุง

ช่วยทูลเจ้าย่าด้วย ว่าลายพระหัตถ์นั้นได้รับแล้ว และช่วยทูลอีกด้วยว่า คุณหญิง
ชาญชาติเกไคสวรร์ (นวล) เขามาหา เขาเป็นลูกหลวงกุมารแพทย์ (นาค) และเป็นหลาน
พระยาสุขุมบาลบริหารคนเก่า ซึ่งเคยรักษานู๋และเจ้าย่ามาแต่เล็ก ได้ถามเขาว่านู๋เขาชื่อไร
เขาบอกว่าชื่อรอก

(ลงพระนาม)

ถามหญิงกลางด้วยว่าเซ็นชื่อนี้แก่หรือไม่แก่

x

x

x

(สำเนา)

บันดุง, วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๔๘๐

กราบทูลทูลเกล้าฯ พระบาท

หม่อมฉันได้ขึ้นต้นเรียนภาษาชาวเพียงวันเดียวก็ได้เรื่องขึ้น ๆ คือเมืองและมณฑลที่ชื่อบันยุมัส (Banjoemas) พวกตามเสด็จทูลกระหม่อมเคยฟังแปลกันว่า “เบญมาศ” แท้จริงภาษาชาวบันยุมัสแปลว่าน้ำ มัส แปลว่าทอง เป็นอันฟังได้ว่าชื่อ เมืองสุวรรณวารี

ทำหม่อมฉันยุบเป็นปกติดีแล้ว แต่ต้องสอนเค็ร ค้วยทั้งเสียนานข้อลำขัดแข้งไปหมกยังเค็รเร็วไม่ได้ หมอให้เค็รเพียงวันละ ๑๐ นาทีก่อน แล้วจึงค่อย ๆ เพิ่มขึ้นทีละน้อย วันนี้ได้ ๑๕ นาทีแล้ว

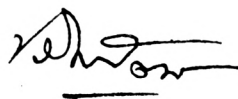
สองสามวันมานี้ ห้างขายหนังสือที่บาตาเวียรายหนึ่ง เขาส่งเตตาลอดหนังสือเก่า ๆ ที่ไม่พิมพ์อีกแล้วมาให้เพื่อว่าจะอยากได้และว่ามีเหลือน้อยฉบับแล้ว ได้พบจดหมายเหตุของนายโกรเนมัน (Groneman) ปราชญ์โบราณคดีซึ่งตามเสด็จทูลกระหม่อมประกาศโบราณสถานต่าง ๆ ถึง ๒ ครั้ง ว่าด้วยโบโรบูดอร์, จันตีเม็นตูก และจันตีปาวอน หม่อมฉันได้ส่งไปแล้ว ถ้าได้มาและอ่านพบอะไรแปลก ๆ จะแปลส่งไปถวาย เพราะเป็นภาษาคัตร์

อากาศบันดุงยังแล้ง ฟังจะเริ่มมีฝนห่าง ๆ และว่าตามส่วนยังร้อน เว้นแต่นั่งถูกลมจึงจะเย็นส่วนที่บาตาเวียฝรั่งที่นั่นลงไปกันกลับมาบ่นว่าร้อนเป็นขุมนรกทีเดียว เสียตายถ้าประทับที่นั่นเวลานี้คงไม่ทรงลำบาก

เวลานี้ที่ต่างคนต่างอยู่บ้าน ไม่ได้ไปไหนกันหมก ออกจากบ้านก็มีแต่ซื้อของและดูหนังเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

ป.ล. จดหมายเหตุฉบับก่อนที่ถวายไปคงจะทรงถูกปรับค่าสะสม จำต้องขอประทานโทษ ทั้งนี้เป็นเพราะเขาเปลี่ยนอัตราค่าอากาศไปรษณีย์ใหม่ ถูกลงถ้าหนักไม่เกิน ๕ แกรม แต่ฉบับนี้หนักกว่า ๕ แกรม จึงบีบค่าสะสมน้อยไป

บันดุง, วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๐

กราบทูล ทราบพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๗ ตุลาคม ได้รับประทานแล้ว ด้วยความยินดีเป็นอันมาก
เรื่องการทำบุญที่จะทรงพระกรุณาตามความประสงค์ของหม่อมฉันนั้น เป็นพระเดช
พระคุณยิ่งนัก แต่เวลายังมีมาก ไว้คิดกันต่อไป

ในเรื่องชื่อของ จันติ ต่างๆ หม่อมฉันคิดว่า ที่จะได้ชื่อเดิมคงเรียกอยู่จนบัดนั้น
เห็นจะมีน้อยแห่งที่สุด หรือแทบจะไม่มีเสียเลย เพราะรกเป็นป่าคงเสียนับด้วยร้อยๆ ปี คง
จะมาสวมติเรียกกันเอาที่หลังตามปากราษฎร เช่นอย่างในนครทมิฬที่เรียก ตาแก้ว ตาพรม
เป็นต้น ก็คงแปลว่า ตาแก้ว ตาพรม แทะเข้าไปตั้งบ้านอยู่ใกล้ตรงนั้น อาจจะเป็นตั้งแต่
ยังเป็นคงก็ได้จึงเรียกชื่อตามไป ส่วนที่นี้สังเกตเห็นอีกอย่างหนึ่งในหนังสือ ดร. โกรเนมัน
เมื่อแถบออกสถานที่ตั้งของจันตินั้น ๆ โดยละเอียด ซึ่งหม่อมฉันไม่ได้แปลถวายเป็นแต่ย่อ
ความกันไปเสียนั้น แยกออกชื่อหมู่บ้าน เช่น บ้านเนินคุด บ้านบอโร ดังนี้ อาจจะเป็นชื่อที่
จันติเรียกตามบ้าน หรือกลับกัน ชื่อบ้านเรียกตามจันติก็ได้ทั้งสองอย่าง เช่นในเมืองเราก็มี
บ้านพระนอนจักรศรี สันนิษฐานได้ว่าเรียกตามวัดหรือตามพระ หรืออีกนัยหนึ่ง มีวัด
ตอนเมืองกับวัดบางเขน เป็นต้น สันนิษฐานได้ว่าเรียกชื่อวัดตามชื่อตำบล ส่วนบ้านบอโร
คงจะเรียกชื่อบ้านตามจันติ บอโร บุตร แต่ส่วนบ้านเนินคุดอาจจะเรียกชื่อจันติตามชื่อบ้านก็ได้
เพราะคำ เนินคุด แปลไม่ออกว่าอะไร พวกตามเสด็จประพาสชวาเคยเหยียดกันลงไปว่า
เนินคุด คือ มณฑป หม่อมฉันเห็นว่าเป็นการสันนิษฐานอย่างหลกัลลอยหรือมิได้สันนิษฐานเลย
พูดเปื่อยไปอย่างนั้นเอง

ซึ่งโปรดปลาแผ่นที่ได้ส่งไปถวายนั้น ยินดีมาก แต่เสียใจที่ยังหาอีกไม่ได้ เพราะไม่
ทราบชื่อ เขาว่าบางทีก็มีที่ตลาดบันดุงนี้เอง จะต้องคอยคุตต่อไป เพราะมีแต่เป็นฤดู

แทงกุ้ง เพาะที่นี้พร้อมกันกับที่ส่งไปถวาย เส็จหน้าทรงให้ยายเทียบเพาะ แกลหา
วันดีคืนดีอะไรยุ่ง แต่สูญหมด ไม่ขึ้นเลย

เรื่องศัพท ขวา ชุนดา มะลายู เทียบคำไทย ได้พิมพ์สำเร็จแล้ว ถวายมาพร้อมกับ
จดหมายนี้ ถ้าทรงเห็นว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาฯ จะออกรสสนุกด้วย โปรดประทานให้

ท่านดูด้วยก็ดี ในเวลาทำไปยิ่งเขียนยิ่งนึกสนุก แม้จนเวลาส่งให้เขาคัดพิมพ์แล้ว ยังหาพบ
ได้ใหม่อยู่เรื่อย ๆ ไป ไม่มีที่สุด จึงชักช้าและไม่สู้เรียบร้อย เพราะต้องแซกเติมอยู่เสมอ
จนถึงต้องเป็นเศษกระดาษแซกปิดซ่อนไว้ก็มี และยังหาได้อยู่เรื่อย ๆ จึงตกลงใจเอาเป็น
ยุคติเสียเพียงนี้ที่ ว่างถึงคราวรวบรวมใหม่จึงแก้ไขเพิ่มเติมต่อไป อนึ่ง คำที่มาแต่ภาษาสันสกฤต
นั้น หม่อมฉันก็อยู่ข้างจะเกา ๆ เพราะไม่มีความรู้ และไม่มีเครื่องมือสอบค้น มีแต่คึกชัน
แนรีบาฬีของซิลเตอร์เล่มเดียวที่เอามาใช้อनुโลมสระตะเอาตามเรื่อง ถ้าทรงประสบคำใดคึก
พลากก็ดี หรือคำใดที่ทรงเห็นว่ามาแต่สันสกฤต แต่หม่อมฉันมิได้ลงเครื่องหมาย (ล) ไว้
เพราะไม่มีความรู้ ขอประทานพระกรุณาให้ทราบ เมื่อรวบรวมพิมพ์ใหม่ในคราวหน้าจะได้
แก้ไขให้ถูกต้อง

เมื่อวานขึ้นนี้ นึกมลักกิกขึ้นมาถึงชื่อ ปี่ไฉน และส่วนของพระเจดีย์ซึ่งภาษาข้างเรียก
ว่า ปล้องไฉน นั้นมีที่มาจากอะไร จะเป็นเพราะข้างบัญญัติชื่อตามรูปปี่ไฉน หรือว่ามี
ต้นไม้ดอกไม้ หรืออะไรอื่นที่รูปร่างเป็นอย่างนั้นนำไปเรียกทั้งปี่ทั้งส่วนของพระเจดีย์นั้นตาม
ไป ประการเช่นนั้นแล้ว ตั้งใจว่าจะเขียนจดหมายถวายคราวหน้าจะทูลถามไป ครั้นทกเวลา
เย็นวันเดียวกันนั้น มีแขกอินทคนหนึ่ง เป็นพราหมณ์มาจากอินเดีย ตัวเองเป็นละคอน มา
ศึกษาความรู้ของชาวและบาลี เพื่อจะไปเล็กละฮอร์ยังประเทศอินเดีย ได้มาหาหม่อม
ฉันโดยคำแนะนำของพวกเจ้านายเมืองไซโล ให้มาไต่ถามเรื่องการพ่อน้ำและดนตรีไทย เมื่อ
สนทนากันไปเขาขอร้องเครื่องดนตรี หม่อมฉันพาให้ดู เขาถามว่า รวมทั้งวงเรียกว่าอะไร
หม่อมฉันจึงชี้ระนาดทั้งสองและฆ้องและบอกว่า เมื่อรวมฆ้องเล็กเข้าอีกวงหนึ่งและเครื่อง
เป่าอีกชิ้นหนึ่งพร้อมด้วยกลองตะโพนเราเรียกว่า ปี่พาทย์ “พาทย์” นั้นเป็นคำสันสกฤตแก
คงเข้าใจ แกก็ตอบว่า “วาทย์” เข้าใจ แปลว่าเครื่องดนตรีก็ได้ แล้วย้อนถามว่าก็ “ปี่” นั้น
อะไร? ตอบว่า เป็นเครื่องเป่าเสียงคล้ายโอบอยของฝรั่ง แกหลุกออกมาว่า ของอินทก็มี
เหมือนกันเรียกว่า “ไฉน” ดังนี้ เล่นเอาสับสน เพราะไม่ได้คาดเลยว่าจะได้คำ “ไฉน” ออก
มาดังนี้ เพราะฉะนั้น ขอร้องปี่ไฉนจะเป็นปี่อินทเอาเข้าไปเป็นต้นฉบับ และภาษาข้างที่เรียก
ส่วนของพระเจดีย์ว่า “ปล้องไฉน” ก็คงเป็นการเทียบรูปกับรูปปี่ไฉนเท่านั้นเอง

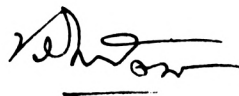
ตั้งแต่ได้โปรดให้ค้นหนังสือเรื่องโบราณวัตถุทำบันทึกถวาย ตลอดจนรวบรวมศัพท์รู้สึกเพิลิตเพิลินสบายใจ เมื่อหมดไปแล้ว ออกรู้สึกอ้างว้าง ยังมีบันทึกของ คร. โครเนมัน ว่าด้วยบรอบุคุอีกตอนหนึ่ง ยังมีได้ทำถวาย ด้วยรู้สึกขยาดๆ อยู่ เพราะบางตอนเมื่อว่าด้วยรูปพรรณสัณฐาน อ่านแต่หนังสือ ไม่ได้ไปดูของจริงสอบยังไม่เข้าใจความของแถมแจ่มแจ้งนัก เพราะที่แกเขียนนั้นเป็นกาลนานมาแล้ว บางตอนเช่นฐานล่างเข้าใจว่ายังมีดินปกคลุมอยู่ มีปัญหาอีกอีกกันว่าจะซุกหรือไม่ซุก เพราะกลัวว่าซุกหนักลงไปจะพัง แต่ส่วนเรื่องราวของภาพลายฉลักนั้น คุณเหมือน คร. โครเนมัน จะแปลออกน้อยกว่าหนังสืออื่นที่ได้แปลถวายไว้แล้ว อย่างไรก็ตาม มีเรื่องน้อยเรื่องกว่า แต่ว่าแต่ละเรื่อง คร. โครเนมัน เล่าได้ยาวกว่า แต่ก็ยังมีหลงๆ อยู่ด้วยมากเหมือนกัน หนึ่ง หม่อมฉันได้ทราบมาว่า มีหนังสือชาวเก่าเล่มหนึ่งเรียบเรียงและพิมพ์เป็นภาษามะลายูก็มี ชาวก็มี ชุนคาก็มี เรียกชื่อว่า “ละคอนบันหมิมสารัง” สงสัยว่าจะเป็นต้นเค้าเรื่องอิเหนาของเรา จึงได้ส่งร้านขายหนังสือให้หาภาษามะลายูให้ยังไม่ได้มา คิดว่าถ้าชอบมาพากลจะแปลเป็นไทยและส่งไปถวาย

หญิงงามมีจดหมายเล่ามาว่า ทรงปรจรรภกันถึงเรื่องแผ่นดินไหวในเกาะชวาเมื่อเร็วๆ นี้ ซึ่งว่าถึงมีเหย่าเรือนพังที่เมืองยกยานั้น ความจริงหม่อมฉันตั้งใจจะถวายรายงานไปในจดหมายฉบับก่อน แต่ครั้นถึงเวลาเขียนก็ล้มดับไปเสียเฉยๆ วันที่เกิดเหตุนี้หม่อมฉันนอนอยู่บนเก้าอี้นอนที่เจดียงโงงหน้ามุขพระเสบัน เวลาประมาณ ๑๖ นาฬิกาหย่อนๆ รู้สึกโยกๆ วาบ จึงตะโกนอะอะขึ้นว่า แผ่นดินไหว คนอยู่ใกล้เคียงไม่มีใครรู้สึก เด็กเรียนหนังสืออยู่ในห้องกลางก็ไม่ทันรู้สึกจนกระทั่งแขนขึ้นไปคุโคมระย้าจึงเห็นว่าแหว่ง-ไกวทุกห้อง แต่งเพียงชั่วอึดใจเดียว ต่อมาจึงทราบในหนังสือพิมพ์ปรากฏว่า เจ้าหน้าที่ภูเขาไฟสันนิษฐานว่า ศูนย์กลางแห่งการแผ่นดินไหวครั้งนี้อยู่ในท้องมหาสมุทรห่างจากเกาะชวาหลายร้อยกิโลเมตร เพราะฉะนั้น ความไหวเสกือนจึงแผ่ไปกว้างขวางมาก ถ้าจุดศูนย์กลางแผ่นดินไหวอยู่บนบก จะรู้สึกเพียงน้อยแห่ง ไม่กว้างขวางถึงเพียงนี้ และว่าภูเขาไฟมราปีเรียบร้อยกิโลเมตรได้ทำพิชอะไรเช่นอย่างทรงคาคะเด เหตุที่ชาวภาคกลางมีภรรยาและสมารังเป็นต้น รู้สึกสะเทือนมากกว่าที่อื่นนั้น เพราะจุดศูนย์กลางแห่งแผ่นดินไหวในมหาสมุทรอยู่ตรงกับชาวภาคกลาง ส่วนที่ปรักหักพังปรากฏว่า พิชยาเหย่าเรือนโดยมากกระเบื้องหลังคาร่วง ไม่มีอะไรพังทะลาย ส่วนที่พังนั้นนอกเมืองออกไป และใกล้ทางสมารังก็มี คือพวกโรง

ทำน้ำตาล รายหนึ่งมีปล่องไฟโรงทำน้ำตาลหักพังลงมาหม่อมฉันคิดว่าพวกโรงทำน้ำตาลที่
หยุดงานมาหลาย ๆ ปี คงพุททะรุดอยู่บ้างแล้วด้วยขาดการซ่อมแซมจึงได้ฟังง่าย ความจริง
แผ่นดินไหวรายนี้ไม่ใหญ่โตอะไร แต่วิสัยหนังสือพิมพ์ชอบพูดอะไรให้เกินจริงจึงชักมาก
ความไป

ยังลืมถวายรายงานไปอีกเรื่องหนึ่ง คือเมื่อไม่ชำนาญ ได้พากันไปเที่ยวสวนสลัดได
ที่บอยเต็นซอร์ค คือ รายที่ส่งคนมาเร่ขายที่บ้านเรานั้นเอง เมื่อตามไปถึงแหล่งสนุกมาก ทำให้
คิดถึงฝ่าพระบาท ถ้าเสด็จอีกครั้งหนึ่งเห็นจะต้องเชิญเสด็จไปเที่ยวบ้างเป็นแน่ เขามีมากมาย
กายกองตั้งแต่เล็กจนใหญ่ และมีทั้งหลายร้อยชนิด ว่าเป็นไม้เมืองนี้ คือตามเกาะเหล่านี้อีกมี
เอามาจากอเมริกาใต้ก็มี เลือกซื้อได้อย่างสนุกสนาน แต่ดูเหมือนจะแพงกว่าซื้อเร่ขายเล็กน้อย
เพราะไม่กล้าต่อ ด้วยเห็นเจ้าของเป็นฝรั่ง ข้อสำคัญที่ควรจะทูลนขึ้นคือ หลักการเลี้ยง เขาเอา
ไว้วางกลางแดดแจ่มทีเดียว และแนะนำว่ายิ่งตากแดดมากยิ่งดี แต่ให้ถูกฝนไม่ได้ เพราะฉะนั้น
ที่แก่เลี้ยงเวลาเช้าปล่อยให้ตากแดด พอเวลาบ่ายโมงเอากะจกรครอบมิดหมด เพราะที่นั่น
เวลาบ่ายฝนมักจะตกทุกวัน หรือว่าฝนตกจรมาในเวลาเช้าก็ต้องวิ่งรีบปิด ส่วนการรดน้ำนั้น
ไม่มีหลักเท่าที่วันรดที่ มีประมาณเพียงว่า เห็นกระดางไหนดินแห้งผากจึงรด ใช้ตาคุเอา
เท่านั้น กำหนดเป็นระยะวันเวลาไม่ได้ หนึ่ง ได้ตำราดินปลูกมา ถ้าอยู่ที่นี้ซื้อแถมเองง่ายดี แต่
อยู่ทางโน้นควรทรงทราบไว้จะได้ผสมเองได้ คือ ดินใบไม้ หรือ ใบไม้ผุ ๓ ส่วน ถ่านไม้
ครึ่งส่วน ทราวลำน้ำ ๑ ส่วน เมื่อเคล้าเข้ากันดีแล้ว เอาไฟสุ่มเผาเสียพักหนึ่งก่อนจึงใช้.

ขอถวายบังคม

x

x

x

วันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

ทูลให้ทรงทราบ

หม่อมฉันได้ส่งพระรูปทูลหม่อม ตามที่ตองพระประสงค์มาถวาย โดยทางไปรษณีย์ ทางหาก จากหนังสือสองพระรูป ทำมาอย่างลุ่ม ๆ ไม่ได้มีปีกกาศเพราะไม่ทราบพระประสงค์ ว่าทรงพระดำริจะทำประการใด จะเข้าครอบคิณฝาทหรือว่าจะเข้าครอบต้งแม้ว่าจะเข้าครอบต้ง ก็ยังมีพิณพิณเข้าไปอีก ว่าจะหาครอบได้ขนาดไร จึงได้ทำพระรูปส่งมาถวายแต่ลุ่ม ๆ แม้ จะต้องตัดเจียนให้เล็กเข้าไปเล็กน้อย หรือว่าจะมีปีกกาศขยายให้ใหญ่ขึ้น จะได้ทรงจัดทำได้ โดยไม่มีอะไรขัดขวาง

การทำพระรูปนี้อยู่ข้างประคักประเคิดควรจะทูลรายงานถวายให้ทรงทราบ ที่แรกก็ เทียบได้กับพระรูปในที่ต่าง ๆ มาเทียบกันดูก่อนว่าองค์ไหนจะดี ที่แรกนึกถึงเหมือน ก็ไป ชอบพระรูปทรงพระมาลาก๊อกแฮ็ค ซึ่งได้ฉายขยายถวายมานี้ เขาว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็โปรดพระรูปนี้ พระองค์ท่านแก่กว่าหม่อมฉันสามสี่ปี เชื่อว่า จะทรงจำพระองค์ได้ดีกว่าหม่อมฉันนั้น เป็นหลักอันหนึ่ง แต่หาได้ถือเอาเป็นที่มั่นไม่ ได้เทียบ กับพระรูปทรงพระมาลาสก๊อตซึ่งมีผู้ว่าคินันแล้ว พระรูปทรงพระมาลาสก๊อตสูงคั้นไม่ได้ หลุด ข้อที่เหมือนนั้นต้องยกไว้ ที่ทูลว่าสู้ไม่ได้นั้น เพราะเห็นพระรูปทรงพระมาลาก๊อกแฮ็ค มีชีวิตมากกว่าที่ทรงพระมาลาสก๊อตมากกว่ามาก จึงเลือกเอาองค์ที่ทรงพระมาลาก๊อกแฮ็ค แล้วก็นึกสลดใจว่าแต่งพระองค์อย่างฝรั่งจะไม่สู้ดีไปเสียหน่อยกระมัง จึงได้ทูลไปเลือกเอา แต่งพระองค์ทรงพระชฎามหากฐินเข้าอีกองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นแต่งพระองค์อย่างไทยโดยสมบรม เป็นอันถวายมาสองพระรูปสำหรับทรงเลือก จะโปรดพระรูปใดแล้วแต่จะโปรด

ในการฉายขยายก็เป็นสองกลับ ที่แรกหม่อมฉันให้หม่อมเจ้าสมภพพลุกกรมทิวากรเอา ไปทำด้วยไว้วางใจว่าเธอมีกัลยาณิ เคยทำรูปอะไรให้พอใจมาหลายคราวแล้ว แต่ในการ กันหาพระรูปทูลหม่อมฉัน พลอยได้รูปใครมาด้วยอีกหลายรูป ในจำนวนนั้นมีรูปพระองค์เจ้า วงเดือน พระองค์เจ้าแสงจันทร์ติดมาด้วย แม้โตเกียอยากได้ขึ้นมา เหตุด้วยท่านเลี้ยงท่าน พ่อของแม่โตมาแต่เล็ก หม่อมฉันจะส่งไปให้หม่อมเจ้าสมภพทำก็เกรงใจเธอว่าจะใช้เธอ มากไป นึกว่าจะได้เลวหน่อยก็ไม่เป็นไร จึงให้เขาไปจ้างช่างในตลาด อันชื่อว่าสยาม

จำลองลักษณะท่า แต่ครั้นได้มาเอาเทียบกันเข้าดู ที่หม่อมเจ้าสมภพเข้ามาแพ้วร้านสยามจำลอง ลักษณะหลุกลุ่ย หม่อมฉันก็เคืองครั้น ต้องย้อนเอาพระรูปทูลหม่อมไปให้ร้านสยามจำลอง ลักษณะท่าอีก ได้มาพอใจคือพระรูปที่ถวายมาครั้งนี้

จะทูลรายงานถึงแด่กุง ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดส่งไปประทานแม่โต แม่โตจัดการ เพาะตุลิกุจอ หม่อมฉันก็กระหยิ่มว่าจะได้รับประทานแด่กุงแต่ยังหนักใจกลัวมันจะไม่ขึ้น แต่ไม่ช้าก็งอกขึ้นเป็นต้นเตงกวาศีที่เดียว ดีใจว่าจะได้กินผลแน่ แต่ทีหลังเสียใจ พอออก ดอกเหลืองออกมาแล้วก็ตายงอกต่อไปไม่ได้กินผล จะเป็นด้วยอะไรก็ไม่มีความพอที่จะทราบได้

ได้พบกรมขุนชัยนาทตามถึงเจ้าพระยาวงศาว่าปีไร เรอบอกว่าปีชาลกลับตำลงมากกว่า ที่ทูลมาแล้วอีกปีหนึ่งเสียซ้ำ

หญิงเล็กเข้าไปกรุงเทพฯ เอาของประทานฝากไปให้ แก่ห่อเปิดหีบดูเห็นเป็นบุหรื สามมวนนึกว่าคงเป็นบุหรืดีพิเศษอย่างไร แต่ก็สงสัยว่าทำไมจึงประทานมาเพียงสามมวน ต่อหีบดูจึงรู้ว่าทำด้วยยางรับเบ้อ ดีจริง ๆ ได้เก็บไว้ดีแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

ตั้งแต่กลับไปแล้วก็ให้มีใจพระวง รำลึกถึงพระเดชพระคุณ อันได้ทรงพระเมตตา โปรดอุดหนุนทุกอย่าง ในระหว่างเมื่อมาอยู่นั้นคง คิดใคร่จะทำอีกก็พอดี ทูลกระหม่อม ตรัสชวนหม่อมฉันก็ทูลรับสนองว่า ถ้าไม่มีอุปสัคอันใดเช่นเจ็บไข้เสียเป็นต้นแล้วจะมา ทิด จะท้อใจที่ว่าแก่ไปเสียมากแล้ว ความเจ็บนั้นจะมาอย่างไร เมื่อไร ก็ทราบไม่ได้ เมื่อ สองเดือนก่อนองค์บุษภักดิ์ก็ประชวรหนักหนักจนนึกกันว่าไม่พิน แต่เดี๋ยวพินขึ้นได้แล้ว เป็นโรคไตประจำพระองค์ เมื่อสองสามปีก่อนหม่อมฉันไม่สบาย รู้สึกเจ็บที่ชายกระเบน เหน็บด้วยสงสัยว่าจะเป็นโรคไต ได้เรียกหมอดาวมาตรวจ บอกเธอว่าได้ส่งบัสสาวไป ตรวจ เขาว่าไม่มีอัลบูมิน หมอดาวก็สำคัญ ตอบว่าถึงมีก็ไม่ประหลาดอะไร แก่ถึงบ้านนี้แล้ว ก็จริงของเธอ สมเด็จพระพันวัสสาฯยังทรงแข็งแรง เมื่อเดือนก่อนก็เสด็จไปเที่ยวเมืองเขมร ชาวว่าปีหน้าจะเสด็จมาชาวทางไคยนั้นว่า สมเด็จพระยาตำรางก็จะเสด็จมาในระหว่างวัน ประสูติทูลกระหม่อม พระอาการทูลกระหม่อมเป็นอย่างไบบ้าง แม่สมพันธ์มีหนังสือไปถึง แม่โตยืนยันว่าเห็นพระโรคจะไม่เรื้อรัง หม่อมฉันก็ท้อใจ

(ลงพระนาม)

ถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพย์รัตนกิริฎกุลินี

(สำเนา)

บันดุง, วันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๐

กราบทูลทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยในเที่ยวส่งของครั้งหลังนี้ หม่อมฉันได้รับประทานหนังสือคึกขันแนรีภาษา สันสกฤตกับระนาคเรียกกินเข้าแล้วทั้งสองสิ่ง เป็นของที่ต้อใจและที่ปรารถนาอย่างยิ่ง ของ ถวายบังคมมาด้วยความยินดี พระเดชพระคุณเป็นอันมาก

อนึ่ง เรื่องศัพท์ชาว ชุนคา มะลายู ซึ่งถวายไปแล้วนั้น มานึกออกคำตั้น ๆ ซึ่งลืม จกไว้ได้อีกเป็นหลายคำ มีคำหนึ่งที่อยากจะทูล คือ เมื่อปีใหม่แขกเร็ว ๆ นี้ เขาจุประทัด กันอีกทีก็กรีกโครมตามธรรมเนียมทุกปีมา แต่ปีก่อนไปอาฟริกาเสีย จึงไม่มีเครื่องเตือนใจ ให้จก มาปีนี้ได้อินประทัดหนวหนูเต็มประดา จึงนึกออกขึ้นมาว่าคำ “ประทัด” นี้แขกเรียก “ประคะชัน” คันสมุคที่จกและคันสำเนาศัพท์ที่พิมพ์ถวายไปจึงได้รู้สึกว่าได้ลืมจก ด้วยคำนี้ ประหลาดมาก ที่ไปพ้องกันกับของเรา จะมีที่มาอย่างไร จะเป็นภาษาสันสกฤตว่า “ประทศน” ได้หรือไม่ คันในคึกขันแนรีที่ประทานมาก็ไม่พบ

เวลานี้หม่อมฉันสบายดี และอวัยวะภายในก็ดีขึ้นหมดทุกอย่าง เว้นแต่เท้าซ้ายที่เป็น เก้าตั้นนั้นยังไม่หายสนิทได้ ไป ๆ ก็มีบวมขึ้นเล็กน้อย แล้วก็หายไป แต่หมอยังมีความหวัง ว่าจะหายได้ และความจริงอาการก็ดีขึ้นเป็นลำดับ ถึงจะมีย่อนก้นน้อยลงทุกที บางทีจะหาย ได้จริงเป็นแต่ช้ามาก

สมเด็จพระพันวัสสาว่ามิรับสั่งว่าจะเสด็จชวเนนในเดือนเมษายนหน้า โปรดให้กะ โปรแกรมถวาย หม่อมฉันได้กะถวายไป ให้เสด็จเรี่ยนตร์ใหม่ของบริษัท เค. พี. เอ็ม. สาย อาฟริกา ซึ่งเคิตรงจากกรุงเทพ ฯ ถึงบาตาเวีย เรือใหม่นี้ใหญ่ถึง ๑๕,๐๐๐ ตัน และจะ เคิรเที่ยวนี้เป็นครั้งแรก นอกจากเกาะสีชัง วันที่ ๑๗ เมษายน จะโปรดกำหนดคั้นหรือ อยางไรยังหาทราบไม่

อนึ่ง ได้ทราบจากหญิงเล็กว่าฝ่าพระบาทได้ทรงพระกรุณาเสด็จไปรับ และถึงแก่ทรง
จัดเตรียมห้องบรรทมของพระองค์เองจะประทานให้อยู่อาศัย หม่อมฉันสำนึกในพระกรุณา
ยิ่งนัก ขอถวายบังคมมาแทบฝ่าพระบาท

เจ้าพระลาสิกขาบทนั้น แรกได้ยินออกตกใจ โดยเป็นข่าวที่มาไม่รู้ตัว ได้เคยพูดกัน
ที่นี้ว่า ถ้าฝ่าพระบาทเสด็จคราวหน้า จะให้เจ้าพระตามเสด็จด้วยก็ได้ จัดให้พักอยู่ในเรือน
แผงกลางสวนของหญิง แต่มีทันได้ทูลไปก็ได้อ่าวสีก เลยพากันสงสัยว่า เธอจะสีกเพราะ
อยากตามเสด็จมาชวาปีหน้าดอกกระมัง.

ขอถวายบังคมโดยความคิดถึง

๑๑๕

(สำเนา)

บัดนี้, วันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๐

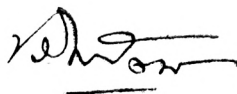
กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท,

ทวยเห็นอะไรเข้าอย่างหนึ่งเป็นเหตุให้มีความระลึกถึงฝ่าพระบาทเป็นกำลัง คือเวลานี้
ที่เฝ้าฯ กำลังเตรียมจะฉลองประสูติการ ของพระหน่อปรีนเชส ยูเลียนา เริ่มตกแต่งถนน
บ้านเรือนกันมาตั้งสองอาทิตย์แล้ว ยังไม่ประสูติ เครื่องแต่งซุ้มตามบ้านนั้น มักจะทำเป็น
รูปมงกุฎ วิธีที่เฝ้าฯ ทำช่างง่ายตายตีเหลือเกิน และทำเป็นแบบเดียวกันทุกแห่ง ทูลขอว่า
จะเคยทำกันมาอย่างนี้หลายหนหลายครั้งจนลงรูปเป็นแบบอย่างแล้ว คือเอาไม้ไผ่ลำเล็ก ๆ
ขนาดไม้รวก ตัดลำหนึ่งวางแนวนอนเป็นขอบมงกุฎ อีกลำหนึ่งวางแนวตั้งตรงศูนย์กลางลำ
แนวนอนเป็นแกนกลาง ที่ตอนยอดตัดไม้ชิ้นสั้น ๆ อีกชิ้นหนึ่งผูกวางเป็นกงฉาก กับไม้
แนวตั้ง ได้รูปเป็นไม้กางเขนยอดมงกุฎ แล้วเอาไม้ไผ่จักซี่บาง ๆ ยาว ๆ อีกสองเส้น วงขอบ
ตามแนวตั้งขึ้นเป็นรูปมงกุฎขอบนอกเส้นหนึ่ง วงในเป็นภูในของมงกุฎอีกเส้นหนึ่ง เท่านั้น
สำเร็จแล้ว รากสองอัฐพศ. ติจริง ๆ ถ้าเป็นรูปมงกุฎไทยจะทำอย่างนี้หาสำเร็จไม่

อนึ่ง หวังใหญ่แจ้งว่าเมื่อทอดพระเนตรมิวเซียมบาเตเวีย ทอดพระเนตรเห็นเทวรูป
ซึ่งมีป้ายคำแปลว่า ได้มาจาก จันติ บานอน จึงอยากทรงทราบว่า จันติ บานอน อยู่ที่ไหน
นั้น หวังใหญ่ได้พยายามเที่ยวสืบ หม่อมฉันก็ได้ช่วยไต่ถาม ยังไม่พบใครที่รู้จัก บัดนี้ได้
อ่านพงษาวดารชาวอะบิซิดีซึ่งฝรั่งแต่ง มีคำกล่าวถึง จันติ บานอน ว่าอยู่ในมณฑลกะกู
เป็นโบราณวัตถุสมัยเดียวกัน บอรรอบุคร และ ปรามบานัน มีกล่าวเพียงเท่านั้น ก็และ
มณฑลกะกูนั้น คือบริเวณมาเกลังนั่นเอง เมืองมาเกลังเป็นเมืองที่ตั้งมณฑล เพราะฉนั้น
คงเป็นอยู่ในเขตต์แขวงอันเดียวกันกับโบราณวัตถุที่ได้ทอดพระเนตรมาแล้วนั่นเอง เหตุที่
ไม่กล่าวในหนังสือนี้เสีย และไม่มีใครไปเที่ยว อาจจะเป็นเพราะขัดข้องด้วยลู่ทางที่จะไป
ถึง หรือบุบสลายถึงขนาดที่ไม่มีอะไรน่าดูอีกแล้ว จึงเรียบขึ้นน้

ถวายบังคมมาด้วยความระลึกถึง

(ลงพระนาม)

(สำเนา)

บันดุง, วันที่ ๙ มีนาคม ๒๔๘๐

กราบทูลทูลราชฝ่าพระบาท

ด้วยไม่ได้รับลายพระหัตถ์หรือข่าวคราวไโรนานแล้ว มีความระลึกถึงเป็นพิเศษ

มีข้อใคร่จะทูลถามว่าคำ “ชำแหละ” เป็นคำไทยแท้หรือมีที่มาจากไหน ด้วยเมื่อเร็วนี้ ได้พบคำภาษามะลายูในนิทานมะลายูเรื่องหนึ่งว่า “ซัมบะเลห์” ความตอนนั้นว่ามีการเลี้ยง กันเจ็ดวันเจ็ดคืน และจำนวนไก่ เป็ด กระบือ แพะ ซึ่ง “ซัมบะเลห์” ไปนั้นมากมาย เหลือประมาณ ครูแก่แปลว่าตัด หม่อมฉันบอกแก่ว่าสำเนียงช่วงคล้ายคำชำแหละของไทยเรา เสียจริง ๆ แต่คำชำแหละนั้นดูเหมือนเราจะใช้แต่ผ่าหั่นตัดตั้งแต่ยังเป็นตัว ๆ อยู่ ถ้าเป็นชิ้น ๆ อยู่แล้วหั่นซอยให้ละเอียด เราไม่ใช่คำชำแหละ ครูแก่บอกว่าคำ “ซัมบะเลห์” ของมะลายูใช้ก็ ตรงกันอย่างน้อยเหมือนกัน ปลาจริง ๆ น่าเราจะเอามาจากแขกเสียแน่แล้ว ด้วยพวกอิสลาม ในเมืองไทยมักพูดอยู่ว่าจะกินเนื้อสัตว์ต้องชำแหละเองมิฉะนั้นบาป มันเป็นพิธีสำคัญของเข อันหนึ่ง ชิ้นเดิมคงใช้คำมะลายูแล้วเลยกลายเป็นคำไทยไป

เมื่อเร็ว ๆ นี้หม่อมฉันเป็นเก้ายี่สิบใหม่ที่ซื้อเข้าข้างขวา แต่เป็นเพียงอย่างอ่อน นอน อยู่เพียง ๒-๓ วันก็ลุกได้ สัก ๑๔ วันก็เดินเป็นปกติ เท้าซ้ายซึ่งยังเหลือนิดหนึ่งไม่รู้จักหาย นั้น พอปะทุที่หัวเข่าขึ้นใหม่เลยพลอยหายไปด้วย เวลานี้นับว่าหายเกลี้ยงไม่มีรอยเลยที่ไหน แต่ยังมีข้อซิกขาคือ ข้อมือข้อศอกและหัวไหล่เหลืออยู่อีก ๓ ข้อที่ยังไม่เป็น จะต้องเป็นจน ครอบหมคจึงจะสิ้นเรื่องหรืออย่างไรยังไม่ทราบ ข้อใดที่เป็นแล้วก็ไม่เห็นซ้ำอีกเลย

ถวายบังคมด้วยความระลึกถึง

(ลงพระนาม)

x

x

x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๔๘๐

กราบทูลทูลรพเจ้าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์กับทั้งสิ่งของ ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไปมากต่อมากแล้ว แต่หาได้มีหนังสือตอบถวายมาไม่ ด้วยตั้งใจว่าจะทำบันทึกเรื่องศัพท์ต่างๆ ถวายมาพร้อมกับหนังสือซึ่งจะเขียนถวายมาด้วย แต่เป็นไปไม่ได้เหมือนนึกเพราะไม่ได้เวลาสอบศัพท์เหมือนนึก มีใครต่อใครมารบกวนให้ทำอะไรต่ออะไร การสอบศัพท์ต้องเรีตราไม่สำเร็จไปได้ พลอยพาเอาการเขียนหนังสือถวายค้างไปด้วย เป็นความผิดมาก เหลือแต่ต้องขอประทานโทษอย่างเดียวเท่านั้น แล้วจะต้องกราบทูลตามมีตามได้ อีกด้วย แต่ในหนังสือฉบับนี้ จะรวบรวมกราบทูลจำเพาะแต่เรื่องศัพท์เรื่องเดียว เพื่อฝ่าพระบาทจะได้ทรงหยิบง่าย ส่วนเรื่องอื่นจะแยกกราบทูลในฉบับอื่นต่างหาก

เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานปทานุกรม ภาษาชาวซุนดา มะลายู ซึ่งมีใช้ในภาษาไทยแก่เกล้ากระหม่อม ตีใจเหลือเกินเพราะเป็นการประทานความรู้ต่อให้รู้ยาวออกไปอีกเป็นอันมาก แต่เป็นธรรมคาที่ยังต้องมีศัพท์ซึ่งทรงสงสัย และเกล้ากระหม่อมเองก็มีสงสัยอยู่กลางศัพท์บ้างเหมือนกัน จึงต้องเก็บเอาขึ้นค้นสอบ ลางศัพท์ก็ได้ความแน่นอนขึ้น ลางศัพท์ก็ยังคงมีคัมวอยู่ ได้ทำบันทึกขึ้นตอนหนึ่งเท่าที่สอบแล้วส่งมาถวายให้ทูลรพเจ้าพระบาทด้วยกับหนังสือนี้

เหตุที่ปทานุกรมซึ่งโปรดประทานไปนั้นมิใช่เป็นหนังสือสำหรับอ่าน แต่เป็นหนังสือสำหรับสอบสวน จะทำให้แล้วเสร็จไปโดยเร็วหาได้ไม่ เกล้ากระหม่อมแน่ใจว่าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ท่านต้องชอบ เพราะได้ทราบอยู่เต็มใจว่าท่านมีใจใฝ่อยู่ในคำภาษาต่างๆ เป็นอันมาก แต่ยังไม่ไ้ส่งไปถวายท่าน เพราะตัวเองก็ยังตรวจสอบไปไม่ตลอด ตั้งใจว่าเมื่อได้ตรวจสอบตลอดแล้ว จึงจะส่งไปถวายท่านทั้งต้นฉบับที่ประทานไปกับบันทึกความเห็นของเกล้ากระหม่อมด้วย หากท่านมีความเห็นอันใดในศัพท์ใดออกออกไปอีก จะได้เก็บความมากราบทูลต่อไปเพื่อได้รับประโยชน์ยิ่งขึ้น

พจนานุกรมภาษาสันสกฤตนั้น เกลักระหม่อมไฉนฝ่าพระบาทตรัสบนแต่ที่บันดูลแล้วว่ามีสอบแต่พจนานุกรมภาษาบาลีของจิลเคอส้อยเล่มเดียว พจนานุกรมภาษาสันสกฤตไม่มีสอบ เกลักระหม่อมก็นึกมาแต่ในขณะนั้นว่าจะหาถวาย ครั้นกลับเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ ก็คอยส่งออกไปยุโรป คงจะเข้าพระทัยอยู่ดีแล้วว่าในกรุงเทพ ฯ ไม่มีขาย เพราะไม่มีใครเขาต้องการ ครั้นเมื่อได้รับลายพระหัตถ์ซึ่งโปรดประทานปทานุกรมเข้าไป ก็มีตรัสบนเช่นนั้นอีก พอดึกกันที่หนังสือซึ่งส่งไปนั้นก็เข้ามาถึง จึงได้จัดส่งมาถวาย แต่ขอประทานโทษที่จะกราบทูลตักเตือนว่า อย่าได้ทรงทั้งพจนานุกรมของอาจารย์จิลเคอส้อยเลยทีเดียว เพราะหนังสือเล่มนั้นคดียิ่งนัก มีทั้งภาษาบาลีกับภาษาสันสกฤตกำกับกันอยู่ ภาษาชวา ชุนดา มะลายูไม่ใช่ว่ามีมาแต่ทางภาษาสันสกฤตทางเดียว มาทางภาษาบาลีก็มี ถึงหากจะเป็นภาษาสันสกฤต เมื่อเรารู้รู้ว่าภาษาสันสกฤตกับบาลีผิดกันอย่างไร เช่น ข เปน กษ เปนต้น ก็อาจค้นหาในพจนานุกรมภาษาบาลีได้เหมือนกัน เว้นแต่ที่เป็นคำสันสกฤตที่ไม่มีตรงกับคำบาลีเลย นั้นแหละจึงจะต้องอาศัยพจนานุกรมสันสกฤต

ตามที่ได้ความในคำ โฉน แปลว่า ปี นั้นดีมาก ด้วยแต่ก่อนเข้าใจเสียว่าเป็นชื่อปีชนิดเดียวจำเพาะปีปากบานชนิดเล็ก ที่ใช้เป่าอยู่ในวงกลองชนะ แม้ว่าตรัสถามไปถึงยอดพระเจดีย์ที่เรียกว่าปล้องโฉนนั้น ก็จะไม่ออกประกักประเดียดอยู่เพราะไม่เคยดูปีชนิดที่เรียกปีโฉนใกล้จิตเลยจะทำเป็นปล้องหรือไม่ เมื่อมาได้ทราบว่าเป็นชื่อปีไม่กำหนดชนิดเข้าแล้ว ก็ทำให้เห็นปรุโปร่งไปอีกไกล คำว่าปล้องโฉนจะหมายถึงปีไทย ๆ เรานี้ก็ได้อาจารย์พิพัทธ์หลวง (ปีพัทธ์เวร) ก็มีชื่อว่า หมื่นโฉนไพเราะ แก่ไม่เกี่ยวแก่กลองชนะเลย ต้องหมายถึงปีไทยในวงปีพัทธ์นั่นเอง ยังคิดเห็นต่อไปว่า เดิมทีปีพัทธ์ ของเราคงมีแต่ปีอย่างเดียวที่ทำเนื้อเพลง สิ่งอื่นทำแต่จังหวะเท่านั้นเหมือนชวา แล้วเรามาโสภโกลใช้เครื่องอื่นทำเพลงกันขึ้นทีหลัง จนกระทั่งเปิงมางวงของพระม้ามอญ ซึ่งเขาใช้ตีเล่นเสียงสอดกับกลองทัดต่างตะโพน เราก็เอามาตีเป็นเพลงเข้ากับฆ้องระนาด ที่จริงเข้ากันไม่ได้เพราะเสียงมันไม่เข้ากันเลย ในบทละครตอนที่จดไว้ว่า ชำปี โอบี กับชื่อหมื่นโฉนไพเราะ ตลอดจนชื่อว่าปีพัทธ์ ทำให้คิดเห็นไปว่า แต่ก่อนนี้ที่ทำเนื้อเพลงมีแต่ปีอย่างเดียว ฆ้องระนาดเป็นแต่เครื่องทำจังหวะเท่านั้นก่อน เดิมก็มีแต่ฆ้องโບเดียว แล้วเพิ่มขึ้นเป็นสองโບสามโບ จนมากขึ้นครบเสียงก็เลยตีเป็นเนื้อเพลงไปเสียทีเดียว

เมื่อกราบทูลมาถึงเครื่องปีพาทย์ก็ทำให้นึกถึงหูหนวกของเกล้ากระหม่อม คนทั้งหลาย มักเข้าใจว่าหูหนวกแล้วต้องพูดตะโกนให้หนักจึงจะได้ยิน แต่เป็นการตรงกันข้าม ถ้าตะโกนหนักเกินไปกลับฟังไม่ได้เรื่อง ความจริงไม่ใช่ไม่ได้ยิน ได้ยินทั้งนั้น แต่ได้ยินชัดบ้างไม่ชัดบ้าง เกบเอาเป็นเรื่องต่อกันไม่คิด จะทูลพรรณนาถวายในทางปีพาทย์อันได้สังเกตถ้วนถี่ เมื่อเขาใช้ลูกกลาง ๆ ฟังได้เรื่องหมดว่าไปทางไหน ถ้าเมื่อเขาใช้ลูกไปข้างต่ำฟังได้ยินพึมพำ จับเอาว่าไปทางไหนไม่ได้ ถ้าใช้ลูกข้างสูงแล้วเป็นอันตรายใหญ่ ฟังไม่ได้เรื่องแล้วยังซ้ำ เจ็บหูด้วย แม้แต่ตัวเองที่ระนาบ มือหนึ่งอยู่ข้างสูง มือหนึ่งอยู่ตอนกลาง ฟังว่าถูกคู่กันหรือไม่ก็ฟังไม่ออก ทำให้เข้าใจได้ว่าเครื่องจักรในหูเรามันต้องเปลี่ยนรับเสียงต่าง ๆ เสมอ เวลาเสียงมาสูงเครื่องจักรมันก็ต้องเปลี่ยนรับสูง เวลาเสียงมาต่ำมันก็ต้องเปลี่ยนไปรับต่ำ หูเสียนั้นแปลว่า มันเปลี่ยนไปไม่ได้รอบตัวจึงได้ยินเอาเรื่องได้บ้างไม่ได้บ้าง ไม่ติดต่อกันได้ เห็นจะเหมือนกับตา กรมชัณนาทเธอยังมาพูดอยู่เมื่อวานขึ้นนี้ เธอว่าเธอชอบเขียน แต่เดี๋ยวนี้เขียนไม่ได้ คุโกลไม่เห็นชัดเจนต้องเอาแว่นโกลใส่ แต่ครั้นมาคุที่กระชายเขียนไม่ได้เพราะเห็นพว้าไป ครั้นเอาแว่นซึ่งมีแก้วโกลครึ่งโกลครึ่งใสก็เวียนหัวเลยเลิก

คำ ประทัด ผ่าพระบาททรงคันทางสถกฤตเห็นว่าผิดแคว เห็นว่าจะต้องคันทางจีน จึงสืบทางจีน แต่แล้วก็นึกขึ้น ได้มาไม่เข้าเค้าเลย แต่จิวเรียกว่า ฟ่งเฟี้ยว กวางตุ้งเรียก เพา จ่อง แคะเรียก จีเผ่า ตกลงเป็นเชื่อว่าเราได้มาแต่ทางมะลายูซึ่งเรียกว่า ประทะชัน ไม่ใช่ทางจีน

คำ ขำแหละ ไทยเราใช้อยู่ แต่ใช้น้อยเต็มที เกล้ากระหม่อมให้รู้สึกเข้าใจไปว่าผ่าทอง เมื่อเทียบกับคำที่เราเคยใช้ เห็นใกล้กับคำ แล่ เช่นแล่นือเป็นอันมาก อยากจะถือว่า แล่ เป็นคำไทย ขำแหละ เป็นคำแขก

ทั้งนี้ จะผิดถูกประการใดขอประทานโทษ

๑๒๕
(สำเนา)

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๔๐

กราบทูลทูลทราบบฝ่าพระบาท

ระนาทหงุหงุที่ถวายมานั้น เขามีโน้ตสอนให้ตีกำกับอยู่ด้วย แต่ฮ้ายหงุหงุหงุหงุหงุนี้มันเก่าคร่ำคร่าเต็มที จึงส่งไปให้เขาอาบน้ำหาขมิ้นให้สกลไสเสียก่อน ส่วนโน้ตนั้นแม้ทั้งไว้ก็เกรงว่าเด็กมันจะเอาไปเล่นหายเสีย จึงเก็บซ่อนเสียให้พ้นมือเด็ก แต่ครั้นบัดนี้จะส่งมาถวายก็เลยหาไม่พบว่าเอาซ่อนไว้ที่ไหน แต่ไม่สำคัญอะไรเราก็คิดเอาเองก็ได้ไม่ยากเลย เกลักระหม่อมยังไม่ไ้กราบทูลให้ทราบบฝ่าพระบาท ระนาทนั้นเกลักระหม่อมคึงเอามาจากตาแวว ซึ่งตัวเธอก็จะตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาอากมาถึงบันฑู เธอคงจะมาพบพระนาทของเธอเข้าที่ตำหนักฝ่าพระบาท อาจมีอะอะด้วยไม่เข้าใจอะไรกันขึ้นจึงกราบทูลให้ทรงทราบทันเกล้าเสียโดยตลอด ระนาทนั้นสังเกตเห็นมีหูเขาทำติดไว้หลังรางเห็นจะตั้งใจให้ติดฝ่าตี

เรื่องต้นสลักไค แม่โศผักไผ่อยู่มากเมื่อเห็นลายพระหัตถ์ตรัสเล่าถึงเสด็จไปสวนสลักไคก็เนื้อเต้น อยากตามเสด็จไปบ้าง บรรดาต้นสลักไคของแก แกเอาตังไว้ที่หน้าต้างห้องคานตะวันออก เวลาเช้าถูกแดด เวลาเที่ยงแล้วร่ม ครั้นได้ทราบความตามลายพระหัตถ์ว่ามันชอบแดดก็ขนเอาออกตากแดด เวลาเดียวเท่านั้นเหี่ยวกะปรือค ทำที่ตายเอาเลยเช็ดไม่ทำอีก เห็นที่จจะเลียงมันจนผิวบางเสียแล้วถูกแดดจัดจึ่งจะพาลตายเอา กินปลุกสลักไคไคนั้นแกอุทสาห์เอาอันเก่าซึ่งไ้จากเขาปลุกต้นสลักไคซึ่งซื้อไปแต่บันฑูของเขียตรวจตุ แกจับไ้เหมือนที่จกดประทานไปทุกอย่าง ผิดไปอย่างเดียวแต่ที่แกเห็นดินสุกสีแคงๆ ไม่นึกว่าเขาเผาดิน แกเอาอิฐป็นปนลงไป ที่จจะไ้ผลเหมือนกัน แกรบเร้าให้เกลักระหม่อมทูลขอเมตติคสลักไคต่อกรมหลวงทิพยรัตน เกลักระหม่อมก็เขียนให้ตามใจ ไ้ทรงพระเมตตาโปรดประทานเข้าไปแล้ว กำลังคลั่งวุ่นอยู่

ในการที่เกลักระหม่อมจะออกมาเผ้ากราวหน้า จะต้องมီးอะไรเปลี่ยนแปลงบ้าง ข้อที่นอกจากกรุงเทพฯ ด้วยเรือเล็กไปขึ้นเรือใหญ่ที่เกาะสีชังนั้น ลูกๆ ร้องกันเต็มทีด้วยว่าลงเรือเล็กออกไปถูกคลื่นเมากันงอมแงม เกลักระหม่อมก็ช่วยคึกหาทางหลบหลีก เห็น

ว่ามีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้ ไปเสียด้วยเรือบริษัทเรือไฟไทยแต่กรุงเทพฯ จนถึงสิงคโปร์ แล้วจับเรือคัทซ์มาปะตาเวียด้วยหวังว่าจะไม่ยากอะไร เข้าใจว่ามีเรือเสมอทุกอาทิตย์ คุเหมือนอาทิตย์ละสองลำด้วยซ้ำ เมื่อมาถึงปะตาเวียแล้วมาบนันตุงถวายน้ำเสียก่อน แล้วจึงเที่ยวเกลือกเบี่ยงไปที่หลัง จะเป็นเรียบร้อยดีกว่าอย่างอื่น แต่ทั้งนี้ละไว้ถวายฝ่าพระบาททรงพิจารณา

เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ที่ทรงพระเมตตาช่วยสอดหาสถานบานนจนได้ความ เห็นจะพึงเสียจนไม่เป็นรูปแล้ว เขาจึงเชิญเอาเทวรูปไปไว้มิวเซียม เทวรูปนั้นงามนั้กงามกว่าที่ปรัมบานันเสียด้วยซ้ำ ขนาดก็เท่ากันสถานจะต้องคล้ายคลึงกันไม่มีสงสัยเลย สถานต่างๆ ในชวาเท่าที่เห็นมาแล้วล้วนเป็นแบบกฎทั้งนั้น มีประหลาดอยู่สถานเดียวแต่โบโรบูตอร์ เป็นแบบเบญจา

มีความระลึกถึงฝ่าพระบาทเป็นอย่างยิ่ง

ขอถวายบังคมแทบฝ่าพระบาท

(ลงพระนาม)

พรหม

บันดุง, วันที่ ๘ เมษายน ๒๔๘๑

กราบทูลทูลทราบฝ่าพระบาท

หม่อมฉันไปเที่ยวทะเล ๒-๓ วันแล้วเลยรับกรมชยันนาทที่ปะตาเวีย เพิ่งกลับถึงบ้านวันนี้ ได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓๐ มีนาคมถึงหนา มีความยินดีเป็นอันมาก เป็นพระเดชพระคุณยิ่งนักที่ประธานศัพทวินิจนัยจะได้เอาไว้ใช้ในการรวบรวมคราวหน้า

หม่อมฉันรีบเขียนจดหมายนี้ถวายด้วยมีความวิตกอยู่เรื่องหนึ่งคือเมื่อประมาณต้นสัปดาห์ ที่ ๒ ของเดือนมีนาคม หม่อมฉันได้ส่งหนังสือ Dr. Schitzer แต่งเรื่องโบราณวัตถุในเกาะสุมาตราไปถวายแทนเครื่องส่งน้าสกรานต์ได้ส่งถวายสมเด็จพระยาคำรงพร้อมกันด้วยเล่มหนึ่ง ได้สั่งให้นายแซมจัดการส่งเป็น Book Post แต่ให้ริยิสเตอร์เสียด้วย ล่วงมาสอบถามได้ความว่านายแซมลืมสั่งให้ริยิสเตอร์ก็นึกวิตกอยู่แล้ว ด้วยกลัวว่าจะถูกลักเอาเสียวางไปรษณีย์ เพราะหน้าทางคงมาอยู่ ส่วนปีนังไม่วิตกและก็ได้ทรงรับแล้วด้วย วิตกแต่กรุงเทพฯ ด้วยไปรษณีย์ของเราไม่เหมือนเขาทั้งหลาย ได้ส่งคนย้อนกลับไปออฟฟิศไปรษณีย์ที่นั่นอีกในวันนั้น เพื่อให้จัดการริยิสเตอร์ ออฟฟิศก็ปิดเสียแล้ว หนังสือนั้นควรจะได้ถึงแต่ภายในตอนปลายเดือนมีนาคมแล้ว ในลายพระหัตถ์ไม่มีพระปรารธถึงก็เพิ่มความวิตกขึ้น เพราะราคาถึงเล่มละ ๑๖ กิลเดอร์ ถ้าถูกชะโมเสียแล้วเจ็บใจนัก จึงขอประธานลายพระหัตถ์ ๒-๓ คำพอให้ทราบว่าได้ทรงรับหรือไม่

เรื่องการเสด็จชาว กราวหน้าเดิมหม่อมฉันนึกไว้เป็นเลาๆ ว่าจะถวายให้เสด็จเรือชื่อ Tegelberg เป็นเรือใหญ่ ๑๒,๐๐๐ ตันที่เขาสร้างใหม่ ชุกเดียวกับที่สมเด็จพระพันวัสสาจะเสด็จแต่เมื่อไม่โปรดเรือตรงเพราะวังเกียจเรือเล็กไปเกาะสีชังแล้วคิดว่าจัดให้เข้าต่อกันกับเรือ East Asiatic ถ้าใดลำหนึ่งก็จะได้ เปลี่ยนเสด็จลงเรือของ K.P.M. ที่สิงคโปร์ ถ้าเป็นเรือเคิร์ทสิงคโปร์ประจำอาทิตยก็เหมาะมาก เพราะเขาเคยไปสุระบายด้วย คือวันศุกร์จากสิงคโปร์ถึงปะตาเวียวันอาทิตย์ ถึงสุระบายวันอังคารเช้า บ่ายวันนั้นเองเลยลงเรือใหม่ข้ามไปบาตลี ขากลับจึงประพาศสุระบาย การประธานนำหม่อมฉันนั้นในเรือก็ได้ ถ้าจัดดังนี้เป็น Round trip ภายในเวลา ๒ เดือนได้ราคาค่าโดยสารถูกด้วย คือ

จากสิงคโปร์ถึงสุระบายาคิกเพียง	๖๐ กิลเคอร์ (ชั้น ๑)
ไปบาหลิ	๒๕ ,,
กลับจากบาหลิ	๒๕ ,,
จากบะตาเวียกลับสิงคโปร์	๔๐ ,,
รวม	๑๕๐ กิลเคอร์

ถ้าคิกทีละตอนจะแพงกว่านี้ถึง ๑๐๐ กิลเคอร์

หม่อมฉันจะได้สืบสวนและทริตรองถวายกำหนดต่อไป

ขอถวายบังคมด้วยความระลึกถึง

(ลงพระนาม)

(สำเนา)

ดำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๔ เมษายน ๒๔๘๑

กราบทูลทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๘ เมษายนแล้ว

สมุทเรือ่งโบราณวัตถุในเกาะสุมาตรา ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไป ต่างเครื่อง
ประทานน้ำสงกรานตั้นั้น ได้รับประทานแล้วด้วยดี เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ขอถวาย
บังคมฝ่าพระบาท ขออานุภาพพระรัตนตรัยจงพิทักษ์รักษาฝ่าพระบาทให้บาราศพระโรคทุก
ประการ ดำรงพระชนม์ยืนนาน สำนวณสุขศุขศุภกษัย พระพรนี้ขอให้เปนไปตลอดทั่วทั้งวง
พระญาติด้วย

สมุทเรือ่งโบราณวัตถุสถานที่เกาะสุมาตรา ซึ่งโปรดประทานไปนั้น ถูกใจอย่างยิ่ง ด้วย
อยากทราบอยู่ว่าที่นั่นมีอะไรบ้าง หวังใจว่าจะมีอะไรใหญ่โตกว่าที่เกาะชวา เพราะเปนเมือง
แม่แต่อกจะเสียใจด้วยผิดหวัง มีแต่กุฎเล็ก ๆ เช่นเดียวกับบนภูเขาเตี้ยๆ หามีสถานใหญ่เช่น
ที่ปรัมบานันและจันดิเสวไม่ หรือจะมีอยู่แต่ยังไม่พบก็จะเป็นได้

เมื่อครูอุปสถานในสมุทสน์ ความสงสัยในศัพท์ก็มีติดมา ที่จดไว้ว่า Pandopos เข้าใจว่าอ่านเป็น บันโคโป คล้ายคำ มณฑป มาก ทั้งที่ใช้ก็ลงรอยจะเป็นเช่นนั้น ควรจะทรงตรวจสอบศัพท์นั้นว่าภาษาขวามะลายูหมายความว่าอะไร

เมื่อทูลถึงศัพท์หนึ่งแล้วก็พลอยนึกถึงศัพท์อื่นติดไปด้วย โล้หวายซึ่งแต่ก่อนเป็นของส่งเข้าไปกรุงเทพ ฯ แต่เมืองมะลายูนั่นเราเรียกกันว่า บีไฮ้ เป็นคำมะลายูหรือมิใช่หากเป็นภาษามะลายูแล้วเขาแปลว่าอะไร แทงวิสัยที่เล่นในงานโสกันต์ เกล้ากระหม่อมนี้ก็จะเป็แทงบีไฮ้กระมัง

อีกคำหนึ่ง พรายน้า พรายหมายความว่าผี มีคำนี้ในทางเดินเรือ ให้สงสัยไปว่าจะเป็นคำมะลายูกระมังได้โปรดสอบดูด้วย ถ้าเป็นคำมะลายูก็ลูกกลมไปถึงโหงพรายในเรื่องขุนช้างขุนแผนด้วย โหงเห็นจะหมายถึงมีตายโหง ฑูภาษาเขมรเขาเขียนหนังสืออะไร ๆ หลายเรื่องลงท้ายว่าโหง เกล้ากระหม่อมเห็นเป็นได้แก่คำ แล ซึ่งอ่านว่า แหล่ ของเรา คำว่า ตายโหง ถ้าเป็นคำเขมรก็แปลว่า ตายแล เท่านั้น ไม่หนักหนาอะไร

เรื่องราวอะไรต่าง ๆ ยังมีมาก จะส่งถวายเป็นปั้งมาทีหลัง นี้เขียนถวายโดยประสงค์ให้ทรงทราบ ว่า สมุทที่ประทานไปได้รับแล้วเท่านั้น มีเรื่องศัพท์ต่าง ๆ ติดมาด้วยนิดหน่อย เพราะออกไม่ได้

ขอถวายบังคมฝ่าพระบาท

หวังว่าทรงสบายแล้ว

(ลงพระนาม)

×

×

×

๑๒๕

(สำเนา)

บัดนี้, วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๑

กราบทูลทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๔ เมษายน ได้รับประทานแล้ว

คำ บันโคโป นั้นได้เคยแปลกันแต่ครั้งทูลหม่อมเสด็จพระราชดำเนินแล้วว่า มณฑป
ชรอยก็ถูกต้อง พวกปราชญ์โบราณคดีสันนิษฐานว่าเรียกที่กรูปทรงอย่างจันตึกเป็นต้นว่า
ทรงบันโคโป แต่ท้องพระโรงในวังเช่นที่ได้ทอดพระเนตรที่กราตอนเมืองยกรา รูปร่างเป็น
ศาลาสี่เหลี่ยมนี้ เขาก็เรียก บันโคโป กลายไปข้างมณฑป ปลายอย่างหนึ่งที่คำ บันโคโปนี้
หาในคึกขันนารีภาษามลายูหลายเล่มหาไม่พบ คงจะเป็นคำที่ใช้แต่ในภาษาชาวเท่านั้น

คำ “บิไล” และ “พราย” ยังค้นไม่พบอะไรที่คล้ายคลึงเลย

สมเด็จพระอัยกาเจ้าเสด็จถึงเมือวานนี้เรียบร้อย เรือนตร์ใหม่นี้เสร็จเร็วมากจากเกาะ
สีลังถึงสิงคโปร์ใช้เวลา ๒ วัน เท่านั้น ยังไม่เคยมีเลย เสียใจที่เกิดประชวรบิดขึ้นกลางทาง
แต่เป็นเพียงเล็กน้อย เวลานี้พระอาการทุเลามากแล้ว แต่ยังไม่เป็นปกติ

ถวายบังคมมาด้วยคดีถึง

(ลงพระนาม)

×

×

×

(สำเนา)

บันดุง, วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๑

กราบทูล ทรงทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๑๓ เมษายน ได้รับประทานแล้ว

ที่หม่อมฉันนี้กรกให้เสด็จประพาสเสียก่อน แล้วจึงมาประทับบันดุงนั้น ก็เพราะเห็นสะดวกในทางเรือ ไม่ต้องย้อนไปย้อนมาประการหนึ่ง กับคิดว่ามาประทับบันดุงก่อน จะทรงทราบว่า โรคเก๊าต์เป็นโรคที่จะวางใจไม่ได้นั้น ก็ถูกต้องแท้ ไปๆ ก็มีรู้สึกเตือนๆ ขึ้นมาเรื่อยๆ ในระหว่างสมเด็จพระพันวัสสาประทับอยู่นั้น ก็ต้องทูลลาหยุดไม่ตามเสด็จเสีย ๒-๓ วัน เพื่อถนอมตัวไว้ตามเสด็จทางไกล แต่เกี่ยวกับอาหารนั้นเป็นแน่ ครึ่งหนึ่งรับประทานเบี้อย่างมันมาก เพราะเห็นหายไบนานแล้ว ก็กลับเป็นขึ้นอีกที่หัวเข่าขวา ครึ่งหลังนี้เจ้าพระยาพิชัยญาติฝากหมอยุ้งมาให้พร้อมกับขบวนเสด็จ หมายถึงลองชิมแต่สักนิดเดียว ก็รับประทานเพลินเข้าไปเกินกว่าควร ล่วงไปอีก ๓ วันก็ทำพิษขึ้น แต่เพียงเล็กน้อย รู้แน่ตั้งนั้นแล้ว เมื่อมีกำหนดอยู่ว่าจะตามเสด็จฝ่าพระบาท ก็เห็นจะพอรักษาตัวกันไว้ไม่ให้ไม่ได้ แต่จะเอาทั้งเซฟแล้ว เสด็จบันดุงเสียก่อน แล้วจึงคิดการประพาสกันช้าๆ ก็ได้เหมือนกัน จะโปรดอย่างไรขอประทานให้ทราบต่อไป

โน้ตเพลงสำหรับระนาดทรงหนึ่งนั้น ไม่จำเป็นเลย คิดเอาเองเท่าไรก็ได้ แต่นึกคร้านที่จะสอนให้บ่าวแขกตีเป็นเพลง ปล่อยให้มันตีตามใจก็ดูเพราะดีเหมือนกัน เวลานี้ซึ่งกำลังรับเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ตรัสถามคำ จรเข้, เหรา, มังกร ภาษามะลายูชวานั้น จรเข้ เรียกว่า บัวยา ส่วนคำเหรา นั้นยังหาไม่พบ ตัวสัตว์ที่รูปร่างเป็นมังกร ทางข้างชวานั้นไม่เห็นมีอะไร เป็นของตนเองพบแต่เลียนแบบจีน ส่วนที่ตรัสถึงมังกรหน้าจรเข้นั้น ชวนให้นึกถึงกิ้งก่ายักษ์ ซึ่งว่าเป็นสัตว์โบราณ เวลานี้ยังคงมีอยู่แต่ที่เกาะ โกโมโต ใกล้ๆ ชวานั้นเอง ฝรั่งว่าเป็นแฟมิลีเดียวกับมังกรฝรั่งที่เคยมีในยุโรป ได้ส่งคนมาศึกษาและขออนุญาตจับเอาไปยุโรปและอเมริกาหลายครั้งแล้ว ที่สวนสัตว์สระบายก็มีอยู่สองสามตัวถ้าเสด็จจะได้ทอดพระเนตรเห็นรูปร่างหน้าตาเป็นกิ้งก่าแต่หน้ากิ้งก่านี้จะพิศเอาเป็นว่าคล้ายหน้าจรเข้ก็พอจะได้กระมัง

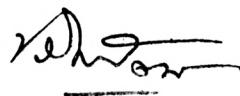
นาของชาวชาวในที่ราบหรือที่พื้นเชิงเขาเป็นคัน ๆ เรียกเหมือนกันหมดว่า ชาวะห์พวกวิลันดา แม้พูดภาษาของเขาเองก็ใช้คำแซกนี้

ซึ่งทรงวินิจฉัยศัพท์ “ตันซุง” คอกพิกุล ว่าต่างกับคำ ตันหยง นั้น แท้จริงเป็นคำเดียวกัน สำเนียง ออง หรือ อุง ใช้สลับปลี่ยนกันได้ ทางนี้เรียก ตันหยง ทางแหลมมะลายูเรียก ตันหยง หม่อมฉันเขียน ตันซุง เพราะหมายความว่า ชนนี้ สำเนียง เหมือนตัว เจ อังกฤช เป็นคำเดียวกันทั้งหมด แหลมก็เรียกตังนั้น พิกุล ก็เรียกตังนั้น ไม่ทราบว่าจะเหตุผลใด จะถูกขึ้นก็ได้ แต่เกรงว่าจะผิด จึงขอประทานรับไว้

อนึ่ง พุดถึงเรื่องสระตะอะไรต่าง ๆ แล้ว แม้ถึงว่าคูเค้าเจื่อนมีหลักฐานที่อยู่ก็ยังพลาดได้มาก ๆ หม่อมฉันได้พบเครื่องถมขายที่นี้เป็นของสุมาตรา ได้เคยซื้อไว้เล่นบ้าง เช่น บันหนึ่ง หรือหัวเข็มขัดเป็นต้น คูเค้าเจื่อนก็เหมือนถมไทย เป็นครุเดียวกันทีเดียว ต่างกันแต่ลวดลาย จึงเคยนึกสันนิษฐานว่าถมไทยนั้นปรากฏว่าเมืองนครเป็นต้นเค้าแหล่งครุ ที่เรียกว่า ถมลคร ฝ่ายสุมาตรามีกรุงศรีวิชัยเป็นต้น ได้เคยแพร่พระพุทธศาสนาไปถึงนครศรีธรรมราชจะได้พาเอาวิชาทำเครื่องถมไปเพาะขึ้นที่นั่นด้วยกระมัง ครั้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ได้พบฝรั่งคนหนึ่งเป็นคนรู้จักกัน แกเล่าขึ้นว่าแกล่นเครื่องถมสุมาตรา ได้เคยเห็นเครื่องถมไทยขายในที่ต่าง ๆ บ้าง มีสิงคโปร์เป็นต้น แต่เห็นเป็นของใหม่ น่ายาไม่เหมือนกัน หม่อมฉันได้ชวนให้แกมาดูของเก่าที่บ้าน จะเห็นว่าคล้ายกับถมสุมาตราเพียงไร คุยกันไปจนมาได้ความว่าเครื่องถมนั้นภาษามะลายูเรียกว่า ยาดัม ก็แปลว่าถมยาคำ เอาคำไทยไปใช้นั่นเอง ชาวลครคงเคยเรียกถมยาคำแต่พูดสำเนียงชาวลครทั้งพยางค์สั้นข้างหน้า จึงคงเหลือแต่ยาคำ เจ็บปวดเติมทีเพราะส่อให้เห็นว่า กลับกลายเป็นสุมาตราเป็นศิษย์เราเสียแล้ว ไม่ใช่เป็นครุ จึงรับเอาคำไปใช้ถ้าเป็นของเขา คงต้องมีคำของเขา หรือจะสันนิษฐานว่าคำของเขาสูญก็ใช่เหตุ เพราะของยังมีอยู่ ชื่อไม่น่าสูญ คราวนี้เลยกว้าง บอกไม่ได้ว่า วิชาทำถมยาของไทยนั้น กิดขึ้นเองหรือได้มาแต่ไหน ชรอยจะเป็นอินเดีย เพราะเครื่องถมอินเดียเคยเห็นอยู่ ต่างกันแต่ทำด้วยทองเหลือง ไม่ใช่เงิน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม)

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๔๘๑

กราบทูลทูลราชเจ้าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๒ เมษายน กับวันที่ ๒ พฤษภาคม ทั้งสองฉบับได้รับประทาน
ด้วยดีแล้ว

ในเรื่องที่เกล้ากระหม่อมจะมาขานนั้นได้กราบทูลแล้ว ว่าถึงบะตาเวียแล้วเลยไปบาทลี
ที่เดียวก็สำหรับฝ่าพระบาทไม่ประชวร ถ้าบะตาเวียแล้วขึ้นมานั้นคงก่อน การไปเที่ยววัดต่อ
ภายหลังนั้นดีสำหรับฝ่าพระบาทประชวร เพราะฉะนั้นในสองทางก็อยู่ที่ฝ่าพระบาทจะประชวร
หรือไม่ประชวร ต้องถวายไว้ให้ฝ่าพระบาททรงคาดความเป็นไปในพระองค์เมื่อใกล้กำหนด
แล้วทรงกะลงตามพระทัย แม้ว่าการประชวรเป็นด้วยพระอาหารแท้แล้วก็สามารถที่จะบังคับ
ให้ไม่ประชวรได้ ส่วนที่เกล้ากระหม่อมจะมาจากกรุงเทพฯ จนถึงสิงคโปร์นั้น ไม่จำเป็นที่
ฝ่าพระบาทจะต้องทรงพระดำริไปถึงก็ได้ ทรงกะเพียงว่าให้ไปลงเรือลำชื่อไร ซึ่งจะออกจาก
สิงคโปร์ในวันไหนเท่านั้นก็เป็นพอ เกล้ากระหม่อมจะไปให้ถึงสิงคโปร์ทันลงเรือลำนั้น จะไป
ด้วยเรืออะไรก็สุดแล้วแต่จะเลือกหาได้เหมาะสมกับเวลา

นีกว่ากาญจนาที่ได้ทราบข่าวสมเด็จพระพันวัสสาว่าทรงประชวร นีกว่าเสด็จกลับเสียเป็น
ดึกก็พอดี ได้ทราบข่าวชายอื่นมีโทรเลขเข้าไปว่าหมอแนะนำให้เสด็จกลับ จะกลับไปสิงคโปร์
วันที่ ๒๖ ก็โมทนาสาธุว่าดีแล้ว

ระนาคนึงหนึ่งนั้นไม่จำเป็นจะต้องแต่งเพลงเลย แม้คนดีจะดีเพียงแต่เรียงขึ้นเรียง
ลงเท่านั้นก็เป็นเพลงอยู่ในตัวแล้ว ที่เขาดีในเรื่องก็ไม่เป็นเพลงอะไรแต่ก็ฟังดี พูดถึงเพลง
ระนาคนึงหนึ่งนึกถึงเป้าแตรสั้นเพลงนอน ในงานถวายพระเพลิงพระศพใหญ่ ๆ เกล้า
กระหม่อมพุกกับสมเด็จพระยาตำรงในเมื่อไปยืนคอยขึ้นถวายพระเพลิงเมื่อจบเพลงแตร
ว่าเป้าเพลงนอนไม่ถูก พอพุดได้เท่านั้นก็ตรัสตอบด้วยพระญาณหยั่งถึงว่าต้องเป้าเพลงไฟไหม้

เรื่องกึ่งก่ายกั้นนั้นได้อ่านพบในหนังสือนำทางเที่ยวชวา ลุก ๆ แก้วก็ว่ามีตัวจริงอยู่ที่
สุรบายาเตรียมกันจะไปดู แต่ไปไม่ถึงครึ่งก็กลับไปถึงบะตาเวียแกก็สืบรู้ว่าที่นั่นก็มีอยู่ใน
สวนสัตว์ แต่เกล้ากระหม่อมไปหลงคูมิวเซียมไอเอเซีย ด้วยมีของจะดูดีกว่ากึ่งก่ายกั้นมาก

ออกจากมิวเซียมก็พากันไปกินเช้าที่โรงเจแล้วจึงไปสวนสัตว์พอได้เวลาบ่ายโมงครึ่งพอดี จะซื้อตั๋วเข้าดูกังก่ายักษ์เขาไม่ยอมขาย เขาจะไปนอนกลางวันกัน หญิงใหญ่ฉุนมาก มังกรนั้นออกจากสัตว์เลื้อยคลาน พวกจรเข้ตะกวดไม่ใช่งูเป็นแน่ ทอดพระเนตรพระราชลัญจกรซึ่งพระราชทานราชบัณฑิตสภา ที่เขาจำลองตีพิมพ์หน้าสมุดรุ่นเก่าอันออกจากหอพระสมุด จะทรงสังเกตเห็นว่าเป็นเช่นนั้นแท้ ที่ทำเปนนงนั้นหลงเป็นแน่ งูมีตัวไม่มี

คราวนี้จะทราบมูลเรื่องเครื่องถม เกล้ากระหม่อมอีกก่อนป่วนใจมากอยู่จนบัดนี้ ไม่ทราบว่าจะอย่างไรแน่ แรกก็รู้ว่ามีส่วนตำแหน่ง คือถมบางขุนพรหมตำแหน่งหนึ่งทำที่บ้านพานถมกรุงเทพ ฯ กับถมละครอีกตำแหน่งหนึ่ง ทำที่นครศรีธรรมราช ทั้งสองแหล่งดูไม่สู้ผิดกัน มีพื้นคำน้อยมีลายทองมาก เรียกกันเป็นกลางว่าถมตะทอง อาจารย์ทางพงศาวดารบอกว่าถมละครนั้น เจ้าพระยานคร (พัก) เอาช่างบางขุนพรหมไปเป็นครูหักคนที่นครศรีธรรมราชทำ ตัวท่านเป็นธุระดูแลเองจึงทำได้ดีกว่าแหล่งครู เกล้ากระหม่อมก็พังไว้หูหนึ่ง ภายหลังได้สังเกตเห็นเครื่องถมอย่างหนึ่งเข้า ซึ่งไม่เหมือนถมบางขุนพรหมและถมละคร มีพื้นคำมาก และลายก็เป็นเงิน ไม่เป็นทอง ลายที่ก็เป็นทองสลักกับเงิน สังเกตรูปภาพเห็นเป็นกรังกรงเก่าก็มี เป็นอันรู้ได้ว่าเครื่องถมนี้มีมาช้านานทีเดียวแล้ว จับใจจึงเก็บสะสมไว้ด้วย ขอเขาบ้างในบุคคลที่ควรขอ และซื้อเขาบ้างในบุคคลที่ควรซื้อ ครั้นมีงานศพเจ้าพระยารัตนาพิเบศร (พุ่ม) เกล้ากระหม่อมถูกเกณฑ์ตั้งโต๊ะหมู่ทิศหนึ่งในเมรุ จึงเอาเครื่องถมที่สะสมไว้จัดตั้ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทอดพระเนตรเห็นโปรดมาก จนทำให้ทรงพระราชดำริจะทรงสะสมเครื่องถม เกล้ากระหม่อมก็ยกของเกล้ากระหม่อมทั้งหมดถวายเป็นประเดิม แล้วใครต่อใครก็หามาถวายอีกเป็นอันมาก ซึ่งฝ่าพระบาทย่อมทรงทราบอยู่แล้วถมพวกนี้ได้ชื่อเรียกกันว่าถมคำ เข้าใจว่าเป็นตัวมีสีคำมาก ผิดกันกับถมบางขุนพรหมและถมละครซึ่งมีทองเห็นเดี๋ยวกไป ยาที่ถมก็ได้สังเกตเห็นว่าผิด ๆ กัน ต่างครูต่างอาจารย์ต่างสำนักก็ผสมยาต่างกันไป แต่ก็อยู่ในทองแดงเงินตะกั่วระคนด้วยมาด (คือกำมะถัน) เหมือนกันหมด เว้นแต่ลายครุฑที่หนักโน่นนิดนี้หน่อย ปิดกันคอกหักคอลัน ที่ทำกันอยู่ในทุกวันนี้ดูขึ้นเงาเงินหรือตะกั่วมาก แต่อาจเป็นเพราะยังใหม่อยู่ก็เป็นได้ เมื่อมาที่บ้านดุงก็ได้เห็นบนแท่นถมที่ทรงเก็บสะสมไว้ แล้วไปคูมิวเซียมที่กวาลาลุมปุ๊กก็เห็นเขาจัดเครื่องถมวางเทียบกันไว้ ในหมู่

นั้นก็มีถมละครและถมสุมาตรากับอื่นๆ หลายสำนัก คุณก็ไม่ต้องผิกันจะว่าถมละครเป็นของใหม่ก็
สงสัย ถ้าเช่นนั้นจะขึ้นชื่อลือนามไปหาได้ไหม เครื่องถมของสุมาตราเรียกว่ายาคัมมัน แสดง
อยู่ในตัวเองว่าเราเป็นครูเพราะคำนั้นเป็นคำไทยไม่ใช่สุมาตราเป็นครูเรา อย่างไรก็ตาม ใต้นึก
มานานแล้ว ว่าเครื่องถมของเราคงเอาอย่างจากเครื่องบั้งกำหรี ในหนังสือเก่าๆ อันกล่าวถึง
พระราชทานเครื่องยศ ก็มีปรากฏอยู่ว่าพระราชทานคนโทบั้งกำหรี ตัวคนโทชนะนิตที่กล่าวนั้น
เกล้ากระหม่อมเก็บไว้ก็มี แล้วจึงเปลี่ยนแปลงเป็นคนโทมไปในภายหลัง แต่จะเปลี่ยนแปลง
ไปเมื่อไรนั้น ต้องละไว้ให้อาจารย์ทางพงศาวดารเขาพูด

พูดถึงเครื่องถมเกี่ยวแก่สุมาตรา ทำให้นึกขึ้นมาได้ถึงสมุดเล่ม ๑ นายตมาโญให้
เป็นเรื่องของเครื่องใช้ต่างๆ ของมลายู ในนั้นมีจะบัง เหมือนกับของเราทุกอย่างเรียกชื่อก็
เหมือนกัน ใครจะเอาอย่างใครไม่ทราบ เหนควรจะลงไว้ในบัญชีคำชาว ชุนดา มลายู ที่ทรง
กตไฉนนั้นด้วยคำหนึ่ง

ได้ตรวจคำ Mandapam ในพจนานุกรมของจิตเตอร์ แปลให้ไว้ว่า A roofed open
hall or temple ความหมายเป็นไปใกล้ Pondapos ของชาวที่เกาะกันมาได้แก่นตพบเห็นจะ
ไม่ผิด แต่ทางไทยเรามณฑปต้องเป็นยอดแหลม โกลไปมาก

เสียใจที่สำคัญคำ ต้นหยง กับ ต้นซุงผิดไปว่าเป็นคนละคำ ที่มีความหมายซ้ำกันเป็น
แหลมก็ได้ เป็นดอกพิกุลก็ได้นั้นประหลาดอยู่

พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานปลาซึ่งทำเป็นแผ่นไปให้
รับประทาน อร่อยมาก สันนิษฐานว่าจะเป็นของญี่ปุ่น แต่เรียกชื่อว่าอะไรยังไม่ทราบ

มีความระลึกถึงฝ่าพระบาทเป็นอย่างยิ่ง ได้ทราบจากกรมขุนชัยนาทว่าทรงสบายดีก็
ดีใจ

ขอถวายบังคมฝ่าพระบาท

(ลงพระนาม) พระเจ้า

๑๓๕

(สำเนา)

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๑

กราบทูลทูลราบฝ่าพระบาท

ในวันที่ ๒๕ มิถุนายนปีนี้ เป็นวารคดีตรงกับวันประสูติของฝ่าพระบาท เป็นโอกาสอันนับว่าเป็นมหามงคล ได้ดำรงพระชนม์มาบังญจบครบ ๕๘ ปี มีจำนวนเสมอด้วยพระชนมพรรษา แห่งพระบาทสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้าเกล้ากระหม่อมพร้อมด้วยญาติทั้งครอบครัวต่างมีความยินดีร่วมใจกัน เป็นเอกฉันทถวายพระพรโดยสัตยาธิฐาน ขอคุณานุภาพแห่งพระรัตนตรัยอันไพศาลจงพิทักษ์รักษาฝ่าพระบาทให้มีพระชนมพรรษายืนยาวไร้พระโรคอาพาธ บำราศสรรพอุบัต้อนตราย ทรงพระเกษมสำราญพระกายสบายพระหฤทัยถึงขนาด เป็นที่รักที่นับถือแห่งพระญาติชั้นวันคร ขอให้ประสิทธิสมคุณพรที่ทูลถวายนี้ด้วยเกล้ากระหม่อม

พรหม

× × ×

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๑

กราบทูลทูลราบฝ่าพระบาท

หนังสือถวายพระพรวันประสูติซึ่งถวายมาก่อน มานี้ก็รู้สึกขึ้นว่าเหลว หลงนัยอย่างยายแก่งนัวที่ปื้มแสง จึงเขียนส่งมาถวายใหม่ตามที่ได้ออกมาในซองนี้ ขอประทานถอนฉบับเก่า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

× × ×

๑๓๖

(สำเนา)

วันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๑

กราบทูลทราบฝ่าพระบาท

ในวันที่ ๒๘ มิถุนายน ปีนี้ เป็นวารคดีตรงกับวันประสูติของฝ่าพระบาท เป็นโอกาสอันนับว่าเป็นมหามงคล ด้วยได้ดำรงพระชนม์มาบัดนี้ครบ ๕๗ ชวบปี แล้วต่อไปพระชนม์ก็จะย่างเข้ามีจำนวนเสมอด้วยพระชนม์พรรษา แห่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร พระองค์ทรงมีพระชนม์พรรษาครบถ้วนบริบูรณ์แล้วด้วยเกล้ากระหม่อมพร้อมด้วยญาติทั้งครอบครัวต่างมีความยินดีร่วมกัน เป็นเอกฉันทถวายพระพรโดยสัตยาธิษฐาน ขอคุณานุภาพแห่งพระรัตนตรัยอันไพศาล จงพิทักษ์รักษาฝ่าพระบาทให้มีพระชนมพรรษายืนยาวไว้พระโรคอาพาธบาราศสรรพอุปัทวันตราย ทรงพระเกษมสำราญพระกายสบายพระหฤทัยถึงขนาด เป็นที่รักที่นับถือแห่งพระญาติชั้นที่หนึ่ง ขอให้ประสิทธิสมคุณพรที่ทูลถวายนี้ด้วยเกล้ากระหม่อม

(ลงพระนาม)

พรหม

ถวาย สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

×

×

×

บันดุง, วันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๑

กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับประทานลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๕ เดือนนี้ เรื่องเรื่องที่เสด็จ ทรงพระดำริถึง
เรือของบริษัทเรือไฟไทยซึ่งเดินทางทะเลฝั่งตะวันออก ออกจากกรุงเทพฯ วันพุธกับวันเสาร์
เป็นประจำ ถ้าถูกกับเวลาเรือบริษัท เค. บี. เอ็ม. ไปอยู่ที่เกาะสีชัง ก็ลงเรือของบริษัทเรือ
ไฟไทยไปขึ้นเรือ เค. บี. เอ็ม. ที่เกาะสีชังได้นั้น ได้รับประทานทราบแล้ว เป็นสิ่งที่น่าคิด
เพราะคงจะถูกกว่าทรงเรืออีสต์เอเชียติกมาเปลี่ยนลำที่สิงคโปร์เป็นอันมากทีเดียว นอกจาก
นั้นยังได้ทราบความพิกลว่า ถ้าตีตัวเรือ เค. บี. เอ็ม. จากเกาะสีชังถึงบะเตเวียตอนหนึ่ง แล้ว
ตีตัวจากบะเตเวียกลับเพียงสิงคโปร์อีกตอนหนึ่ง เป็นตัวอันเดียวกันใช้ได้ภายในระยะเวลา
๒ เดือนแล้ว อัตราค่าโดยสาร ๒ ตอนรวมกันจะมากกว่าตอนเดียว (คือเกาะสีชัง-บะเตเวีย)
เพียง ๑ ปอนด์เท่านั้น เช่นจากเกาะสีชังมาบะเตเวีย ๑๒ ปอนด์ ถ้าตีตัวบะเตเวีย-สิงคโปร์
รวมเข้าไปด้วยจะเป็นเงินเพียง ๑๓ ปอนด์ เท่านั้น ถ้าแยกตีเป็น ๒ ทอด ทอดหลังที่เพิ่ม
แต่ปอนด์เดียวจะกลายเป็นถึง ๘๐ กิลเดอร์ หรือเกือบ ๑๐ ปอนด์ ต่างกันถึงเพียงนี้
บังเอิญตรวจพบว่า เรือยนต์ใหม่ชื่อเตเกิลแบร์ก Tegelberg มีกำหนดออกจากเกาะสีชัง วันที่
๑๗ สิงหาคมนี้ เป็นวันพุธ อาจจะเหมาะสมตามพระประสงค์และเรื่อนี้ก็ตรงกับที่ได้กำหนด
ถวายไปแต่หนแรกทีเดียวนั่นเอง แต่จะต่อกันได้กับเรือของบริษัทเรือไฟไทยหรือไม่ได้นั้น
เป็นอีกปัญหาหนึ่ง หม่อมฉันเข้าใจว่าเรือของบริษัทเรือไฟไทยเคยออกจากกรุงเทพฯ ทำ
ราชวงศ์เวลาเที่ยง คงจะถึงเกาะสีชังสักเวลาบ่าย ๕ โมง ส่วนเรือ เค. บี. เอ็ม. นั้นดูเหมือน
ไม่มีกำหนดแน่นอนว่าออกเวลาไร แล้วแต่สินค้าในจำนวนเรือยนต์พวกเดียวกันซึ่งพึงได้
เกร็เร็ว ๆ นี้เอง ลำแรกที่สมเด็จพระบรมมัยยิกาเสด็จ ทราบว่าออกจากเกาะสีชังเวลา ๑๖
นาฬิกา อีกลำหนึ่งนายรามาเร็ว ๆ นี้ ว่าออกเรือ ๑๓ นาฬิกาเศษ พวกเรือรุ่นเก่าเคยออก
เวลาค่ำก็มี ถ้าจะทรงตกลงกับห้างคิทเธลล์ ซึ่งเป็นเอเยนต์ของ เค. บี. เอ็ม. ที่กรุงเทพฯ ให้
เรื่อนั้นคอยรับเสด็จอยู่ได้แน่นอนก็ไม่มีข้อขัดข้องอันใด แต่ส่วนค่าโดยสารนั้น ถ้าเป็นเรือ
ยนต์ใหม่นี้ ได้ยินว่าเรียกแพงขึ้นกว่าเรือรุ่นเก่า ดูเหมือนจะเป็น ๑๗ ปอนด์ ฝ่ายทางนี้ที่
จะหาเรือเสด็จต่อไปยังสุระบายาและเกาะบาหลินั้น ไม่มีข้อขัดข้องอันใดคงจะหาได้ จะมีต้อง
รอคอยที่นั่นบ้างที่นี้บ้างสักเพียงวันสองวัน เช่นถ้าเสด็จเรือเตเกิลแบร์ก นี้ คงจะถึงบะตาเวีย

เช้าวันที่ ๒๑ ซึ่งเป็นวันอาทิตย์ ก็มีเรือ เค. บี. เอ็ม สายสิงคโปร์ที่จะจับต่อไปสู่ระบายน้าได้ในวันเดียวกันนั้นทีเดียว ถึงระบายน้าวันอังคารที่ ๒๓ ก็จับเรือบาทสี่จับต่อไปอีกในวันเดียวกัน และตรงกำหนดที่ถวายเป็นครั้งที่ ๒ ที่จะทรงเรือหางอีสต์เอเชียติกมาจับเรือ เค. บี. เอ็ม ที่สิงคโปร์นั่นเอง เข้าร้อยกันหมด ถ้าหากว่าเรือเตเคิลแบร์ก จะล่าไปสักวันหนึ่ง ประทับคอยที่บะเตเวียวันเดียว รุ่งขึ้นก็มีเรือไปสู่ระบายน้าอีก อันจะเป็นเรือตรงถึงบาทสี่ทีเดียว เป็นอันว่าทางนี้ไม่มีติดขัด ส่วนการตีตัวเรือเพื่อเสด็จจากบะเตเวียไปสู่ระบายน้าบาทสี่ และกลับบะเตเวียอีกนั้น หม่อมฉันทำถวายทางนี้จะสะดวกกว่า โปรดประทานให้ทราบเพียงว่า จะเสด็จตามกำหนดเรือ เตเคิลแบร์ก นี้หรือตามกำหนดรายก่อน ประการใดเท่านั้นก็จัดต่อไปได้

ลายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๒๖ และที่ ๒๘ ประทานพรวันเกิดนั้น หม่อมฉันขอกราบถวายบังคมรับพระพรไว้ด้วยความเคารพ และด้วยความเชื่อว่าเป็นสวัสดิมงคลอันยิ่ง งานวันเกิดปีนี้ มีสมเด็จพระยาคำรงประทับอยู่ และหม่อมฉันได้เชิญแขกหรือเพื่อนฝูงมากกว่าปกติ ก็เป็นไปโดยความสนุกสนานรื่นเริงดีอยู่ ด้วยนับว่าพร้อมญาติพร้อมมิตร เสียแต่ฝนตกตลอดเวลา

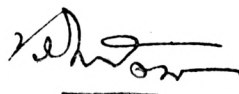
สมเด็จพระยาคำรงเสด็จประพาสคราวนี้ ได้ทอดพระเนตรโบราณวัตถุทางชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งยังไม่เคยทอดพระเนตรและเกาะบาทสี่ ก็โปรดและทรงสนุกสนานทุกแห่ง การเดินทางก็ปลอดภัยตามโปรแกรมที่กะไว้

นึกเสียใจที่คราวนี้หญิงนี้จะตามเสด็จไม่ได้ เพราะเธออยากมาก ส่วนหญิงสนั่นนั้น หม่อมฉันใคร่จะขอพระอนุญาตให้ตามเสด็จเที่ยวตลอดถึงบาทสี่ด้วยในเงินของหม่อมฉันจ่าย เพราะเธอยังไม่เคยไปและกระหายอยู่มาก หวังว่าจะไม่ทรงรังเกียจ

เรื่องคำ ราชวดี เข้าไปเกี่ยวกันได้พลอยที่ชื่อ Lapis lasuli นั้นปลาตมากถึงตกใจทีเดียว ตามที่ทรงพระดำริเห็นจะถูกต้องแล้ว

ถวายบังคมมาด้วยความระลึกถึง

(ลงพระนาม)

๑๓๕

(สำเนา)

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๔๘๑

กราบทูลทูลพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน ได้รับประทานทราบความแล้ว

เรื่องจะลงเรือไฟไทยไปถ่ายลำขึ้นเรือ เค. บี. เอ็ม. ที่เกาะสีชังนั้น จะให้ชายคิซซึ่งเธอเป็นธรรมาอยู่ด้วยเรือไฟไทยแล้ว ช่วยพูดติดต่อกับเอเยนต์เรือ เค. บี. เอ็ม. ถึงจะไม่เหมาะเวลากันก็หวังว่าเขาคงกรุณาจัดให้รองรับได้ แม้จะไม่ได้หญิงงามก็ยอมที่จะไปด้วยเรือเล็กแล้ว ค้วยเชื่อตามเขาว่าเวลาเช้าไม่มีคลื่น ส่วนแม่โตมีความเห็นอีกอย่างหนึ่ง ว่าไปอยู่ศรีราชาเสียก่อนโดยทางบก พอเรือ เค. บี. เอ็ม. มาถึงลงเรือยนต์ซึ่งจะยืมได้จากพวกฟ้องที่เมืองชลข้ามไปขึ้นเรือ เค. บี. เอ็ม. ที่เกาะสีชัง ทางจะทำมีอยู่ถึงสามอย่าง จะได้อย่างไรจะกราบทูลมาให้ทรงทราบที่หลังแต่จะคลาศจากไปด้วยเรือเตเคิลแบร์ก นั้นไม่มีแล้ว

เห็นความในลายพระหัตถ์ตรัสเล่าถึงงานวันประสูติว่าฝนตก ให้นึกครั้นคร้ามกลัวมาจะมากถูกฝน ขอประทานกราบทูลให้ทรงทราบไว้ว่าเกล้ากระหม่อมสู้ฝนไม่ได้เลย เพราะถ้าถูกฝนก็เปนหวัด เปนหวัดแล้วโรคบรองโคติสก็ตามติดมา ที่กราบทูลนี้หมายถึงตากฝนถูกละอองฝน หรือฝ่าไปในอากาศที่ชื้นแฉะ ถ้าอยู่แต่ในห้องถึงฝนตกก็หาเปนไรไม่

หญิงสิ้นนั้นกรมหลวงทิพยรัตนกิริสสั่งให้พาตัวมาถวายจึงพามา เมื่อถึงที่หมายยังประเทศขวาแล้วก็เปนสันหน้าที่เกล้ากระหม่อม จะโปรดประการใดต่อไปนั้นแล้วแต่จะโปรด

ขอถวายบังคมฝ่าพระบาท

(ลงพระนาม)

H.R.H. Prince Paribatra

130 Nijland weg

Bandoeng

Java

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๘๑

กราบทูลทูลพระบาท

งานพระกุศลพระชนมายุสมมงคลเมื่อวานขึ้นนี้ ได้ช่วยกันปฏิบัติสำเร็จไปแล้วด้วยดี
อย่างงดงาม ขอถวายพระกุศล และผลแห่งพระกุศลอันนั้น กองจะบันทาลให้ทรงพระเจริญสุข
ทุกประการ

ในการที่เกล้ากระหม่อมจะออกมา ได้ซื้อตั๋วเรือ “เทเกลแบร์ก” แล้ว เป็นราคาคณะ
๑๘ ปอนด์ รวมทั้งมาถึงปะตาเวียและกลับถึงสิงคโปร์ แต่หญิงสิ้นเสีย ๑๕ ปอนด์ เพราะ
ยังไม่กลับ จักเหล่นจะไม่สำเร็จ ด้วยห้องมีเหลือเกือบไม่พอกันมา ในการที่ขอลื่อนเวลา
เขาก็ไม่สำเร็จ เขาว่าถ้าเลื่อนให้แก่เราแล้วก็ไปเสียผลแก่คนอื่นทั้งหลายเป็นอันมาก ถูกต้อง
แต่เขาว่านางที่ก็จะเลื่อนไปได้ทั้งเราต้องประสงค์ กำหนดของเขานั้น เรือออกจากเกาะสีชัง
เวลาเที่ยง แต่ถ้าเรือมาถึงช้ากว่ากำหนด เวลาออกก็ต้องเลื่อนลากช้าไปอยู่เอง แต่จะอย่างไร
ก็เกล้ากระหม่อมได้ตกลงกันในวงญาติแล้ว ว่าไปตากอากาศอยู่ศรีราชาก่อน ถึงวันกำหนด
เรือมาก็ข้ามไปขึ้นเรือที่เกาะสีชัง เป็นสะดวกที่สุด

ส่วนขากลับจากสิงคโปร์เข้ากรุงเทพฯ นั้น ชายคาก็ต้มให้สุกเสร็จแล้ว ซื้อตั๋วเรือหาง
อีตเคเซียติกคณะ ๗๐ เหรียญได้ลดร้อยละ ๑๐ จะเป็นกลับด้วยเรือ “ฟิโอนีย” หรือ “ลา
กันเดีย” ก็ได้

ส่วนทางขวานั้นจะได้ถวายผ้าพระบาท จะทรงพระเมตตาโปรดประการใด แล้วแต่
จะโปรด

เมื่ออยู่ที่ชวา ผ้าพระบาททูลตามถึง ไกรว ได้กราบทูลอย่างเลวๆ เท่าที่เทวคาซื้อ
นั้นผ่านตามา ครั้นเมื่อต้นปีนี้ได้ประทานสมุทเรื่องเกาะสุมาตรา ซึ่งในนั้นมีรูปไกรว เป็น
เหตุให้จับตำราเทวรูปค้นหาไกรว พบเป็นความเลอะเทอะพื้นเพื่อเหลือทนตามเคย เพราะ
ท่านเกจิอาจารย์คนหนึ่งก็แต่งกัมภีร์ขึ้นไว้ฉบับหนึ่ง แล้วกัมภีร์ของท่านเหล่านั้นก็ขัดกัน
ฉิบหายวายวอด อย่างว่าแต่จะสรุปความมากราบทูลเลย แม้ตัวเองจะอ่านให้ตลอดเพื่อรู้รอบ
ก็ไม่ไหวเสียแล้ว ไม่ไหวที่เบื่อใจเหลือทน

สำเนาท้องเรื่องก็เลวเต็มที่ ว่าพระพรหมกับพระอิศวรคุยอวดโตกันว่าใครจะเก่งกว่ากัน ที่สุดก็ต่อยกัน พระอิศวรชนะได้หัวพระพรหมเสียได้หัวหนึ่ง (ว่าเดิมพระพรหมมีห้าหัว)

เจตนาที่แต่งคัมภีร์ขึ้น เห็นจะเป็นเมื่อตั้งลัทธิวิชาเวทขึ้นใหม่ๆ ตั้งใจจะให้พวกที่เคยนับถือพระพรหมมาก่อนทั้งมานับถือพระอิศวร รู้สึกว่าเลวเต็มที่ ที่มีสกุลชื่อว่าพรหมณ์ก็หมายความว่าเกิดแต่พรหมลูกพรหม ละทิ้งต้นสกุลแห่งตนเสีย แล้วมีหน้าซ้ำพยายามให้คนอื่นซึ่งยังคงนับถือต้นสกุลอยู่ละทิ้งเสียด้วย

ไกรว แปลว่าน่ากลัว ใช้เป็นชื่อพระอิศวรปางที่ต่อยกับพระพรหมนั้น รูปไกรว ก็มีรอยแปดอย่าง แต่คงทำเพนให้ดูน่าเกลียดน่ากลัวทั้งนั้น เช่นมีเขี้ยวงอกออกจุกุ้ยักษ์เพนต้น

ขอถวายบังคมฝ่าพระบาท

พรหม

รายการเสด็จไปขว้า ครั้งที่ ๒
คัดจากลายพระหัตถ์ทรงบันทึกประจำวัน
ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศ

วันจันทร์ ที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๔๘๑

๑๒.๐๐ น. หญิงใหญ่ กับชายฉัตรมงคลมาหาส่ง

๑๓.๐๐ น. ชายทศกับแม่เลื่อนมาหา รายงานตัวว่ากลับมา เอาพรมมาฝาก ทั้งตั้งใจมาส่งด้วย

๑๓.๔๕ น. ขึ้นรถกับหญิงอาม ชายงั่ว แม่โต ไปท้าววัดพระยาไกร พวกที่บ้านพร้อมกันส่ง หญิงอี หญิงไอ ทวี ขึ้นอีกรถหนึ่งตามไป ถึงท่าเรือพบพระยาบุรุษกับชายฉัตรคอยอยู่ที่ต้นกะไดขึ้นเรือ ชายฉัตรนำขึ้นกะไดพบกับต้นคอยรับที่หัวกะได กับนายห้างอิสตเฮเซียติก ทักทายเขาแล้วเดินไปตามตรอก พบพระยาประเสริฐทั้งครวกับแม่เต่า ครั้นขึ้นไปข้างบนพบใครต่อใครมากมาย ล้วนตั้งใจพากันมาส่ง จะระบุเท่าที่จำได้ ลูกแม่เต่า ไตรทศ ถาวร หญิงคับ หญิงยาตร ตาทศ แม่เลื่อน ตาแวว พระยาเฉลิม พระยาเพชรดา หมอจำรัส ทั้งครว พระยานุรักษ์ ครวหลวงอำนาจ แล้วองค์หญิงกลาง หญิงเล็กของทูลกระหม่อมชายมาต่อท้าย ได้สนทนาชอบใจเขาทุกคนแล้ว เขาก็ลาลงจากเรือ

๑๔.๓๐ น. เรือออกจากท่าล่องลงไปตามลำน้ำ

๑๖.๓๐ น. ถึงบางนา ผ่านเรือรบหลวง ๖ ลำ ญาติที่มาด้วยกันในเรือมี ๑ อาตม ๒ หญิงสนั ๓ หญิงอาม ๔ ชายงั่ว ๕ หญิงไอ ๖ แม่โต กับต้นจักษ์ให้ความสุขสมบูรณ์ทุกอย่าง พวกอื่นก็มีมาบ้าง

๑๘.๓๐ น. ออกปากอ่าว ท่าเสาสนั่นคอนดินกระจายขึ้นมา

๒๑.๓๐ น. ถึงเกาะสี่ซัง ทอดสมอนอน

วันอังคาร ที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๑

เรือ “ALSIA”

๘.๔๕ น. ถ่ายลำลงเรือ “กรุงเก่า” ตามนายเรือได้ความว่าเป็นเรือของบริษัทอิสตเฮเซียติกพาถ่ายลำไปขึ้นเรือ “TEGELBERG” ของบริษัท K.P.M. เข้าอยู่ห้องแคบิน เกอูลุกซ์ สบายเป็นเทวดา

๑๑.๓๐ น. พวกกรรมการบนเกาะสี่ซึ่งลงมาหา มีตำรวจ ๓ เป็นนายร้อยหนึ่ง พลเรือน ๔ มีบรรดาศักดิ์สอง ถามว่าจะต้องการอะไรหรือไม่ จะขึ้นเกาะหรือไม่ ตอบเขาว่าไม่ต้องการอะไรและไม่ขึ้น ขอบใจแล้ว

๑๖.๓๐ น. เรือ “อัลเซีย” เข้าชอกเกาะซาม เห็นจะไปไซ่ง่อน ว่ากันในเมืองว่า จะออกแต่เช้า จนคิดว่าจะต้องล่าอย่างตาเหลือก แต่หาใช้ไม่ได้เลย

หนึ่ง ควรจะพูดไว้ด้วย เมื่อมาในเรือ ALSIA เขาชักธงไทยให้ตลอดทาง ครั้นถ่วงล่าไปลงเรือ TEGELBERG เขาก็กักธงไทยขึ้นให้เหมือนกัน จะเป็นสิ่งเสียกันมาแต่กรุงเทพฯ หรืออย่างไรไม่ทราบ

วันพุธ ที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๔๘๑

เรือ “TEGELBERG”

๘.๐๐ น. ไปกินอาหารเช้า พบบ้ายเขาบอกกำหนดว่าเรือจะออกเวลาเที่ยง

๑๑.๔๕ น. เรือบางกอกมาถึง เอาหนังสือมาส่ง ๒ ใบ

๑. นายคนคชอน ตอบรับหนังสือเรื่องบอกเลิกรับหน้าศาล และรับรองว่าจะไม่รื้อท่อ ถ้าทางประปาขัดข้องจะต่อให้อีก

๒. ทูลกระหม่อมชาย เรื่องเรือกลับกรุงเทพฯ ไปทางข้างซัดข้อง

๑๒.๑๐ น. เรือออกเดินไปสิงคโปร์ ตลอดถึง ๑๘ น. ไม่มีคลื่น แรกลงมามีคนลงกินเข้าน้อยไม่สมกับที่ว่างห้องเต็ม หญิงถามว่าเขาขึ้นไปเที่ยวกรุงเทพฯ จะกลับลงมากับเรือ “กรุงเก่า” เข้านี้ ถึงเวลากลางวัน ก็มีคนเดิมลงกินบ้าง แต่ไม่มากขึ้นก็คน

เขาออกบ้ายบอกให้ตั้งนาฬิกาเดินหน้าไป ๑๐ นาที

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๔๘๑

เรือ “TEGELBERG”

๑๑.๐๐ น. เรียกซ่อมคนโดยสารสวมกระโปรงให้วน้ำขึ้นไปประจำที่

เย็นวันนี้เขาออกบ้าย บอกจะถึงสิงคโปร์พรุ่งนี้เวลา ๑๐.๐๐ น. กับให้ตั้งนาฬิกาเดินหน้าไป ๑๐ นาทีในคืนวันนี้

๑๘.๐๐ น. เขียนหนังสือ ๒ ฉบับ

(ก) ถึงถาวร
(ข) ถึงชายคิต } บอกขอบใจใครต่อใครต่างๆ

วันศุกร์ ที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๖๑

เรือ “TEGELBERG”

- เวลาเช้าตรงไทยบนปลายเสากระโดงไม่มีแล้ว มีแต่ธงชาติช้างท้ายผืนเดียว
- ๑๐.๓๐ น. ถึงเหนือเมืองสิงคโปร์ เรือหยุดเรียกนาร่อง และหมอกี่มาด้วย
- ๑๑.๐๐ น. เรือเคลื่อนไปใต้เมือง เข้าเทียบท่า “ตันหยงปากา” มีหลวงวุฒิสารกับภรรยา และบุตรลงมาต้อนรับ ทักทายปราศรัยกันตามสมควร แล้วหลวงวุฒิสารชวนไปกินเจ๊ก เป็นตกลงกัน
- ๑๒.๓๐ น. พวกเราทั้งหมด ขึ้นไปเมืองกับหลวงวุฒิสาร ซึ่งเขาจัดรถมารับ ๒ หลังไปเข้าโรงเจ๊กซื้ออะไรไม่ทราบ กินเข้ากลางวันกันที่นั่น
- ๑๔.๓๐ น. ออกจากโรงเจ๊ก เปลี่ยนคนขึ้นรถ คือ อาตม แม่โต หลวงวุฒิสาร ขึ้นรถหลังหน้าพากันไปบ้านหลวงวุฒิสาร ลูกหลวงวุฒิสารพาหลานและลูกๆ ของอาตมแยกไปเที่ยวร้านซื้อของ
- ๑๔.๔๕ น. อาตม แม่โต หลวงวุฒิสาร ขึ้นรถกลับมาเรือ ภรรยาหลวงวุฒิสารไม่ได้มาด้วย กลับถึงเรือเข้าห้องไม่ได้ ค่ายหาลูกประแจซึ่งลั่นห้องฝากเขาไว้ยังไม่ได้ ต้องลั่นค่ายพวกแขกลงมามากมายอะไรต่ออะไรยุ่งยามตามเคย เป็นครูใหญ่จึงได้ประแจมาไขเข้าห้องได้หลวงวุฒิสารก็ลาไป ได้บอกขอบใจเขา
- หนึ่ง เมื่อหลวงวุฒิสารลงมา เอาหนังสือ ม.จ. นิกรเทวัญมาให้ชายงั่วด้วย ชายงั่วเอามาให้ เป็นหนังสือ ๒ ฉบับ
- (๑) ม.จ. นิกรเทวัญ ถึงชายงั่ว ส่งหนังสือราชทูตวิสันดา ว่าเขาเพิ่งส่งมาให้เมื่อลงเรือแล้ว
- (๒) ราชทูตวิสันดา (ภาษาวิสันดา) เข้าใจว่าส่งพนักงานเมืองขึ้นให้ช่วยหากจะมีขัดข้องต้องการอะไร
- ๑๕.๔๕. หลานลูกซึ่งพากันไปเที่ยวซื้อของตามร้านกลับมาเรือ
- เขาชวนบ้ายว่าเรือจะออกเวลา ๑๗.๕๐ น. แต่เปล่า ต้องแก้บ้ายเป็น ๑๙.๐๐ น. เพราะประตูทุกช่องไม่แล้ว
- ๑๙.๐๐ น. เรือออก ต้องใช้เรือฉลุออกจากท่า เดินต่อไปมุ่งหน้าสู่ปะตาเวีย
- มีคนลงมาจากสิงคโปร์ไม่กี่คน

วันเสาร์ ที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๘๑

เรือ “TEGELBERG”

คืนวันนี้รู้สึกว่าเป็นเรือ เวลากินข้าวแล้วแม่โตต้องนอน ทุกวัน
ทุกคืนมาเรือเป็นปกติ

ค่ำวันนี้เขาแขวนป้าย บอกกำหนดจะถึงปะตาเวียพรุ่งนี้เวลา
๗.๐๐ น.

วันอาทิตย์ ที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๔๘๑

เรือ “TEGELBERG”

๗.๓๐ น. เรือถึงเมืองปะตาเวีย ทูลกระหม่อมชาย หญิงจง แม่สมพันธ์ ลงมารับที่ท่า
ทูลกระหม่อมจะเสด็จขึ้นบนเรือก็ไม่ได้ อาตมลงไปก็ถูกไล่ให้กลับขึ้นเรือ
ด้วยเรือมาแต่เมืองจีน เป็นเมืองมีโรค ต้องคอยหมอมามาตรวจก่อน แต่
๘ นาฬิกาเศษ ทูลกระหม่อมก็เสด็จขึ้นมาได้ หมอจะมาทำอะไรบ้างไม่
เห็นเลย

ในเวลาเดียวกันนั้น กองซุลสยามก็มาเยี่ยม และองครักษ์ของเจ้า-
เมืองก็มาเยี่ยมเอาหนังสือเบิกกล่องของเจ้าเมืองให้ รับแล้วขอบใจเขาทั้ง
สองคน และบอกว่าไม่มีธุระอะไรจะรบกวนเขา

ทูลกระหม่อมชายกับผู้ตามเสด็จ เสวยพระอาหารเข้าด้วยในเรือ
“เตเกลแบร์ก”

๙.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาขึ้นแท็กซี่ไปท่าเรือซึ่งจะไปสุรบายา เพื่อส่งของแล้วไป
โฮเทลเคอนิเคอตันเคน ซึ่งพระองค์ประทับพัก พบวิบูลย์ที่นั่น พาเมียมา
รักษามะเร็งในมดลูก

๙.๓๐ น. ทูลกระหม่อมพาขึ้นรถแท็กซี่ไปมิวเซียม ต้องลาออกไปดู ด้วยเข้าไม่ได้ คน
ไปคุแน่นเต็มที่ย้ายไปคุบินใหญ่ศักดิ์สิทธิ์ สามารถรับอะไรได้ทุกอย่าง มี
คนขายสัปทนกระดากกับดอกไม้สดที่นั่น มีคนไปบูชาบานจนร่วมกระดาก

กองสูง มีเขียงรักษา บินนั้นก็เปนนินเหล็กหล่อเกือบธรรมดา แต่ทำขึ้น
เป็นกำปั้นมือคนขนาดไม่ใหญ่มากนัก ออกจากนั้นไปดูที่เลี้ยงปลาซึ่งภาษา
ฝรั่งเรียก “อควาเรียม” เก็บเงินเอาแก่คนดู ได้เห็นปลาหลายอย่างพอใจ
มากที่ได้เห็นปลาชนิดที่เรียกกันว่า “ม้าน้ำ” ตัวเป็น ๆ หางมันงอขมวดเกาะ
อะไรได้ ออกจากนั้นแวะดูโบสถ์เก่าของโปรตุเกสแรกสร้างในเมืองนี้ ใน
ที่นี้มีมรดกมาสน์เก่างามวิจิตรมาก นอกจากนั้นก็มียอร์กันอันวิจิตรอีกสิ่งหนึ่ง
ออกจากนั้นไปดูอนุสรณ์ย์ตัดหัวเสียบทำติดกับกำแพง มีลักษณะจุลบัลแล
ที่บัลแลมีแผ่นหินจารึก บนหลังบัลแลนั้นเป็นรูปหัวคนเสียบ มีปลายทวน
ทูลขึ้นไปบนกระหม่อม เรื่องว่าตาคนนี้เป็นลูกครึ่งชาติ ชักชวนตั้งสมาคม
คิดกำจัดฝรั่งออกจากบ้านเมือง จะปกครองเอง แต่คิดไม่ทันสำเร็จ ถูกจับ
ตัดหัวเสียบ กลับจากนั้นมาพักโฮเตลเดอลนิเคอลันเตนอีก

๑๒.๓๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จนำขึ้นรถแท็กซี่ไปโรงเจ็ก ชื่อ เขียนหัว กินเช้ากลางวัน
ได้รับแท่งกึ่งกับน้ำพริก ซึ่งกรมหลวงทิพยรัตน์ส่งมาประทาน กินกันผสม
โรงกันกับเข้าเจ็กอร่อยมาก

๑๔.๔๕ น. เสด็จนำไปลงเรือ “ปลานเซียส” Plancius

๑๗.๐๐ น. เรือ “ปลานเซียส” ออกจากบะตาเวีย มุ่งหน้าไปสุรabaya

เวลาห้าโมงเช้าเขานบ้ายบอกว่า เรือจะถึงสมารังพรุ่งนี้เวลา ๙.๐๐ น.
คนจะขึ้นเที่ยวให้กลับเที่ยง หรือ ๑๕.๐๐ น.

๒๐.๔๕ น. เขียนหนังสือฉบับหนึ่ง

(๑) ถวายกรมหลวงทิพย์ ขอบพระทัยที่ประทานแก่งกึ่งกับน้ำพริก

วันจันทร์ ที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๖๑

เรือ “PLANCIUS”

- ๘.๑๕ น. ลงไปกินข้าวเช้า เสร็จแล้วตัดผมที่ร้านฝรั่งในเรือ
 ๙.๑๕ น. ถึงสมารัง เรือจอดถ่ายสินค้า ลูกหลานพากันขึ้นไปเที่ยวบนเมืองหมค แม่
 สมพันธ์เป็นคนนำ จนยาเที่ยงเศษจึงพากันกลับมา
 ๑๔.๓๐ น. เขียนหนังสือฉบับ ๑

(๑) ถึงพระยาเทวา แจ้งรายงานไว้ในเรือ “เตเกสแบร์ก” และ
 ในเรือ “ปลานเซียส” มีสิ่งประดับโมเสก เพื่อเทียบด้วยพระที่นั่งจักรี

- ๑๖.๓๐ น. เรือออกจากสมารังไปสุรบายา

วันอังคาร ที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๖๑

เรือ “PLANCIUS”

- ๖.๑๕ น. ถึงสุรบายา
 ๖.๔๕ น. เข้าอยู่จอดเทียบท่า ออกจากห้องไปเพื่อกินข้าวเช้า พบองค์เหม จุมภฏ พัน
 ทิพย์ มาเที่ยวภูเขาไฟ แล้วพากันมาหา ครั้นออกไปกินข้าวเช้า ทูล
 กระหม่อมทรงแนะนำนายกิมเฮงพ่อค้าไทยซึ่งมาค้าขายอยู่ที่สุรบายา กับ
 ลูกชายนายนานาออกมาตรวจการค้าขาย กับแขกนายห้างอีกคนหนึ่ง ทักทาย
 ปราศัยกันแล้วกินข้าวเช้า
 ๘.๓๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาขึ้นรถแท็กซี่ไปห้างไวต์โอเว แล้วไปคูสวนสัตว์ มีตั้ง
 ใจไปคุกกิ้งก่ายักษ์ ออกจะเสียใจด้วยนึกว่าตัวจะโต แต่ไม่โตสมหวัง ยาวสัก
 ๔ สอก ตัวเป็นเกล็ดละเอียด ลิ่นเป็นสองแฉก ในสวนนี้มีเสียที่สำคัญ
 คือเอาไม้ท้าวซึ่งสมเด็จพระพันวัสสาประธานส่งปลายล่อให้โอรังอุตังมันจับ
 จุกยื้อกัน ที่แรกถึงเอาคืนมาได้ แต่ยื่นล่อมันอีก กราวนี้มันถึงอย่างหนัก
 ทางัวเข้าช่วยเป็นสองแรง ค้ำหัก คนบ่าเอาหวายไปได้ เราได้ไว้แต่ค้ำ
 มันได้หวายแล้วหนีขึ้นแคร่ นอนเล่นหวายสบายใจ

ออกจากสวนสัตว์ ทุลกระหม่อมเสด็จพาไปคูมิวเซียม เปนมิวเซียม ไปรเวทเก็บเงินคนดู ตีพอใช้ เปนมิวเซียมเก็บของเก่า มีไม้ฉลัก โฟโตกราฟ เครื่องละคร หุ่นหนัง ฯลฯ ออกจากนั้นเสด็จนำเดินไปโฮเทลโอรัณย ถ้วยรด ที่ให้ไปว่าเขายังไม่มา

- ๑๓.๓๐ น. เสด็จนำออกจากโฮเทลขึ้นรถไปร้านเจ๊กชื่อ เกียววันเกีย (เขียนหนังสือฝรั่ง เปน KIETWAN KIA กินเข้ากลางวันนั้น แม่สมพันธ์อุทิศสำหรับหาแท่งกึ่ง ทำน้ำพริกไปซ้ำให้กินอีก

กินเข้าแล้ว แม่โศพาไปคูร้านเจ๊กฉลักหิน ทำหินเครื่องฝังศพ ทำศิลาฉลักหินมาก หินก็แพง ว่าสั่งหินมาแต่เมืองจีน สำหรับเล็กเรียกราคา ๖๐๐ บาท สำหรับใหญ่ ๘๐๐ บาท ไม่น่าเสียตายนะ

- ๑๕.๐๐ น. เสด็จพาไปลงเรือ “เรย์นสต์” “REYNST”

- ๑๗.๐๐ น. เรือออกจากท่า มุ่งหน้าไปเกาะบาหลี่

วันพุธ ที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๔๘๑

เรือ “REYNST”

- ๗.๔๕ น. ถึงบุเลเลง ท่าเรือเกาะบาหลี่ เรือทอดสมอน้ำเมือง ไม่ไกลนัก มีเรือจ้างลงไปรับคนขึ้น พวกเรานั้นบริษัท K.P.M. จัดรับตลอดทุกอย่าง เขาเอาเรือเครื่องติดท้ายลงไปรับ
- ๘.๓๐ น. พวกขึ้นบก ไปพัก ณ ที่สำนักงานบริษัท K.P.M. คอยรถ
- ๙.๑๕ น. ขึ้นรถออกเดินทางสายตะวันออก หยุดชมศาลเทพารักษ์ที่ ๑ ชื่อ สังคีต ที่ ๒ ชื่อ คมบุตตะปะชัณ (ชื่อตามตำบล) แล้วออกเดินทางต่อไป
- ๑๑.๓๐ น. ถึงโฮเทล กินตะมณี (จินตามณี) หยุดพักกินน้ำชา อาภาศหนาว เพราะอยู่บนเขา มีต้นกุหลาบออกดอกงาม ไกลออกไปเห็นเขาไฟบาตूरติดกับทะเลสาบ และเห็นเขาอาวกง (เขาหลวง) อยู่ข้างหลัง เปนเขาสูงสุดในประเทศนี้ มีเมฆผ่านไต่ยอดเขา ทั้งหมดยอดสูงมาก

๑๑.๕๐ น. ออกจากโฮเทลลงเขา แวะคูศาลเทพารักษ์อีก ที่ ๓ ชื่อ กระคัน ที่นี้มีคนเอาของเครื่องแกะด้วยกลามาขาย ที่ ๔ ชื่อ ปุระศาลัม ในแขวงเมืองบังลิ ที่นี้เขากำลังมีพิธีเช่นเทพารักษ์ ชาวบ้านแต่งเครื่องเช่นเปนของกิน ทำขนมไปตั้ง และแต่งผ้าต่าง ๆ บนศาลด้วย มีพราหมณ์มาอ่านมนตร์รคน้ำให้ชาวบ้าน ออกจากนั้นผ่านเมืองเกียนยาร์ (เราเรียกกันชา) เปนเมืองมีเจ้า

๑๔.๑๕ น. ถึงเมือง เกนปาชา หยุดพักที่บาหลโฮเทล

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๔๘๑

บาหลโฮเทล

๐๘.๑๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปคุถ้ำช้าง ปากถ้ำเป็นรูปหน้าสิงห์ สิ่งที่วางอยู่หน้าถ้ำเป็นของเก็บขึ้นเก่าที่หักพังมาวางไว้ ในถ้ำคดเป็นข้อสอก ที่สุดมีรูปหน้าช้างฉลักด้วยหินฝังไว้ที่ผนัง จึงได้ชื่อว่าถ้ำช้าง ถ้ำนี้อยู่ในเขตศาลเทพารักษ์อันหนึ่ง

ออกจากนั้นไปศาลเทพารักษ์ชื่อ วัมบัลสิริง อยู่ในแขวงเกียนยาร์ ท้าวกันขามาสร้างที่พักไว้ที่นั่น ศาลนี้มีสระน้ำพุขึ้นมาอยู่ในที่สูง แล้วทำท่อไขลงไปที่ต่ำ กันกำแพงเป็นที่อาบผู้หญิงผู้ชายสำหรับคนชาวเมือง แล้วฝรั่งยังมาสร้างสระน้ำสำหรับฝรั่งอาบอีกด้วย ช้ามาทำอาศัยสถานไว้ทรงนันทนาการบนเนินสูงอีกด้วย เสด็จทรงรถพาขึ้นไปบนอาศัยสถานนั้นพักกินน้ำชา

ออกจากที่นั่นไปคุที่ฝั่งศพกษัตริย์ผู้ครองเมืองนี้มาแต่ก่อน ฝรั่งเรียกว่า พุทธิสตักก ไม่พิศการอะไร เจาะลูกเนินเข้าไปเอาพระศพใส่แล้วก่ออุคเท่านั้น เห็นเรียงกันเป็นหลายช่อง ไม่ใช่พระศพเดียว ที่ไปเห็นชั้นคูลูกเนินที่สูงกว่า ไม่ได้ลงไปถึงที่ เขาว่าลงไปเสียเวลามาก

ออกจากที่นั่น ไปสถานเทวาลัยชื่อ บะคูลู เพื่อดูการเล่นเรียกว่า “กะจักกะจัก” เพราะร้องกันอย่างนั้น ว่าเป็นการเล่นแต่ดั้งเดิม แต่ก่อนถือศาสนาพราหมณ์ซึ่งพวกพราหมณ์เข้ามาตั้ง ในว่าชาวบ้านนี้เท่านั้นที่ยัง

เล่นอยู่ เล่นชอบกล ใช้คนมากต้งร้อย ชักเขมรนั่งล้อมกันเป็นวงซ้อนหลาย
ชั้น ว่าด้วยท่ามีโยกเยก ห่มตัว ชูมือ นอนหงาย ลุกยงโยขึ้นใน ยืนขึ้นนอก
มีตัวเดียวออกลำคุดยี่เก ส่วนการร้องนั้นออกฟังดีมาก มีคนหนึ่งร้องเป็น
เนื้อเพลง อีกคนหนึ่งร้องโห่ร้อง ๆ คุดฆ้อง ส่วนคนทั้งหมักร้องกะจักกะจัก
คุดกรับ มีหนักมีเบา ลงที่ร้องหึ่ม ๆ ถ้าทวดแล้วก็เปลี่ยนท่า

๑๑.๔๕ น. กลับจากนั้นมาหยุดสังคนทีศาลาแห่งหนึ่งให้มาเล่นละคอน แล้วกลับโฮเตล

๑๖.๔๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปกุสถานศาลาหนุมานเรียกว่า ชังเคะ ที่นี้มีพิเศษหลาย
อย่าง ว่าด้วยสถานแล้วเป็นวางทำงานที่หนึ่งเท่าที่เห็นในเกาะบาหลีนี คือ
สถานตั้งอยู่ใกล้ป่าไม้ยูงยาง มีประตูเข้าเป็นชั้น ๆ ตามทางก็เรียงรายด้วยรูป
ภาพ ประตูชั้นที่ ๓ มีรูปครุฑใหญ่เป็นลัับแล เข้าประตูชั้นที่ ๔ ถึงศาล
กำมะลอนิกเดียว สิ่งที่ต้องจำ มีสิงฟุ้งใหญ่กล้ำหาญ ชาวบ้านเอาเข้าโกชแคะ
ใส่ให้ในมือเราสำหรับให้ลิง แต่อย่าลืงก็สำคัญพอโปรยให้ไม่ทันใจ รุมกันเข้า
แย่งเอาในมือแคะแข่งขารุมะคัม มีม้นสกปรกเต็มทน ต้องเลิก แม้กระนั้น
มันก็ตามล้อม ต้องแบมือให้มันเห็นว่าไม่มีให้กินอีกแล้วมันจึงจะไป กลับค่า
เพราะทางไกลลมแรงหนาว ทูลกระหม่อมต้องทรงจัดการให้เปลี่ยนที่ไปนั่ง
ทางตอนหน้า ปิคกระจกใส่บังข้างตอนหน้าจึงค่อยยังชั่ว ถึงโฮเตลเวลา

๑๘.๔๕ น. ถูกเข้าไปสองชั่วโมงเต็ม

วันศุกร์ ที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๔๘๑

บาหลี่โฮเตล

๐๘.๔๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาขึ้นรถไปเมืองตะลุงกูง คุรูปเขียนบนศาลชำระความที่
เมืองนั้น ซึ่งเขียนเป็นเรื่องราวรคนรท ทางเดียวกับห้องกลองที่กระทรวงวัง
กรุงเทพ ฯ แล้วขึ้นไปกุฐานพระที่นั่งซึ่งทำไว้ในสระ แต่ค้างไม่มีพระที่นั่ง
แล้วไปกุโรงเรียนซึ่งเป็นวังเก่า แต่เห็นฐานเท่านั้นเป็นของเก่า ส่วนเบื้องบน
ทำใหม่เป็นฝรั่ง

๑๐.๓๐ น. กลับจากนั้นมาแวะทิวสนชื้อ บาตูลัน ซึ่งทูลกระหม่อมทรงนัดให้มี
 ละครที่นั่น พอถึงเขาก็ตีกะโปงลงเป็นสัญญาณพร้อม เสียงเหมือนกลอง
 พอสิ้นเสียงก็ทำศรียาค์ ละครนอก เล่นเรื่องเจ้าตายเป็นสิงห์โต (ด้วย
 อำนาจผี?) พวกราชบริพารต่อสู้ผี ไล่ผีพ้นไปแล้ว แทงตัวเองด้วยความ
 กล้า พราหมณ์ออกประณามเครื่องหอมแล้วเลิก กะโปงลงเรียกว่า ตองๆ

๑๒.๓๐ น. กลับโฮเทล

วันนี้เวลากินเช้าแล้ว เจ้าของโฮเทลเขาหาละคอนมาเล่นให้คนอยู่
 ที่โฮเทลดู ที่แรกเป็นระบำตัวเดียว ถัดไปเป็นระบำสองตัว ที่สุดเรื่องอรชุน
 จำศีล ระบำมีท่วงที่เป็นพะม่า ส่วนเรื่องอรชุนจำศีลเป็นงิ้ว ยามสี่สิบห้าเลิก

วันเสาร์ ที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๔๙๑

บาห์ลีโฮเทล

๐๘.๔๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปดูละครแต่งตัวที่บ้านของละคร แล้วไปศาล
 เทพารักษ์แห่งหนึ่งซึ่งบริษัท K.P.M. เขาหาละคอนไปให้ฝรั่งซึ่งมาเที่ยวไป
 ดูที่นั่น ละครเล่น ๒ อย่าง เครื่องใหญ่ระบำอย่างหนึ่ง เครื่องเล็กตั้งวง
 เล่นอรชุนปราบครุฑอีกเรื่องหนึ่ง

๑๐.๔๕ น. ไปคู่อ่าวทิวสนที่เขาทำด้วยอิฐอย่างประณีต ไม่วิเศษอะไร เล็กเอาอิฐ
 ที่ตีตักเจาะด้วยผึ่งเล็ก ก่อด้วยสอหิน ขุดเอาที่ข้างนั้นเอง เทวดาผสมไว้
 ให้แล้ว เมื่อก่อแล้วแต่งอีกทีหนึ่ง ถึงเขียนไว้จะฉลักก็มี

ออกจากนั้นไปบ้านฝรั่งเยอรมัน คูปลา คูของชาย ให้ของสมเด็จพระ
 กรมพระยาคำรงฟาก

ออกจากนั้นไปบ้านฝรั่งอเมริกัน เขาตามเอาตัวท่านพราหมณ์ผู้ใหญ่
 มาให้พบ ไม่รู้อะไรนอกจากท่านแต่ก่อนเคยทำมาอย่างไรก็ทำไปอย่างนั้น

๑๒.๔๕ น. กลับถึงโฮเทล ๑๓.๐๐ น.

- ๑๖.๓๐ น. ตาฝรั่งเยอรมันส่งจ้องหนองวงมาเล่นถวายเป็นทูลกระหม่อมชาย จ้องหนองนั้น หูฟังไม่ได้ยินเชื่อว่าเปนเพลงไม้ไ้ แต่มีขลุ่ยประกอบ กับทั้งกลองแขกเล็ก สองใบ กับเครื่องเคาะทุเป่นของผสม มีขวตแก้วเป่นต้น
- ๑๗.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปคุมิวีเยี่ยม ตัวตึกเป่นของทำใหม่ เอาอย่างเทวาลัย มาดัดแปลงเป่นตึก ๓ หลัง ยาวอยู่กลาง สีเหลี่ยมอยู่สองข้าง เกือบของ บราณต่าง ๆ มีรูปฉลักเป่นต้น มีสิ่งที่ควรสังเกตสองอย่าง คือ ๑ พระเจดีย์ ลังกา ทำด้วยดินเผาเคลือบได้มาแต่ไหนจดตำบลไว้ก็ไม่ว่าอยู่ไหน กับหนึ่งเป่นรูปภาพที่ดูได้ ไม่เก้งก้างอย่างที่เขา ขากลับเดินมาเข้าไฮเทล พอมีคพอดิ ควรสังเกตอีกอย่างหนึ่ง หินชายและอิฐซึ่งก่อสร้างไว้เนื่ออ่อน ถูกฝนร่อยไปได้

วันอาทิตย์ ที่ ๒๘ สิงหาคม ๒๔๘๑

บาหลิไฮเทล

- ๐๘.๔๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาออกจากบาหลิไฮเทลกลับไปลงเรือที่บุเลเลง เดินทาง สายกลาง (เมื่อขามาบาหลิเดินทางสายใต้)
- ๐๙.๔๕ น. ถึงเบตูกูล เป่นอาศัยสถานซึ่งรัฐบาลมาสร้างไว้เป็นที่พัก อยู่หัวทะเลสาบชือ บราตัน หยุดพักที่นั่น อากาศเย็นมากด้วยเป่นที่สูงมาก สำหรับเป่นที่ฝรั่ง เขามารื่นรมย์ ว่าแต่ก่อนมีถนนมาแต่เพียงนี้ เพิ่งต่อใหม่ถึง คิตคิต
- ๑๐.๑๕ น. ออกจากอาศัยสถานนั้นไปตามทางใหม่ลดเลี้ยวมาก ไปตามไหล่เขา
- ๑๐.๔๕ น. ถึงคิตคิต เป่นอาศัยสถานของรัฐบาลเหมือนกัน เป่นที่ฝรั่งซึ่งอยู่ทางบุเลเลง ขึ้นมารื่นรมย์ที่นี่ ด้วยเป่นที่สูงอากาศค่อยเย็น หยุดพักที่นี่ครู่หนึ่ง
- ๑๑.๐๐ น. ออกจากที่นั่นไปเข้าเมืองสิงครชะ แวะชมศาลเทพารักษ์ชือ ประตาลัม ชื่อนี้ เคยมีมาก่อนแล้ว แต่แปลกที่พวกแขกมีเชื่อกหมักไม่ยอกเผาศพเอามาฝัง ที่นี้ ศาลก็เหมือน ๆ กันกับหนหลัง ออกจากนั้นไปแวะซื้อของที่ร้าน ฟาติมา แล้วไปไฮเทล

- ๑๓.๑๕ น. ถึงโฮเทล จดชื่อไว้ว่า ปัสัง เกहनโฮเทล เรสตัวรอง กินเข้ากลางวันนั้น
 ๑๔.๓๐ น. ออกจากนั้นไปที่ออฟฟิศบริษัท K.P.M.
 ๑๕.๐๐ น. ลงเรือเมลชื่อ “เมลคิออร์ เทريب” (Melchior Treub)
 ๑๗.๐๐ น. เรือออกไปสูรบาเยา

วันจันทร์ ที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๔๘๑

เรือ “เมลคิออร์ เทريب”

- ๐๔.๐๐ น. เรือถึงสูรบาเยา เข้าจอดเทียบท่า
 ๐๘.๐๐ น. ขึ้นจากเรือ ตามเสด็จทูลกระหม่อมไปร้านไวต์โอเวลตอล
 ๐๙.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาออกจากร้านนั้นไปเมืองมาลัง
 ๑๐.๔๕ น. ถึงเมืองมาลัง เข้าสู่โฮเทล อัสตอร์ (Hotel Astor) เรายังเข้ากว่าจะกิน
 กลางวัน
 ๑๑.๐๐ น. จึงออกเดินเที่ยวชมร้าน ชื้อของลงอย่าง
 ๑๒.๑๕ น. กลับโฮเทล กินนอนที่นั่น เวลาค่ำหนาว

วันอังคาร ที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๔๘๑

โฮเทลอัสตอร์

- ๐๘.๓๐ น. ออกจากโฮเทล อัสตอร์ ไปเมืองบลิตา
 ๑๐.๑๐ น. ถึงเมืองบลิตา เข้าโฮเทล ฟันเรเคน (Hotel van Rheeden) ขนของเข้าห้อง
 ๑๐.๒๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปชมสถานปะนัตาร์ัน มีทางแยกออกจากเมืองขึ้นไป
 ทางเหนือ เขาว่า ๑๑ ก.ม.
 ๑๐.๕๐ น. ถึงสถานตั้งอยู่ในบ่อ เห็นได้ว่าเคยจมดินอยู่มาก แผนที่แห่งสถานนั้นใช้
 ไม่ได้ทีเดียว เป็นทำอย่างฟุ้งๆ หลายยกหลายถ่าย ที่เปนปราสาทหินก็มี
 เปนแต่ไฟที่ก่อด้วยศิลา บนนั้นที่จะปลูกเรือนไม้ก็มี ใครอยากสร้างอะไรก็
 สร้างลง ที่เปนหลักในสถานนั้นเห็นจะเปนปราสาทใหญ่ มีทักษิณสามชั้น

ชั้นล่างฉลักเรื่องรามเกียรติ์สลักกับรูปสัตว์ในวงกลม ชั้นกลางฉลักเรื่องราม-
เกียรติ์ล้วน ชั้นบนฉลักสิ่งหีบึกนาคปักคั่นกัน ตัวมณฑปนั้นพังหายไปเสีย
แล้วเห็นได้แต่กลางเพนบ่อกรุ คงประจู่อะไรในนั้น สถานนั้นมีสิ่งใช้ทำทังหิน
และอิฐ แต่ดูเหมือนจะใช้อิฐเป็นแต่แกน ข้างนอกใช้หิน หินเป็นหินแท้
แข็งแรงกว่าที่บาหลี่ ที่บาหลี่เป็นครึ่งคินครึ่งหิน

๑๑.๔๐ น. กลับโฮเทล

๑๑.๕๐ น. ถึงโฮเทล พักกินนอนอยู่ที่นั่น หนาวจัดกว่าที่มาลงในเวลาค่ำ

วันพุธ ที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๔๘๑

โฮเทลพันเรเดน

๐๘.๓๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาออกจากโฮเทลพันเรเดน เดินทางต่ออ้อมกลับเมือง
สุรabaya เวลา

๐๘.๐๐ น. ผ่านเมืองตลุงกาคุง อันเป็นเมืองใหญ่เคยตั้งเป็นมณฑลมาก่อน แต่แล้วมี
ทางไปมาสทวกจึงยกเลิก เวลา

๐๘.๓๕ น. ถึงเมืองกะตีหรี คือเมืองคาหาในเรื่องอิเหนา ตั้งอยู่ริมแม่น้ำชือ บรันตัส
(Brantas) อันเป็นแม่น้ำใหญ่ แต่ใช้เรือเดินไม่ได้ ด้วยต้นหาดผุด มีกุ่มหูก
วิลิสต์อยู่ใกล้เมืองนี้เป็นหลักสำคัญว่าถูกต้อง แต่บนเขาจะมีอะไรบ้างไม่ทราบ
ได้ความแต่ว่าหนาว หยุครดเต็มน้ำมันที่เมืองนี้ ๑๕ นาติ แล้วออกเดินทาง
ต่อไป

๑๐.๓๐ น. ผ่านเมืองชมบัง เป็นเมืองใหญ่อีกแห่งหนึ่ง

๑๐.๔๕ น. เข้าเขตต์เมือง มอชอกระตอ (Modjokerto) ซึ่งเป็นเมืองหลวงเก่าแห่ง
รัฐมาชาปะหิต ทูลกระหม่อมตรัสสั่งให้หยุคคุมิวเซียมน้อย ซึ่งเขาเก็บ
เศษของต่าง ๆ ซึ่งเก็บได้ในแขวงมาชาปะหิตไว้ในที่นี้ อันตั้งอยู่ในตำบล
เรียกว่า ไตรโวลัน (Trowolan) มิวเซียมชนิดนี้ ในเมืองเขมรมีทุกแห่ง
ที่มีโบราณวัตถุ จะว่าเป็นคลังเก็บของโบราณก็ได้ อะไรที่ตีเขาก็เอาไป

- มิวเซียมใหญ่ในเมืองหลวง ที่ไม่สู้ดีก็ทั้งไว้ ในที่นี้มีชั้นดินเผลามาก เปน
 ตุ๊กตาหัก ๆ กับโมเดลเทวสถาน เห็นได้ทีนี้ว่าที่ปะเนตารัน ทำครั้งมาซาปะหิต
- ๑๑.๓๐ น. ไปมิวเซียมในเมือง ไม่ใหญ่โต เก็บของโบราณ มีศิลาจารึกกับรูปสลักด้วย
 หินต่าง ๆ
- ๑๒.๐๕ น. ไปโฮเทล เอสปลานาด (Hotel Esplanade) พักหาเครื่องคิมแอร์อน
- ๑๒.๔๐ น. ออกจากนั้นเดินทางต่อไป
- ๑๓.๓๐ น. ถึงเมืองสุรบายา เข้าพักในโอรานยโฮเทล (Oranja Hotel) พักกินนอนอยู่
 ที่นั่น
- ๑๔.๓๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปดูเขาแต่งไฟ ในการฉลองวันประสูติพระราชินีวิล
 เฮลมินา การแต่งทั้งนี้คือการแต่งเตรียมฉลองราชสมบัติ ๔๐ ปีนั้นเอง
 การจุดไฟก็เหมือนหนึ่งจุดลงเสียก่อน

วันพฤหัสบดี ที่ ๑ กันยายน ๒๔๙๑

โอเรนยโฮเทล

- ๐๙.๒๕ น. อาตม หญิงจ แม่โต ตามเสด็จทูลกระหม่อมขึ้นรถไปแะร้านแห่งหนึ่ง
 ทูลกระหม่อมทรงซื้อของที่ตองพระประสงค์สิ่งหนึ่ง แล้วไปบ้านนายกิมเฮง
 เยี่ยมเยียนเขาพร้อมทั้งครอบครัว เขาจัดขนมและลูกไม้ไว้เลี้ยง สนทนากัน
 ครู่ใหญ่ ๆ หญิงสน หญิงอาม ตางว หญิงไอ หม่อมสมพันธ์ ก็ไปผสมกัน
 ด้วยที่นั่น
- ๑๑.๑๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จกลับ อาตม หญิงจ ตางว ตามเสด็จกลับโฮเทลครู่หนึ่ง
 โดยพระธรร
- ๑๑.๒๕ น. เสด็จนำไปดูมิวเซียมเมืองสุรบายา มิวเซียมนี้เขาตั้งใจจัดเป็นหลักฐานบ้าน
 เมืองมิโมเคลบ้านเมืองเป็นส่วนใหญ่
- ๑๒.๐๕ น. กลับเสด็จพาไปแะร้านรุ่งกินน้ำ (Aurora) ชมการขายของ เสด็จแะเปน
 การเยี่ยมเยียน ด้วยห้างนี้เป็นสาขาห้างที่บันดุง เคยทรงรู้จัก

- ๑๒.๒๐ น. ออกจากนั้นไปโรงเจ็ก เกียตวันเกีย กินเช้ากลางวันนั้น
- ๑๔.๐๐ น. ออกจากร้านเจ็กกลับโฮเทล เก็บของ
- ๑๕.๒๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปลงเรือบริษัท K.P.M. ชื่อ อปเตนโนต (Op Ten Noort) นายกิมเซงกับแขกสองคนมาส่งเสด็จ
- ๑๗.๐๐ น. เรือออก มุ่งหน้าไปสมารัง

วันศุกร์ ที่ ๒ กันยายน ๒๔๘๑

เรือ ออปเตนโนต

- ๐๗.๑๕ น. ถึงเมืองสมารัง เรือจอดทอดสมอยู่ห่าง เพราะน้ำตื้นทางริมฝั่ง มีเรือช่วงรับส่งคนโดยสารและสินค้าขึ้นลง
- ๑๓.๐๐ น. เรือออกจากสมารัง มุ่งไปสู่บะตาเวีย
- ๑๘.๓๐ น. เขียนหนังสือฉบับ ๑ ถึงพระยาเทวา เรื่องโมเสก

วันเสาร์ ที่ ๓ กันยายน ๒๔๘๑

เรือออปเตนโนต

- ๐๗.๑๕ น. ถึงบะตาเวีย ๗.๔๕ เทียบท่าเสร็จ
- ๐๘.๓๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปโฮเทล เดอ นิเคอลันเดน (Hotel der Nederlanden) เลือกห้องเข้าประจำที่แล้ว
- ๐๙.๒๐ น. เสด็จพาไปคูมิวเซียม เข้าดูชาววาเพิ่มเติมยังไม่ได้ดูคราวก่อน
- ๑๑.๑๐ น. กลับโฮเทล
- ๑๘.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปคู่อกร้านประจำปี มีการปลูกสร้างใหญ่โต ที่ขายของก็มี ที่ทอดอะไรเบนโฆษณาก็มี ที่โซเอาเงินก็มี เลี้ยงก็มี เทียวเดินชมจนเหนื่อย
- ๒๐.๔๕ น. กลับโฮเทลกินข้าว นอนที่นั่น

วันอาทิตย์ ที่ ๔ กันยายน ๒๔๘๑

ไฮเทล เดอ นิเดอลันเดน

- ๐๙.๒๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปสถานีรถไฟ พักคอยรถอยู่
- ๑๐.๐๐ น. รถมาถึงสถานี พากันขึ้นรถ
- ๑๐.๑๐ น. รถออกไปบันดุง
- ๑๓.๐๐ น. ถึงบันดุง กรมหลวงทิพยรัตน์ องค์หม่อม ชายจุมภฏ หึงอินทุ ชายเล็ก พากันมารับ ปราศรัยกันแล้ว พากันขึ้นรถไปตำหนักบันดุง ท่านจัดให้อยู่ห้องสุดท้าย ตำนักระเบ้นซึ่งแม่โตเคยอยู่ ว่าห้องนั้นอุ่นกว่าห้องที่เคยอยู่คราวก่อน ย้ายเอาแม่โตไปอยู่ห้องต้นซึ่งอาคมเคยอยู่ อยู่กับหญิงงาม ส่วนต่างวักกับหญิงโง่ท่านจัดให้ไปอยู่ตำหนักบุญจากรักน้อยเย็นเป็นสุข
- ๑๙.๐๐ น. ถวายของทูลกระหม่อมและกรมหลวงทิพยรัตน์
- ๒๐.๐๐ น. เขียนหนังสือฉบับหนึ่งถึงเจ้ากรม ส่งเต่งบ้านในการเฉลิมพระชันษา
- เมื่อคืนนี้รู้สึกหนาวมาก แต่ทูลกระหม่อมตรัสว่าปรอท ๗๔ ไม่ควรรู้สึกหนาวเกินไป คงเป็นด้วยไปรับอากาศร้อนมาเสียมาก

วันจันทร์ ที่ ๕ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสบัน

- ๑๑.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเอาเรื่อง “วงศ์ๆ จักรๆ” ของมลายูที่ทรงแปลมาประทานให้อ่าน
- ๑๑.๓๐ น. มีงานวันเกิดหญิงตึง (ลูกจุมภฏ) ได้ให้ของเล่นเป็นของขวัญ แล้วหญิงตึงทาน แล้วไปถ่ายหนังฉายกำลังหญิงแก้ห่อของประทาน
- ๑๒.๐๐ น. ได้รับจดหมายฉบับหนึ่ง ชายติศ เรื่องเรือกลับกรุงเทพฯ
- ๑๖.๐๐ น. มีกีฬาทักๆ ลูกมหาดเล็ก และเลี้ยงของว่างเพื่อการวันเกิดหญิงตึง

วันอังคาร ที่ ๖ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสบัน

- ๑๐.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปคู่อวรูปเขียนของเด็กโรงเรียน เขาอวกไนที่ตึกของ
รัฐบาล ผู้ที่ตามเสด็จมี อาคม กรมหลวงทิพยรัตน์ องค์หญิงเหม หญิงสั้น
หญิงอาม ทางั่ว หญิงไอ หญิงอินทุ
- ๑๐.๓๐ น. ออกจากที่อวรูปเขียน เสด็จพาไปสวนของพระองค์ ซึ่งทำไว้เป็นที่เล่น
และเตรียมจะใช้เป็นที่ฝังศพแห่งพระองค์ด้วย ประทานชื่อไว้ว่า “Nagri
Svarga” ตั้งอยู่บนเขา แท่งที่ถมเป็นเนิน ซึ่งถมเป็นอยู่แล้ว และปลูกต้นไม้
ต่างๆ มีตำหนักแฝงเป็นที่ประทับพัก
- ๑๑.๓๕ น. กลับตำหนักประเสบัน
- ๒๑.๒๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปดูเขาแท่งไฟ ในการเฉลิมราชสมบัติสมเด็จพระบรม
ราชินีวิลเฮลmina แห่งกรุงไนเจอร์ลันด์ได้ ๔๐ ปี มีแท่งหรรษาแต่ที่ประชุมชน
นอกจากนั้นก็มืด ทั้งนั้นก็ไปไปตามธรรมดา วนเวียนไปเวลา
- ๒๒.๐๐ น. กลับถึงตำหนัก

วันพุธ ที่ ๗ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสบัน

- ๑๑.๐๐ น. เขียนหนังสือฉบับหนึ่งถวายสมเด็จพระพันวัสสา ถวายพระพรวันประสูติ

วันพฤหัสบดี ที่ ๘ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสบัน

- ๐๙.๓๐ น. ทูลกระหม่อมประหารรูปฉายที่ถ่ายเมื่อไปเที่ยว ๑๗ รูป กับประทานหนังสือ
พิมพ์คัดจากปี่นังกเสต เรื่องงานพระชันษาเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า-
หลวงให้ดู

- ๑๑.๐๐ น. หญิงงามไปเที่ยวร้าน ไปเฝ้าเอาเรื่องรามเกียรติ์ภาษามลายูมาได้
- ๑๒.๐๐ น. ถวายหนังสือพิมพ์ตักกีนทุลกระหม่อมและถวายสมุทราภรณ์เกียรติซึ่งหญิงงาม
ซื้อมาให้ทรงตรวจด้วย ตรัสว่าเป็นภาษาชวาหรือซุนดา ไม่ใช่ภาษามลายู
- ๑๘.๓๐ น. เซนหนังสือฉบับหนึ่ง ถวายสมเด็จพระยาคำรง รายงานการไปเที่ยว
เกาะบาหลิ (นร) ฝากหญิงจงไปถวาย
- ๑๙.๐๐ น. เขียนหนังสือ ๒ ฉบับ
(๑) ถึงเจ้ากรม ถอนหนังสือฉบับซึ่งสั่งให้ใช้รง เป็นอันไม่ให้ใช้
(๒) ถึงนายกิมเฮง สุรบายา สั่งให้ซื้อหนังสือรูปภาพรามเกียรติ์
ส่งมาให้ กับบอกว่าแม่โตให้ใบชา

วันศุกร์ ที่ ๕ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสนัน

- ๑๐.๓๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปร้านฝรั่งขายพรรณไม้ เพื่อซื้อเตงกุ่มเป็นเหตุ แล้ว
ไปร้านญี่ปุ่นจียอคา ชายของจิปาตะ
- ๑๑.๕๐ น. กลับถึงตำหนัก
- ๑๗.๓๐ น. ไปทำขวัญให้หลานตั้งตามทูลหม่อมราชวงศ์ให้ทำ
- ๒๑.๓๐ น. พันธุ์ทิพย์ หญิงจง จมกฏ ลาไปปี่นัง พันธุ์ทิพย์กับลูกจะไปอยู่ที่นั่น จมกฏ
เป็นแต่ไปส่งแล้วจะกลับมา หญิงจงจะไปอยู่ด้วยเดี๋ยวลูกแล้วกลับเข้า
กรุงเทพฯ

วันเสาร์ ที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสนัน

- ๘.๓๐ น. หญิงจง พันธุ์ทิพย์ กับลูก ไปสถานีรถไฟ เพื่อโดยสารไปปี่นัง จมกฏไป
ส่งถึงบตาเวีย ทูลกระหม่อมเสด็จไปส่งเพียงสถานีรถไฟ
- ๑๘.๓๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปดูหนังฉายโรงลูซอ (Luxor) ด้วยรถ ๓ คัน เขาฉาย
หนังมงคลวิเศษ คือเรื่องความเป็นไปในรัฐของวิลันดาใน ๔๐ ปี ระหว่างที่
พระราชินีวิลเฮลminaเสวยราชย์
- ๒๐.๓๐ น. ฉายหนังสั้นเล็กกลับตำหนัก

วันจันทร์ ที่ ๑๒ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสบัน

- ๙.๔๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวชมตลาดขายของสดสำหรับเมือง (ขอแห่งก็มีบ้างแต่น้อย) แล้วขับรถกวอนไปเพื่อชมบ้านเมือง
- ๑๑.๐๐ น. กลับถึงตำหนัก
- ๑๒.๑๐ น. ได้รับหนังสือของหนึ่ง
- (๑) สมเด็จพระยาตำราญ ทอรับหนังสือซึ่งมีไปถวายแต่บาทลี และส่งลายพระหัตถ์ถึงหญิงจนมาด้วย แต่เธอไปเสียแล้ว จะต้องส่งกลับ

วันอังคาร ที่ ๑๓ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสบัน

- ๑๐.๒๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปแบงก์ Nederlandsche กับหญิงอามเบิกเงินจากเลตเตอออกฟเกราติท จ่ายใช้ถวายทูลกระหม่อมตามที่ทรงร้องไปส่วนหนึ่ง กลับเอาเงินมาใช้อีกส่วนหนึ่ง
- ๑๑.๑๕ น. กลับตำหนัก
- ๑๗.๑๕ น. ได้รับหนังสือฉบับ ๑
- (๑) สมเด็จพระพันวัสสา ทอรับหนังสือถวายพระพรวันประสูติ
- ๒๒.๐๐ น. หญิงอามเอาหนังสือมาให้ฉบับ ๑
- (๒) นายกิมเซง บอกว่าได้รับใบชาแล้ว ส่วนหนังสือที่สั่งให้ซื้อ ไม่มีความบอกมา

วันพุธ ที่ ๑๔ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสบัน

- ๒๒.๐๐ น. เขียนหนังสือฉบับ ๑
- (ก) ถึงพระยาอนุมาน ลงวันที่ ๑๕ บอกรายงานพบอักขระคล้ายโอม และบอกรายงานว่าหาฉบับรามเกียรติ์ได้

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๕ กันยายน ๒๔๘๑

คำหนักประเสบัน

๙.๓๐ น. เซนซ็อนบับ ๑

(๑) โบร๊บของ กือสมุครามเกียรต์ นายกิมเซง ส่ง หญิงอาม
เอามาให้เซน

๑๘.๐๐ น. ไ้รับของห่อ ๑

(๒) สมุครามเกียรต์ นายกิมเซง ส่งมาให้ ตามที่สั่งให้ซื่อ

๒๐.๐๐ น. เซนซ็อนและเขียนก๊าก ๒ ฉบับ

(ก) ถวายสมเด็จพระยาคำรง รายงานระยะทางเที่ยวชาว
(นร)

(ข) ถึงนายกิมเซง จกในก๊าก บอกว่าสมุครามเกียรต์ที่ส่งไปให้ไ้
รับแล้ว ชอบใจ

หมายเหตุ วันนี้หญิงอามได้รับหนังสือหญิงอ้อ ตัดหนังสือพิมพ์ส่งมาให้ ในนั้นมีบอกข่าว
เกิดซุลมุน รัฐบาลลาออก และสั่งยุบสภา เมื่อวันที่ ๑๑ ตั้วยัฎญา แก่
ระเบียบการประชุมสภา มีข้อให้รัฐบาลยื่นงบประมาณมีรายละเอียดเป็น
ข้อใหญ่

วันศุกร์ ที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๘๑

คำหนักประเสบัน

๘.๑๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวเมืองบุนเตนซอก ผู้ตามเสด็จคืออาตม กรม
หลวงทิพยรัตน์ หญิงสั่น หญิงอาม ชายงั่ว หญิงโอ แม่โต โดยทางรถยนต์

๙.๓๕ น. ผ่านเมืองจันชู (Tjandjoer) เป็นที่ทางร่วม

๙.๕๕ น. ผ่านบ้านเกาวนาเยเนรล ซึ่งสำหรับมาอยู่ตากอากาศ ที่ตำบลจีปะนัส
(Tjipanas)

- ๑๐.๑๐ น. ถึงท่าบลุงจัก (Poentjak) เป็นที่บนเขา สูง ๔๘๐ เมตร อากาศหนาว มีไฮเทลที่นั่นปลูกอย่างกำมะลอ แต่ตกแต่งหรูหรามากมีเตาไฟที่นั่น หยุดพักกินกาแฟ
- ๑๐.๓๐ น. ออกเดินทางต่อไป
- ๑๑.๐๐ น. ถึงนาสลักโต เขาหยุดที่นั่นนี้ แห้งนี้และเป็นที่ตั้งใจจะมา ด้วยสลักโตเขาปลูกไว้ที่นี้มีมากอย่าง ต่างก็ไฝใจอยู่ด้วยกันทั้งนี้ เรียกชื่อตำบลนี้ว่า บากุตุลิส (Botoetoelis) แปลว่าศิลาจารึก ฝรั่งเจ้าของนาทั้งผัวเมียต้อนรับเปนอันดี ต่างเลือกซื้อสลักโตกัน รวมเป็นเงินถึง ๓๐ เหรียญ
- ๑๓.๑๕ น. ออกเดินทางต่อไป
- ๑๓.๒๕ น. ถึงเมืองบุนเตนซอก เข้าไฮเทล เบลเลวู ดิบเบตส์ (Hotel Bellevue Dibbets)
- ๑๔.๔๕ น. กรมหลวงทิพย์รัตน์ กับหญิงส้น กลับบ้านดุง
- ๑๗.๓๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาเดินเที่ยว ไปแะร้านแจ็กชือเคียนหงาย (Moonlight) ทรงเลี้ยงเกี้ยวและบะหมี่ ด้วยกับเข้า ซึ่งเลี้ยงกลางวันที่ไฮเทลไม่ดี ทรงเกรงจะหิว แต่ของกินที่ร้านแจ็กนั้นก็ไม่ค่อยจะดีนัก
- ออกจากร้านแจ็กมาแล้ว ขึ้นรถจ้างเทียมม้า เสด็จพาไปห้าง เค ซน (Koto de Zon) มีแต่ของผู้หญิงขาย ออกจากนั้นให้ขับเที่ยวชมเมือง
- ๑๘.๐๐ น. ถึงไฮเทล พักกินนอนที่นั่น

วันเสาร์ ที่ ๑๗ กันยายน ๒๔๘๑

ไฮเทล ดิบเบตส์

- ๘.๑๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยวสวนหลวง เมืองบุนเตนซอก หยุดรถที่ประตูสวน แล้วเดินเข้าไปชมสวน สวนนี้กว้างใหญ่มาก เขาจัดเป็นที่เรียน มีต้นไม้อย่างละต้นสองต้น มีฉลากชื่อต้นไม้ปักบอกไว้ เดินชมไม่ได้เท่าไรก็เหนื่อย ถ้าจะชมให้ทั่วเห็นจะกินเวลาหลายวัน

- ๙.๑๐ น. ออกจากสวนหลวงกลับบ้านลุง เปลี่ยนทางไปเดินสายตะวันตก
- ๙.๓๕ น. ถึงโฮเทล ลิโด (Hotel Lido) ณ ตำบลจิกัมบัง (Tjil gam Bong) นัยหนึ่งจก
ไว้ว่า ทะเลสาบสวิตเซอร์แลนด์ เหตุด้วยโฮเทลนี้ตั้งอยู่ริมหนองน้ำ เพื่อรับ
คนมาเที่ยว อาบน้ำและเล่นเรือแพ (คือทำแพด้วยไม้ไผ่ต่างเรือ) เราแวะ
หยุดที่โฮเทลนี้ เพื่อชมสถานที่และกินน้ำชาเย็น
- ๑๐.๐๕ น. ออกเดินทางต่อไป
- ๑๑.๑๕ น. ผ่านเมืองสุขภูมิ (SOEKABOEMI) เป็นเมืองใหญ่บ้านร้านค้า
- ๑๑.๒๕ น. ถึง จันยู ทางร่วม ผ่านเข้าทางที่ม้วนก่อน ที่นี้มีร้านค้าทั้งพอใช้
- ๑๑.๕๕ น. ถึงบ้านกัณฑ์ อันขึ้นชื่อลือชามากที่นี้กาแฟอร่อยนัก มีตลาดเขียนไว้ข้าง
ทางว่าหยุด (STOP) ทูลกระหม่อมทรงพาหยุดกินกาแฟที่นั่น เขาทำเป็น
ที่พักผ่อนเดินทางอย่างง่าย ๆ ที่ตำบลนี้มีชื่ออย่างขี้มทราบว่า ราชมณฑล
(RATJAMANDALA)
- ๑๒.๒๕ น. ออกจากบ้านกัณฑ์เดินทางต่อไป
- ๑๓.๑๕ น. ถึงตำหนักประเสนเมืองบันดุง ได้รับหนังสือคอยอยู่ฉบับ ๑
- (๑) นายกิมเซง บอกว่าได้จัดสมุดประชุมรูปภาพเรื่องราวเกียรติ
ส่งมาให้แล้ว และขอบใจแม่โตที่ส่งใบหาไปให้
- อนึ่ง แม่โตเอาผ้าสาโหร่งขาวมาให้ดู ๔ ผืน ว่า นายกิมเซงส่งมาให้
หนักว่าราคาของเขาหลายเหรียญ เป็นธรรมดาที่จะทำอะไรไม่ได้ นอกจาก
ตอบรับและขอบใจเขา

วันอังคาร ที่ ๒๐ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสน

- ๑๘.๔๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปคูหน้ฉายโรงชื่อ เอลิตา (ELITA) สนุกดี
- ๒๑.๐๕ น. กลับตำหนัก
- ๒๒.๐๐ น. ได้รับหนังสือฉบับ ๑

(๑) สมเด็จพระยาคำรง ตอบรับหนังสือกับของ ซึ่งฝาก
หญิงงไปถวาย

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๑

คำหนักประเสบัน

๑๗.๑๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปคูโรงพยาบาลบัว มีเด็กและหนุ่มสาวเข้าอยู่ในนั้น น้ำสงสารเหตุหุนหวนจึงทำให้พูดไม่ได้ เข้าทำการสั่งสอนให้พูด การพูดจะว่าไม่มีประโยชน์อะไรแก่ตัวคนไขก็ได้ แต่เป็นประโยชน์ที่คุปากคนอื่นเข้าใจ ทั้งสอนหนังสือไปด้วยกับคำพูด นั้นเป็นประโยชน์แก่ตัวไข่มาก สอนถึงสองภาษา คือ คัดซ์ กับมลายู อยู่ข้างหนักมือ นอกจากนั้นยังสอนทำกับข้าว และเย็บปักถักร้อยอีกด้วย นั้นไม่ประหลาด

๑๘.๒๕ น. กลับคำหนัก

๑๒.๔๕ น. (วันใหม่) เซนหนังสือ ๒ ฉบับ

(ก) ถวายสมเด็จพระยาคำรง รายงานระยะทางเที่ยว กับเรื่องเบ็ดเตล็ด

(ข) ถึงหลวงวุฒิสาร ให้ผูกโซเทลไว้รับ

วันเสาร์ ที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๖๑

คำหนักประเสบัน

๙.๐๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปเที่ยว จิลวนซา (TJILEUNDJA) อยู่ในทางไปการุด แต่แยกทางไปเวลา

๑๐.๒๕ น. ถึงที่นั้นมีโซเทลตั้งอยู่ริมหนองน้ำ ว่าเป็นของทำขึ้น เดิมเป็นแอ่งแห้ง ทำทำนบและประตูขังน้ำไว้เป็นหนอง สำหรับให้คนไปเล่นน้ำเล่นเรือ ตกแต่งไว้งดงาม ตัวโซเทลเป็นกำแพงล่อ ในนั้นมีเตาไฟผิง ว่าเวลาเข้ามีคปรอท ๕๐° เห็นจะเป็นฟาเรนไฮต์ เทียบชมสถานที่และกินน้ำชาแซนวิช์ที่นั่น

๑๑.๔๕ น. กลับ

๑๓.๐๐ น. ถึงคำหนัก ผู้ตามเสด็จ ๖ คน คือ อาทม หญิงอาม ชายงั่ว หญิงไอ แม่สมพันธ์ แม่โต

๑๔.๔๐ น. หญิงไอเอาหนังสือมาให้ฉบับ ๑

(๑) กองเคทาง บริษัท เค. บี. เอ็ม. ตัวโดยสารเรือกลับ ทางให้กลับด้วยเรือ “โบด” (BOTH) ออกจากปตาเวียวันที่ ๒๖ เดือนนี้ ให้ชายง้วนนำถวายทูลกระหม่อมให้ทรงทราบ เพื่อตรัสสั่งให้เอาของไปบรรทุก

วันอาทิตย์ ที่ ๒๕ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสบัน

- ๑๐.๓๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปโฮเทล ตนกูบันเปรา ตามเสด็จไปหมคทั้งตำหนัก เว้นแต่หญิงประสงค์ ไปด้วยรถ ๓ คัน ที่โฮเทลนั้นมีสระเล่นน้ำ แต่เราเล่นกันไม่ไหวเพราะหนาวหนัก ค่ายตั้งอยู่ที่สูง คูปรอทเห็น ๖๔ เป็นแต่ต่างเนินชมสถานที่ครู่เดียวก็ฝนตก ต้องเข้าไปยัดกันอยู่ในห้องนั่ง มีบาร์มีคนไปมาก
- ๑๓.๐๐ น. ทูลกระหม่อมทรงเลี้ยงอาหารที่โฮเทลนั้นเป็นการส่ง กินเข้าอย่างชาว
- ๑๓.๕๐ น. กลับ
- ๑๔.๒๐ น. ถึงตำหนัก
- ๑๗.๐๐ น. ทูลกระหม่อมทรงมีเลี้ยงน้ำชา แก่พวกพี่น้องซึ่งอยู่ที่ตำหนักประเสบัน เพื่อประทานเป็นเกียรติยศวันเกิดหญิงอามพຸ່ງนี้ เป็นการล่วงหน้าด้วยว่าจะกลับเสียพຸ່ງนี้แล้ว

วันจันทร์ ที่ ๒๖ กันยายน ๒๔๘๑

ตำหนักประเสบัน

ต้องตื่นแต่ ๔.๓๐ น. เตรียมตัวกลับ

- ๖.๐๐ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาครอบครัวอาตมไปสนามบินเพื่อไปปตาเวียกลับบ้าน พวกที่ไปด้วยเพื่อส่ง มีกรมหลวงทิพยรัตน์ องค์หญิงเหม ชายจุมภฏ หญิงอินทุ ชายเล็ก ทางไม่ไกลกินเวลามาก แต่ต้องไปเนิ่น ด้วยต้องตีตัว

และลงทะเบียน ทูลกระหม่อมทรงจัดการเสร็จ แล้วไปยื่นช่างเครื่องบิน
ถ่ายรูป เสร็จแล้วทูลกระหม่อมเสด็จพาขึ้นเครื่องบิน แม่สมพันธ์ไปด้วย
ตามเสด็จทูลกระหม่อมและไปส่งถึงบตาเวีย มีคนโดยสารไปด้วยอีกหลายคน
เครื่องบินเป็นเครื่องใหม่ ทำด้วยโลหะทั้งตัว มีเก้าอี้ที่คนนั่งสองแถว

- ๖.๒๕ น. เครื่องบินออก เขามีธงกระดาษสำหรับใส่รากเมื่อเมาสอควัวให้ช่างที่นั่งด้วย
แต่ไม่รู้สีกกระเทือนเท่าไร รยนต์กระเทือนกว่า ตามทางมีที่ตอมข้ามเขา
แห่งหนึ่ง คูพันกินอันเป็นที่ทำกินเหมือนของทำเล่น ดูไม่เร็วเท่าไร แต่เวลา
- ๖.๕๐ น. ก็ถึงบตาเวีย กินเวลา ๒๕ นาทีเท่านั้น ทูลกระหม่อมตรัสบอกว่า เครื่อง
เก่ากินเวลา ๔๕ นาที ไปถึงสถานี่บตาเวียแล้วยังต้องคอยรดยู่ เพราะรถ
แท็กซี่มาช้า เวลา
- ๗.๐๕ น. เสด็จพาขึ้นรถแท็กซี่ ๒ คัน ไปเมืองบตาเวีย
- ๗.๓๐ น. ถึงโฮเทลเตอร์นิเตอร์สันเตน เข้าพักในโฮเทลนั้น เป็นอันว่ารยนต์ก็กินเวลา
๒๕ นาทีเท่ากันกับเครื่องบินมาจากบันตุง กินของรองท้องซึ่งทูลกระหม่อม
ทรงจัดไปที่ห้องในโฮเทลนั้น กินแล้วแม่สมพันธ์พาทุกคน ๆ กับแม่โตไปเที่ยว
ตามร้านอันเป็นของท้องอารมณ์ของพวกผู้หญิง
- ๑๐.๑๕ น. ทูลกระหม่อมเสด็จพาไปลงเรือ แวะตักแห่งหนึ่ง เพื่อเอาหนังสือเดินทาง
ให้กงสุลอังกฤษสลักหลัง แต่ไม่สำเร็จด้วยกงสุลอังกฤษย้ายไปตั้งอยู่เสียที่อื่น
แล้ว จึงไปแวะสถานกงสุลสยาม ตรัสใช้ให้นำหนังสือเดินทางนั้นไปสลัก
หลังอีกทอดหนึ่ง แล้วเสด็จพาไปลงเรือซึ่งจะกลับสิงคโปร์ ชื่อ “โบด”
ประทับสนทนากันอยู่ด้วย หลวงทิพย์รัตน์เป็นผู้ล่องหน้านำของมาส่งลงเรือ
และจัดห้องไว้ให้แต่เวลานี้
- ๑๑.๕๕ น. ทูลกระหม่อมตรัสลาเสด็จกลับ จึงได้ทูลไว้อาลัยขอบพระเดชพระคุณและ
ทูลลา ทั้งลาแม่สมพันธ์ด้วย
- ๑๒.๑๐ น. เรือออก ทูลกระหม่อมกับแม่สมพันธ์ยังยืนอยู่ที่ท่า ทอดพระเนตรเรือจน
แล่นล่องลับไป ได้ถวายบังคมลาแต่ไกลเป็นครั้งสุดท้าย
- เรือแล่นมาในทะเลคืนวันนี้ถูกคลื่นเล็กน้อย หญิงอามกับแม่โตเมา
ไม่ได้กินข้าวเวลาค่ำ

วันอังคาร ที่ ๒๑ กันยายน ๒๕๕๑

เรือ “โบด”

๑๑.๔๕ น. ถึงมุนตก เป็นบ้านเมืองอยู่บนเกาะที่หัวเกาะสมุทรสาคร เรือหยุดจอดทอดสมอมีเรือช่วงนำพวกข้าราชการลงมารับข้าราชการคนหนึ่งซึ่งไปในเรือเข้าใจว่าเป็นผู้ใหญ่ไปรับราชการใหม่ที่นี่ บนบกเห็นปักธงเขียวแต่งรับหรรษา

๑๒.๑๕ น. เรือออกเดินต่อไป

เมื่อคืนนี้ไม่สบาย ท้องชุลกชลักไปอุจจาระถึง ๒ หน เป็นด้วยกินมากไปหรืออย่างไร ในเวลาค่ำวันนี้ก็หาได้กินเข้าไม่

วันพุธ ที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๕๑

เรือ “โบด”

๗.๐๐ น. ถึงหน้าเมืองสิงคโปร์ เรือจอดทอดสมออยู่ห่างก่อน รับเจ้าพนักงานขึ้นมาตรวจอะไร ๆ แล้วทีหลังจึงเลื่อนเข้าไปจอดใกล้ แม้กระนั้นก็หาได้เข้าไปในท่าบกกันคลื่นไม่ ไม่ได้ไปจอดเทียบท่าที่ตันหยงปากา

ในขณะนั้น พวกพนักงานโฮเทลแรกษก็มีายืนก้าคแสดงตัวที่จะขนของขึ้นโฮเทล โดยกงซุลสยามว่าเข้าใจให้

๙.๐๐ น. เราวิ่งลงเรือสตีลลอนซ์ ซึ่งเขาจัดไปรับของขึ้นส่งท่าที่เดียว ที่ทำยังมีพนักงานโฮเทลลงไปรับ เขาทักสุกจักรมารับไปส่งโฮเทลที่เดียว โฮเทลตั้งอยู่ไม่ไกล และไม่พลุกพล่านด้วย สมดังประสงค์ที่ส่งถึงกงซุล ไปถึงโฮเทลพบจิตรปรีดีที่นั่น ว่าลามาส่งเพื่อนไปเยอรมัน แล้วตัวจะไปเที่ยวชวา

อีกครู่หนึ่ง หลวงวุฒิสารกงซุลก็มาต้อนรับสนทนากัน เชิญไปกินเช้ากลางวันที่บ้านพรุ่งนี้ ภรรยาไม่ได้มา ว่าลูกเจ็บ

๑๑.๐๐ น. กลับไป

ที่โฮเทลนี้ ถูกเป็นก๊วกของทุลกระหม่อมเล็กมาก่อน พุกไทยได้ เขา
ทำกับเข้าไทยก็ได้ฝรั่งก็ได้ เลี้ยงกลางวันวันนี้ เขาทำกับเข้าไทยมีน้ำพริก
ให้กิน กินเข้ากลางวันแล้วกลับไป

๑๗.๐๐ น. ตื่นขึ้น แม่โตเอาหนังสือของหนึ่งมาให้ ที่ซองมีชื่อห้างอิสตเอเซียติก ในนั้นมี
มีหนังสือเดินทาง หนังสือนี้ส่งไปที่ไหนต่อที่ไหนวอน แล้วทำไมจึงตกไป
ถึงห้างอิสตเอเซียติก ส่งมาให้ก็ไม่ทราบ

๑๗.๑๕ น. นางวุฒิสารมาเยี่ยม

๑๗.๓๐ น. จิตรปรีดี ม.ล. หญิงแสงโสม กับ ม.ล. เหมือนจันทร์มาเยี่ยม ม.ล. หญิง
ทั้งสองมากับจิตรปรีดี ม.ล. หญิงแสงโสมเป็นพี่สาว ม.ล. หญิงเหมือนจันทร์

เรกษโฮเทลอยู่ในถนนบราส บาซาร์ (Bras Basah Road) ในนั้นมี
มีเขียนผนังแห่งหนึ่ง ตั้งใจจะเขียนเมืองไทย แต่เลวเต็มที่ พวกเราพัก
กินนอนอยู่ในโฮเทลนี้

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๕ กันยายน ๒๔๘๑

เรกษโฮเทล

๙.๐๐ น. ไปกินอาหารเช้าที่ตึกกลาง แล้วแวะเยี่ยมจิตรปรีดีกับ ม.ล. หญิงทั้งสอง

๑๕.๔๕ น. เขียนหนังสือฉบับ ๑

(ก) ถวายทุลกระหม่อมชาย รายงานการเดินทางตั้งแต่ทุลลามา
จากบตาเวียถึงสิงคโปร์

ตอนบ่ายวันนี้มีการเปลี่ยนแปลง (๑) มีคนโหลเข้ามาสู่โฮเทลเป็น
อันมาก ห้องมีเท่าไรก็เต็มหมด ล้วนแล้วไปก๊วดยหญิงกับเด็กทั้งสิ้น มีทุล
ขนาด ทั้งอุมจุงเล่นพากันวิ่งเล่นเอาเด็กอยู่ในตรอกหน้าห้องอีกที่ก็กรีกโครม
เขาวัยกรขวามาแต่เขียงใช้ ส่วนผู้ชายว่าไปกางเต็นอยู่ที่โรงทหาร เกิดเหตุ
กับขันอะไรขึ้นไม่ทราบ (๒) ได้ข่าวเรือ “ลาตันเคีย” ว่าลามาถึงสิงคโปร์

วันที่ ๓๐ ตามกำหนดเดิมไม่ได้ จะมาถึงต่อวันที่ ๑ ตุลาคม แล้วจะออกในวันนั้น ตกลงเป็นอันต้องค้างคอยอยู่อีกคืนหนึ่ง

๑๙.๒๕ น. ไปบ้านกงสุล เขาส่งรถมารับไปกินเลี้ยงและสนทนากันเล่น นักกันว่าพรุ่งนี้ ๕ โมงเช้าจะไปคูมิวเซียม หลักเจตนาอยู่ที่จะไปดูพระพุทธรูปซึ่งขุดได้ที่เประ

๑๐.๒๐ น. ลากลับโฮเทล เขาให้รถมาส่ง

วันศุกร์ ที่ ๓๐ กันยายน ๒๔๘๑

เรกซ์โฮเทล

๑๑.๒๐ น. กงสุลมารับไปคูมิวเซียม ที่ไปนั้นโดยเจตนาจะไปดูพระพุทธรูป ซึ่งเขาขุดได้ที่เประ อันสมเด็จพระยาตำราตรัสยกย่องว่าดีนัก กงสุลว่าเขาเอามาไว้ที่นี่จึงไปดู แต่เปล่าเหลือ กงสุลไปตามผู้จัดการหรืออาจารย์มุเซียม ให้ความเห็นว่าเอามาเพื่อตรวจตราจดสลากเท่านั้น เสร็จแล้วส่งกลับไปได้เฉง เมื่อไปถึงมุเซียมแล้ว ก็ตรวจดูว่ามีอะไรบ้าง จัดอย่างที่เขาถามเคยเรียกว่า “โลภ” คือว่ามีอะไรร้อยแปดทุกสปีเยกต์ ทั้งของในพื้นที่เมืองและต่างประเทศ เป็นแน่ที่จะต้องได้แต่ของเหลว ๆ สิ่งละอันพรกระหน่ำ

๑๒.๓๕ น. กลับจากมุเซียม กงสุลแยกไปจากที่นี่ ให้รถขับไปคูฝรังทางเต็นต์อยู่ที่โรงทหาร ค่ายสืบไถ่ความมาใหม่ ว่าพวกผู้หญิงกับเด็กซึ่งหลังไหลเข้าไปสู่โฮเทลเมื่อวานนี้ เป็นครอบครัวของพวกนายร้อยนายสิบทหารอังกฤษ ซึ่งส่งมาแต่เกาะอังกฤษไปประจำการที่เซียงไฮ้ แต่จะเป็นด้วยเหตุอย่างไรไม่ทราบ เมื่อมาถึงสิงคโปร์ได้รับโทรเลขสั่งให้ขึ้นพักอยู่ที่สิงคโปร์เสียก่อน พวกหญิงและเด็กซึ่งไปเข้าโฮเทลนั้น ล้วนเป็นครอบครัวของนายทหาร ส่วนผัวนั้นให้ไปกางเต็นต์อยู่ เติมเข้าใจว่าที่โรงทหาร แต่ครั้นไปเห็นหาใช่ไม่ กลายเป็นไปกางอยู่ที่สนามหน้าโรงเรียนจีนชั้นสูงแห่งสิงคโปร์ ให้คนรถขับไปคูโรงทหารไม่เห็นมีเต็นต์กาง ออกจากนั้นคนรถขับพาขึ้นไปเที่ยวสวนสำหรับเมืองสิงคโปร์ แล้วพากลับส่งโฮเทล รถนี้เป็นรถของกงสุล

กินข้าวกลางวันวันนี้ เอาจิตรปรีดีกับแม่แสงโสม แม่เหมือนจันทร์
มากินด้วย เพราะเธอเป็นแต่อยู่ในโฮเทลนี้ ส่วนการกินไปหากินที่อื่น วันนี้
เธอจะลงเรือไปชวา ไปหากินที่อื่นก็ลำบาก จึงชวนเธอมากินเสียด้วย
กินแล้วไปถ่ายรูปหมู่กันที่หน้าโฮเทล ทางว้เป็นคนถ่าย

ก่อนนั้นพวกเราก็ก่ออกเดินเที่ยวชมร้าน ที่หลังพวกจิตรปรีดีก็ตามไป
ผสมกัน เธอเห็นจะไปจัดของส่งลงเรือก่อน

๑๕.๐๐ น. พอเราจะกลับโฮเทลก็ได้เวลาพอดีที่พวกจิตรปรีดีจะไปลงเรือ เธอจึงลาแยก
ไป ส่วนพวกเรากลับโฮเทล

๑๕.๑๕ น. ถึงโฮเทล

๑๕.๑๕ น. ทางว้ไปเที่ยวกลับมา ซื้อไม้เท้ามาให้ ไม่นั่นนี้ได้สั่งให้ไปหาซื้อมาแทนที่
เสียไปแก่งลิงที่สุรบายา ตามพระตำรัสสมเด็จพระยาคำรงตรัสแนะนำมา

วันเสาร์ที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๘๑

เรกซ์โฮเทล

๑๕.๓๕ น. จักรรถแท็กซี่พากันไปลงเรือ “ลาลันเตีย”

๑๕.๔๕ น. ถึงเรือ กับต้นมาสมมตห้องให้อยู่ คูเรือ “ลาลันเตีย” ออกจะทรุดโทรมมาก
เห็นได้ว่าการรักษาย่อยหย่อน

๑๖.๐๐ น. กงสุลสยาม ภรรยา และลูกชาย กับผู้ช่วยกงสุลมาส่ง อยู่ประเดี๋ยวเดียว
ชวนให้นั่งก็ไม่นั่ง ว่ามีคนมาคอยหาที่บ้าน ลากลับไป

๑๖.๑๕ น. เขียนหนังสือฉบับ ๑

(ก) ถวายสมเด็จพระยาคำรง ทูลรายงานการกลับบ้าน

๑๖.๓๐ น. กินน้ำชา กินแล้วแม่โต หญิงงาม ทางว้พากันขึ้นไปเที่ยวร้านในเมืองอีก
เพราะเรือเขาบอกเลื่อนกำหนดว่าจะออก ๕ ทุ่มแทนบ่าย ๕ โมง มีเวลาอีก
จึงฉวยโอกาสไป ที่ไปแล้วทำอะไรก็ไม่พอ

- ๑๗.๐๐ น. เอเยนต์ห้างอิสตเอเชียติกมาพบคนส่งไม้ตรี แต่เขามาในรถกระบะของเขาลูก
แล้วแหวะส่งคนนั้น หาไม้มาโดยจำเพาะสำหรับอาคมไม้
- ๑๘.๔๐ น. แม่โตกับลูกกลับมา
- ๒๒.๑๕ น. เรือออกจากท่าตันหยงปาภา สิงคโปร์

วันจันทร์ ที่ ๓ ตุลาคม ๒๔๘๑

เรือ “ลาตันเตีย”

วันนี้มีคลื่นเล็กน้อย ทั้งต้นมาแต่ตอนดึก เมื่อคืนนี้หญิงอามกับ
แม่โตเมาลูกไม้ขึ้น

วันอังคาร ที่ ๔ ตุลาคม ๒๔๘๑

เรือ “ลาตันเตีย”

วันนี้ทะเลราบรื่น ไม่มีคลื่นมาตั้งแต่เช้า แม่โตลุกขึ้นได้

- ๑๐.๒๕ น. ถึงเกาะสีชัง เรือทอดสมอลอยลำนอนหน้าเกาะ มีเรือศุลกากรมาจอดเทียบ มี
นายใหญ่ นำลูกน้องขึ้นมาบนเรือ ตัวนายใหญ่ อุ่มพักระดากขึ้นไปหา กับตัน
แล้วเรียกคนโดยสารลงไปขึ้นล่างจำเพาะแต่ฝรั่ง ให้ทำงานตามไปดูได้ความ
ว่าตรวจห้อง แปลว่าค้นอย่างคร่าวๆ แล้วขึ้นมานั่งจกฟอมในห้องนี้ พวก
ลูกน้องไม่เห็นทำอะไร เดินไปเดินมา แล้วนายใหญ่ก็ลงเรือไป แต่ลูกน้อง
ยังอยู่ แปลว่าคุมลักลอบขนของหนีภาษี

นอกจากนี้ก็มีเรือลำเลียงมาจอดเทียบ ทั้งพิธีขนถ่ายสินค้ากัน

- ๑๑.๓๐ น. ได้รับหนังสือฉบับหนึ่ง กับของ ๓ ห่อ

(๑) ขยติศ บอกว่าเรือ “ลาตันเตีย” จะต้องอยู่ฝ่ายของเกาะ
สีชังถึงห้าหกวัน เพราะเที่ยวนี้ของมาก มีทางจะกลับก่อนได้สองทาง คือ
ไปศรีราชากลับทางรถไฟอย่างหนึ่ง กับไปเรือ “นิภา” ซึ่งจะมาถึงพรุ่งนี้
สองยาม ให้เลือกเอาอย่างหนึ่ง จะเอาอย่างไรให้ส่งข่าวทางวิทยุ

(๒) และ

(๓) ห่อเสบียง หุงอ้อส่งมาให้หญิงอาม

(๔) ห่อหนังสือพิมพ์

ได้เรียกประชุมครอบครัว ปรึกษาการกลับบ้าน ตามหนังสือชายติศ
แม่โตเป็นคนอยากถึงบ้านเร็วที่สุด ออกความเห็นไม่เอาคำแนะนำชายติศ
จะไปเรือ “กรุงเก่า” ซึ่งเขาจะมารับคนโดยสารตามปกติ แสดงความหวัง
ว่าคงไม่มีคลื่น ถูกคัดค้านก็กันไปยมนอนจมรากจุสุ่นัก อาตมไม่เห็น
ด้วย ได้ตัดสินใจว่าใครอยากถึงก่อนก็ไปก่อน อาตมจะคอยเรือ “นิภา”
แล้วได้ความเพิ่มเติมจากกับตันว่า เรือที่จะมารับคนโดยสารนั้นเป็นเรือ
“กรุงเทพ” ไม่ใช่ “กรุงเก่า” เล็กกว่า “กรุงเก่า” ลงไปอีก จะมาถึง
พรุ่งนี้เช้า กับตันก็จะไปกับเรือนั้น ส่วนเรือ “นิภา” จะมาถึงที่พรุ่งนี้สองยาม
อาตมตกลงจะไปเรือ “นิภา” แม้ใครอยากถึงก่อนก็ไปเรือ “กรุงเทพ”

๑๓.๓๐ น. ลุกๆ ขึ้นไปเที่ยวบนบก กับพวกเพื่อนโดยสารอีก ๕ คน กลับมาแจ้ง
รายงานว่ากร้างพังเค

กับตันเรือ “ลาลันเตีย” ชื่อ ฟรังก์เซน (Frandsen)

วันพุธ ที่ ๕ ตุลาคม ๒๔๘๑

เรือ “ลาลันเตีย”

๘.๓๐ น. กับตันกับฝรั่งโดยสาร ๓ คน ลงเรือ “กรุงเทพ” เข้าไปกรุงเทพ ฯ

๒๐.๓๐ น. กับตันกลับ

วันพฤหัสบดี ที่ ๖ ตุลาคม ๒๔๘๑

เรือ “ลาลันเตีย”

๖.๒๐ น. กับตันเฟรังก์เซนเรือ “ลาลันเตีย” กับกับตันแก่ในบริษัทอิสตเอเชียติกอีก
คนหนึ่ง จัดเรือไฟลากชื่อ “แข็งแรง” รับถ่ายลำจากเรือ “ลาลันเตีย” ไป
ขึ้นเรือ “นิภา” ลากับตันทั้งสองแล้ว

- ๖.๓๕ น. เรือ “นิภา” ออกจากเกาะสีชังเข้ากรุงเทพฯ
 ๘.๔๐ น. ผ่านเรือนำร่อง แล้วแล่นข้ามสันดอนเข้าไป
 ๑๐.๓๐ น. ถึงเมืองสมุทรปราการ เรือหยุดลอยลำนับศุลการักษขึ้นเรือ ๕ นาที แล้ว
 แล่นต่อมา
 ๑๓.๓๕ น. ถึงท่าทางอิศตเอเชียติก เรือเข้าจอดเทียบท่า มีคนลงไปรับมากมายเกินคาด

พนักงานของห้าง

๑. ชายทิศ ๒. มร.โฮม ๓. ฝรั่งอีกคน

พวกบ้าน

๔. หญิงอี ๕. ทาใส ๖. ทวี ๗. วิสาขา

พวกแขก

๘. กรมเทววงศ์ ๙. ถาวร ๑๐. หญิงทับ ๑๑. แม่กลอง
 ๑๒. พระยาเพชรกา ๑๓. แม่เต่า ๑๔. ทาอีกร ๑๕. ฮารี
 ๑๖. ออโรรา ๑๗. ทากวาย ๑๘. แม่เชื้อ ๑๙. หลวงอำนาจ
 ๒๐. นายนราภิบาล ๒๑. นายศรีปราช ฯ

ทักทายทั่วกันแล้วกลับบ้าน

๑๔.๐๐ น. ถึงบ้านมีแขกตามมาอีก ๒ คน คือ

๒๒. พระยาอนรักษ์ ๒๓. พระพิจิตรราชศาสน์

กับพวกบ้านอีกมากมาย

×

×

×

คำอธิบายพระนามและนามที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ

กลาง, สอง	หญิง, องค์	คือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธวงษ์วิจิตร
แก้ว	นาย	,, นายแก้ว ธรรมสุรีย์ มหาตเล็ก
เกษร	แม่	,, นางเสน่หามนตรี
เกื้อ	หม่อม	,, หม่อมเกื้อ สวัสดิ์กุล
กนกชอน	นาย	,, นายเย. กนกชอน ผู้จัดการบริษัทไฟฟ้าในสมัย นั้น
กลอง	แม่	,, ม.ล. กลอง ไชยันต์
ถวาย	ตา	,, หลวงวิบูลย์ปริชา (ม.ล. วิบูลย์ กุญชร)
งั่ว	ตา, พระ	,, ม.จ. เพ็ญรัตน์ จิตรพงศ์
จง	หญิง	,, ม.จ. จงจิตรถนอม ศิษย์กุล
เจน	พระ	,, พระเจนจันทรักษ์
จิตรปรีดี		,, ม.จ. จิตรปรีดี ประวิตร
จินดา	แม่	,, คุณหญิงเข็ม พี่สาวนางเสน่หามนตรี
จุมภฏ		,, กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิจ (พระองค์เจ้า จุมภฏพงษ์บริพัตร
จรัส	หมอ	,, นายแพทย์จรัส ศิริสัมพันธ์
ใจรัก		,, นางใจรัก (ไกรฤกษ์) สนิทวงศ์ บุตรีพระยา ประเสริฐ
ฉัตรมงคล		,, ม.จ. ฉัตรมงคล โสณกุล
เฉลิม	พระยา	,, พระยาเฉลิมอากาศ
ช่วง	คุณ	,, (นายช่วง อภัยวงศ์) พระอภัย
เชื้อ	แม่	,, นางเชื้อ กุญชร ภรรยาหลวงวิบูลย์ปริชา
แซม	นาย	,, นายแซม ปาลกวงศ์
ใหญ่	หญิง	,, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง

กิส	ชาย	คือ ม.จ. ทิศานุกฤติ ทิศกุล
กิส	นาย	,, หลวงอภิรมย์โกษากร (กิส ณ สงขลา)
คับ, ประคับ	หญิง	,, ม.จ. ประคับศักดิ์ ไชยันต์
เต่า	แม่	,, คุณหญิงเพชรดา (ม.ล. จิตรจุล)
โต	แม่	,, ม.ร.ว. โต จิตรพงศ์
ตั้ง	หญิง	,, ม.จ. มารศรีสุขุมพันธ์ บริพัตร
ไทรทศ, เทววงศ์	กรม	,, กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ
ถาวร		,, ม.จ. ถาวรมงคลวงศ์ ไชยันต์
ถึก	ชาย, พี่, ทา	,, ม.จ. ตระหนักนิธิผล ไชยันต์
ทศ	ทา	,, พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์
ทวี		,, ม.ร.ว. ทวี พิชัยศรัทธา
ทิพยรัตน์	กรมหลวง	,, กรมหลวงทิพยรัตน์กิริฎกุลินี
ทิพยรัตน์, ทิพ	หลวง	,, เจ้ากรมของกรมหลวงทิพยรัตน์ฯ
ทูลกระหม่อม		,, เป็นธรรมเนียมที่พระราชโอรส ราชธิดา ตรัสเรียกพระราชบิดาว่า ทูลกระหม่อม ฉะนั้นความหมายจึงเปลี่ยนไปตามแต่ผู้ทรงเรียก เช่น กรมพระนครสวรรค์ทรงเขียนว่า ทูลกระหม่อม จะหมายถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศหรือกรมหลวงทิพยรัตน์ตรัสเรียก จะหมายถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทูลกระหม่อมชาย, ทูลกระหม่อม		,, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต
ทูลกระหม่อมอ้าว		,, สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวัชรเกษ
เทวธิดา	พระยา	,, พระยาเทวธิดา ป. มาลากุล
นนทียาวัด		,, ม.จ. นนทียาวัด สวัสดิวัตน์

น้ำ	เสด็จ	คือ กรมหลวงทิพยรัตน์
บุรุษ	พระยา	,, พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ
บุปผา	แม่	,, ม.ล. บุปผา (กฤษร) นิมานเหมินทร
บุษบัตน์	องค์	,, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบัตน์
ประเวศ	พระองค์	,, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงประเวศ วรสมัย
ประสงค์	หญิง	,, ม.จ. ประสงค์สม (ไชยันต์) บริพัตร
ประสพสุข		,, ม.จ. ประสพสุข สุขสวัสดิ์
ประเสริฐ	พระยา	,, พระยาประเสริฐสุภกิจ
เพื่อน	แม่	,, ม.ล. เพื่อน ไกรฤกษ์
พันทิพ		,, ม.ร.ว. พันธุ์ทิพย์ บริพัตร
พันธ์	คุณ	,, ม.ล. พันธุ์ ศิริวงศ์
พิชิต	พระ	,, พระพิชิตโรคาพาธ
พี	นาย	,, นางพี ร่มวงษ์
พิลัย	หญิง	,, ม.จ. หญิงพิลัยเลขา ทิศกุล
พูน	หญิง	,, ม.จ. หญิงพูนพิศมัย ทิศกุล
พุทธโฆษาจารย์	สมเด็จพระ	,, สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ) วัดเทพ ศิรินทราวาส
เพียน	หญิง	,, ม.จ. หญิงกาญจนาฉัตร สุขสวัสดิ์
ภิรมย์	หญิง	,, ม.จ. หญิงภิรมย์สงวน ไชยันต์
มโน	พระยา	,, พระยามโนปกรณนิติธาดา
मारयात्र, ยাত্র	หญิง	,, ม.จ. หญิงमारयात्रกัญญา ทิศกุล
แมว	เด็ก	,, นางผลพันธ์ (ศิริวงศ์) บุตรี ม.ล. พันธุ์
แมนพุ้ง	นาย	,, นายแมนพุ้ง เนี่ยวกุล
มณฑนา, สัน	หญิง	,, ม.จ. หญิงมณฑนา เกษมศรี
หมู	แม่	,, ม.ล. สารี (กฤษร) ศิริวงศ์

เรณู	แม่	คือ คุณหญิงจำเรณู ประเสริฐศุภกิจ
ละไม	หม่อม	.. หม่อมละไม กุญชร
เล็ก	ทูลหม่อม	.. สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุ- โลกประชานาถ
เล็ก, สาม	หญิง	.. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิสิษฐสพสมัย
เล็ก	ชาย	.. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมานันท์
เลื่อน	แม่	.. หม่อมเลื่อน จักรพันธ์
เหลือ	หญิง	.. ม.จ. หญิงพัฒนายุ คีตกุล
วิบูลย์		.. ม.จ. วิบูลย์ สวัสดิ์คกุล
วิชา		.. ม.ร.ว. วิชา ไชยันต์
วิมารดาเธอ	พระ	.. พระวิมารดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหา- ราชปทีวรดา
แว	ตา	.. ม.จ. แวจักร จักรพันธ์
โวสเบียน	กัปตัน	.. กัปตันโวสเบียน ผู้จัดการสาขาอิสเอเซียติก ที่ สงขลาในสมัยนั้น
ศรีปราช	นาย	.. นายศรีตราด จางวาง
สกล	เจ้า	.. ม.จ. สกลวรรณากร วรวรรณ
สุภาพ	หญิง	.. ม.จ. หญิงสุภาพเพราพรรณ สวัสดิ์วัฒน์
สิงห์	กรมขุน	.. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร
เสนา	พระ	.. พระเสน่หามนตรี เจ้าของบ้านสุคนธ์หงส์ ซึ่งเสด็จไปประทับพักแรมที่หาดใหญ่
สุภาภรณ์	หญิง	.. ม.จ. หญิงสุภาภรณ์ ไชยันต์
สุน	หม่อม	.. หม่อมสุน กัคนางค์
สอย	แม่	.. นางอำนาจสรการ
สี	หญิง	.. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุไรรัตน- ศิริมาลย์

ใส	ชาย	คือ ม.จ. ยาใจ จิตรพงศ์
สมพันธ์	หม่อม	,, หม่อมสมพันธ์ บริพัตร
เหม	องค์	,, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเหมวดี
อาม	หญิง	,, ม.จ. หญิงควงจิตร จิตรพงศ์
อี	หญิง	,, ม.จ. หญิงประโลมจิตร ไชยันต์
ไอ	หญิง	,, ม.จ. หญิงกรณิกา จิตรพงศ์
อนุมาน	พระยา	,, พระยาอนุมานราชชน
อักร	ตา	,, นายอรรค ณ บ่อมเพชร
อาทร	องค์หญิง	,, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงอาทร- ทิพยนิภา
อารี		,, นางอารี (ณ บ่อมเพชร) มาลากุล
ออโรภ		,, นางสาวออโรภ ณ บ่อมเพชร
อำนาจ	หลวง	,, หลวงอำนาจสรการ
อรชร		,, นางอรชร (ศิษย์บุตร) บุตรี หลวงอำนาจสรการ
อนุรักษ์	พระยา	,, พระยาอนุรักษ์ราชมนเฑียร
อมเรศ	พระยา	,, พระยาอมเรศสมบัติ

อธิบายคำแปลก ๆ ที่ทรงใช้ในหนังสือ

หน้า	คำ	หมายความว่า
๑	รับประทาน “กาว”	เก้อ
๔	ตาเหลือกท้องปลิ้น	ريب เร่ง
๕	บงอับบงรา	ตากร้อน ตากฝน ตากหนาว ลำบากมาก
	ซด ๆ	ตามสบาย เดินทางเหนื่อยก็พัก
๖	อ้ายพัง ๆ	โบราณสถาน
	ทิ้ง	สนใจ
๑๓	พู้	จัดการ
๒๓	เจง	พินของจีน
	สีตา	พินของอินเดีย
๓๑	ถลก	พากย์ เล่าเรื่อง
๓๕	รำไม่หยัก	หยักแปลว่าเหยียด หมายความว่ารำออแซน ไม่มีการเหยียดแขนรำ
๓๗	การเล่นอย่างมโนลา	การแสดงย่อย ๆ จัดเป็นกระโจมเล็ก ๆ เรียง เป็นแถว หรือแสดงการเล่นแปลก ๆ
๓๙	หน้าท่าน	หน้าเล็กของกลองแขก
	หน้ารุ่ม	หน้าใหญ่ของกลองแขก
	ตีนเตี้ย	ย่อตัวต่ำ ๆ
๔๓	พุทธรุณ	ขลุขละ
๔๖	ปากกะทะ	สันเขา
	ก้นกะทะ	ที่ราบมีเขาล้อมรอบ
๖๒	น้ำซิก	เครื่องดื่มเสวยประจำทุกวันปรุงด้วยน้ำชาจีน ร้อน ๆ ใส่น้ำตาล มีมะนาวฝานเป็นแว่น บาง ๆ ลอย ๒-๓ ชั้น ลูกหลานเล็ก ๆ มัก

หน้า

คำ

หมายความว่า

จะแย่งกันขอประทานที่เหลือกันด้วย เลยตั้ง
ชื่อกันขึ้นเองว่า “น้ำซึก”

๖๙

ซึกจิรัฐ

ซึกกัน เกิดขึ้นเพราะพระองค์เจ้าซิดเชื้อพงศ์
และพระองค์เจ้าประคิฐวรการ ผู้เป็นช่าง
ทั้งสองพระองค์ และมักจะลอกแบบอย่าง
ทำอะไรเหมือน ๆ กัน จนเป็นศัพท์เปรียบ
เทียบพูดกันเล่นในที่ซึ่งทำอะไรซ้ำ ๆ

๗/๓

นะ

กุก เล่า

๗/๕

พวกอ้ายขึ้น

คนผมหยิกคำ

พวกหัวเห็ด

คนผมเหี้ยยยาว

พวกกร

กรรมกร

๑๐๗

สระตะ ส้าระตะ

คิดคัดแปลงทำขึ้น

๑๒๒

โสกโศก

ก็กคนองทำแปลก ๆ

๑๔๐

ต้มให้สุก

จัดการให้เรียบร้อย

๑๕๗

เรื่อง “วงศ์ ๆ จักร ๆ”

นิยายโบราณเกี่ยวกับกษัตริย์

๑๕๙

เน้

ยกของใหญ่หรือหนัก

